

భోజకాళిదాసు

(అష్టాంకసమేతము)

గ్రంథకర్త :

స్వరాజ్యరథము, సతీ అనసూయ, రంగూన్ రౌడి, భీష్మబ్రహ్మచారి,
గంగావతరణము, ధరణికోట, మహాభక్తవిజయము ఇత్యా
ద్యనేకనాటకకర్తలగు దేశముఖు, దేశపాండ్యా,

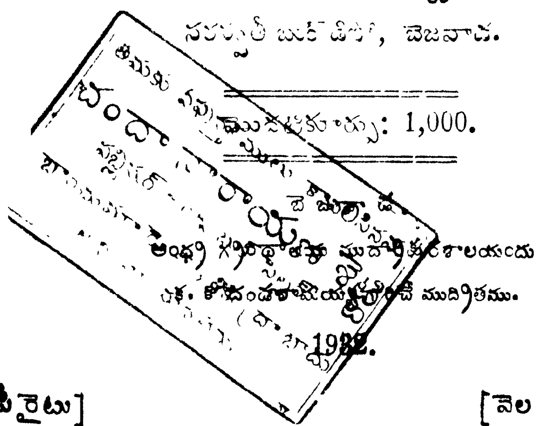
సోమరాజు రామానుజరావుగారు.

ప్రకాశకుండు :

కురుకూరి సుబ్బారావు,

సరస్వతీ బుక్ డిపో, బెజవాడ.

ముద్రితప్రతులు: 1,000.

ఆంధ్రగ్రంథాలయ ముద్రాక్షరశాలయందు
చ. కోదండరామయ్యగారిచే ముద్రితము.

1932.

 [వెల రు 1—0—0.

1-0-0

హెచ్చరిక.

ఏనటకులుగాని ఈనాటకము మా వ్రాతమూలకమైన యధికారపత్రము పొందనిదే నాట్యరంగమున ప్రదర్శింపరాదు. అట్లు అతిక్రమించిన యెడల సివిల్ క్రిమినల్ చర్యలకు బాధ్యులగుదురని యిందుమూలముగా తెలియపర్చడమైనది.

ఇట్లు,

కురుకూరి సుబ్బారావు,

15—9—1932. ప్రొప్రయిటరు, సరస్వతీ బుక్ డిపో, బెజవాడ.

విజ్ఞాపనము.

ఇప్పటికి షుమారు 8 సంవత్సరములకుఁ బూర్వ మీగ్రంథము రచింపఁబడినను బహుకారణాంతరములచే నేటివఱకు ముద్రింపఁబడు నదృష్టము గనదయ్యెను. ప్రస్తుతము ఆంధ్రదేశనాట్యరంగమున ప్రదర్శింపఁబడుచున్న కాళిదాసనాటకమునకును ఈ నాటకమునకును విశేషభేదము కాన్పించుచున్నది. ఏలను, మనదేశమునందు పూర్వమునుండియు అనుశ్రుతముగా వచ్చుచున్న కథ యిదియే యని ప్రాజ్ఞు లెఱుంగకపోరు. ప్రదర్శింపఁబడుచున్న కాళిదాసనాటకము కన్నడ నాట్యరంగమునుండి [illegible] బోలియున్నది. ఏది నిజమైనను మొత్తముమీఁద [illegible]రాజుల సమకాలికత్వమునందును, కాళిదాసుని కవితావిశేషమునందును, [illegible] మహత్త్వమునందును సందేహము లేదు. చరిత్ర[illegible] కాళిదాసులు ప్రత్యేక ప్రత్యేక కాలములందు ఖ్యాతి[illegible]యును ఈ కాళిదాసు వారిలో నొక్కఁడని ముఖ్యముగ చెప్పఁజాల[illegible], శాకుంతలాది కావ్యములను రచించిన కాళిదాసు [illegible]! మనకథకు సంబంధించిన కాళిదాసచరిత్రమునే యిందుపయోగించి, నే నాచర్చకుఁ బూనుకొననైతిని.

తొలుత నిందు రెండవయంకముగా ముంజునిరాజ్యకాంక్షయు, భోజునిరాజ్యప్రాప్తియుఁ గూడ రచించియుంటిని. కాని గ్రంథవిస్తరభీతిచే, ముద్రణమున ఆ యంకమును సంపూర్ణముగ వదలితిని. కొంత విపులీకరించి దానిని భోజనాటకనామమున వేఱొక నాటకముగాఁ బ్రకటించు తలఁపు గలదు.

ప్రదర్శకులకు గ్రంథము బాహుళ్యముగనున్నట్లు తోఁచినయెడల ప్రథమాంకమునందలి మొదటి రెండు రంగములను తృతీయాంకారంభము మొదలు 48 వ పుటలోని భోజరాజు ప్రవేశమువఱకును సప్తమాంకమంతయును వదలదగును. సరసులగు పాఠకులు గుణగ్రహణముచేసి, దోషములను మన్నింతురని ప్రార్థించుచున్నాను.

బెజవాడ,
8—9—32.

ఇట్లు బుధవిధేయుఁడు,
సోమరాజు రామానుజరావు,
గ్రంథకర్త.

ఇందలి పాత్రలు.

పురుషులు.

1. భోజరాజు
2. కాళిదాసు (కాళిగాఁడు)
3. మేధానిధి
4. ధర్మవర్ధనుఁడు
5. కొండఱు దొమ్మరులు
6. ఏకసంతగ్రాహి
7. ద్విసంతగ్రాహి
8. త్రిసంతగ్రాహి
9. ఒక చిఱుపేదకవి
10. బుద్ధిసాగరుఁడు
11. విలాసకుఁడు
12. ఒక సాలెవాఁడు
13. ఒక బ్రాహ్మణుఁడు
14. దండికవి
15. చిత్రకారుఁడు.

స్త్రీలు.

1. విలాసవతి (వేశ్య)
2. శారద (కాళిదాసుభార్య)
3. లీలావతి (భోజునిభార్య)
4. తరంగవతి (పరిచారిక)

భోజకాళిదాసు.

ప్రథమాంకము.

1. రంగము — మేధానిధి మందిరము.

ప్రవేశము:— దక్షిణతాంబూలాదులను గురుపాదముల కిడ నుంచి నమస్కరించు
రాజపుత్రిక యగు శారదయును, ఆసనస్థుఁడైన గురుఁడు
మేధానిధియు యథోచితముగాఁ గాన్పింతురు.

శార — మహాత్మా!

సీ॥ చిన్ననాటను గోరి శిష్యవాత్సల్యతను
గాంచి ప్రేమ మెడసి మన్నించినారు;
వివిధవిద్యలచే వివేకవతిని జేసి
నను యశోవతిగ నొనర్చినారు;
సాటిరాజపుత్రికలందు సవతు లేని సుకీర్తి
గాంచు భాగ్యంబుఁ గల్పించి
కలిలోనఁ గపటరహితవర్తనంబునఁ
దేటగా విద్యలఁ దేల్చినారు;
పరిణతవయస్క నగుట మీ పాదపద్మ
సేవ విడి యంతిపురంబుఁ జేరు మనుచు,
పితరు నానతియయ్యె; నో విమలచరిత!
కలుగ దింక మిముఁ గొల్చు భాగ్యంబు నాకు.

ఆ॥ విలువలేని దివ్య విద్యాధనంబు, నా
కొసఁగినారు, మీర లో మహాత్మ!
శశికి నూలుపోగుచందాన, నే నిడు
కానుకలకుఁ దృప్తిఁ గాంచుఁడయ్య!

మేధా—(స్వగతము) ఈబాల పుష్పవతియైననాటంగోలె నెన్నఁడో యొకనాఁడిట్టి శాశ్వతవియోగము సంభవించు నని నేఁ దలంచుచున్నట్లే జఱిగినది. ఎన్నియోసారులు జిహ్వాగ్రమువఱకు వచ్చిన మాటనే, లజ్జపెంపునను సాహసము లేమిని నామనోగతాభిప్రాయమును నామనస్సునందే యణచియుంచితిని. కాని నేఁడిఁక బహిర్గత మొనరింపక తప్పదు. లజ్జాపిశాచమా! నన్ను క్షణకాలము విడిచిపొమ్ము. సాహసమా! తత్ప్రదేశము నీ వాక్రమింపుము!

శార—మహాత్మా! నా మాటకు మారాడకయుంటి రేల? మిమ్ము చింతాసాగరమున ముంచిన యభిప్రాయ మేమై యుండును? దాని నెఱిఁగించి నన్నుఁ గృతార్థురాలిం గావింపుఁడు. అల్పజ్ఞానసమేత నగు నేఁ దెచ్చిన యీకానుకలు దేవరవారిహృదయమునకు సంతృప్తిని గలిగింపవయ్యెనా?

చ॥ తమయభిలాషముం దెలిపి ధన్యనుగా నొనరింపుఁడో కృపా
సముదయమూర్తి! యీధనము సమ్మతి నీయుదయేని నగ్రహా
రములో? యమూల్యవస్త్రగను రత్నచయంబులో? సౌధరాజియో?
కొమరగుగోసహస్రములో? కోరుఁడు తప్పక తెత్తు నన్నియున్! 3

మేధా—బాలారత్నమ! తుచ్ఛంబగుధనముకొఱకు నాశపడుచుంటి నని తలంచుచుంటివా?

శార—గురువర్యా! కానిచోఁ దమయాలోచనంబునకుఁగాని, నాదక్షిణలను స్వీకరించుపట్ల ననుమానమునకుఁగాని హేతువేమి? నే నెఱుఁగఁదగనిదియా?

మేధా—నీ వలన నెఱవేర్పఁబడఁదగిన కార్యము నీ వెఱుఁగకుండ నెట్లు నెఱవేరఁగలదు?

శార—అట్లయిన నా కెఱిఁగింప సందేహించెద రేల?

మేధా—సందేహ మేదియు లేదు; కాని—

శార—ఆర్యా!—"కాని" యని పల్కి మిన్నకున్న తమయుక్తి యే సందేహమును స్పష్టపరచుచుండుట లేదా?

మేధా—నాసందేహ మున్నమాట వాస్తవమే!

శార—మహాత్మా! శిష్యురాలి యగు నన్ను గురుభక్తియందే తమకు సందేహమా! చిరకాలమునుండియు నన్నెఱింగియున్నను మత్ప్రవర్తనము తమకు సందేహాస్పద మయ్యెనా?

మేధా—రాజపుత్రీ! నిష్కళంక మగు గురుభక్తి గలదాన వగుట చేతనే వెనుకముందు లారయక కేవలము గురుభక్తి ప్రోత్సాహింప 'నెట్టి కోరికనైనఁ దీర్చెద' నని పల్కితివి. కాని, నిజముగా నాయభిమతము నెఱింగినపిదప, మాటఁ దప్పుదు వేమో యని, సందేహించుచున్నాను.

శార—(స్వగ.) ఏమిది? ఎన్నఁడును లేనిరీతి నీతని సంభాషణము నేఁడిట్లు విపరీతవైఖరిని సూచించుచున్నది. మఱి యేదియైన దుశ్చింత గల్గియుండఁడుగదా! (ప్రకా.) గురువర్యా! తమయభిమత మెఱింగినపిదప, మాట దప్పవలసి వచ్చునేమో యని భీతి నాకు ఆవంతయును లేదు. ఏమందు రేని—

ఉ॥ చిన్నటనాఁట నోలె కడుఁ బ్రేమి కూరిమి నాదరించుచున్
మన్ననతోడ, న, న్నుచితమార్గములందుఁ బ్రవేశపెట్టి యె
న్నెన్నియొ నీతులం గఱపి యిప్పుడు ధర్మముఁ గోరఁబోరు; యే
మున్నను మీదు వాంఛితము యుక్తమెయౌ నెడఁ దీర్పఁజాలనే?

కావున, సంశయింపక శీఘ్రముగ నెఱిఁగింపుఁడు.

మేధా—(స్వగ) ఓహో! ముందుగనే యీబాలిక ముందరికాళ్ళకు బంధము వేయ నారంభించినదే! ఏది యెట్లైనఁ గానిమ్ము, ఇంతవఱకువచ్చినప్పుడు వెనుకంజవేయుదునా? (ప్రకాశ) ఓ త్రిలోకమోహినీ! బ్రాహ్మణనీతి పరోపదేశమునకే కాని, స్వాచరణమునకుఁ గాదను మాట నెఱుంగవా? కావున నేను గురుండనై నీ కుపదేశించిననీతుల నాచరణమునం బెట్టుటకిది తరుణము కాదు! నాయభిమతం బెట్టిదైనఁ దీర్చెద నని పల్కితివి. ఆడితప్పని, సద్వంశమునం బుట్టినదానవు; కావున నాకోరిక నెఱిఁగింప సిద్ధప్రయత్నుఁడనైతిని.

శార—(స్వగ) ఓహో! ఈయన తనహృదయమును, మఱింతస్పష్టపఱచుచున్నాఁడే! ఏమిచేయుదును? సందేహము లేదు. ఇతఁడు, యుక్తవయస్కనగు నన్నుం గాంచి, దుస్సంకల్పముఁ గల్గియున్నాఁడు. కటకటా! ఎంతవిపరీతము? గురుఁడే యిట్టి దుర్బుద్ధిఁ గలవాఁడైన నింకేమున్నది? ఓ జగన్మాతా! శారదా! ఇప్పట్టున నీవే దిక్కు. శీలభంగము గాకుండ నన్ను రక్షింపుము.

మేధా—రూపవిద్యానిశారదా! శారదా! నామాట కుత్తరమీయక, నీలో నీవేదియో చింతించుచునుంటి, వది యేమి?

శార—మహాత్మా! ఆలోచించుట కేమియున్నది? మీయభిమతము నెఱిఁగింపుఁడు. వినెదను.

మేధా—"వినెదను"నని మాత్రమే పలుకుచున్నావు. వినినపిదప, తత్కార్యనిర్వహణముమాట?

శార—గురువర్యా! అట్టి యనిర్వచనీయమగు తమహృదయాభిలాషమేదియో తెల్పుటకుఁ దమకే యింత సందేహముగ నున్నప్పుడు తీర్చుటకు నాకుమాత్రము [illegible]ంచునో— నేఁ దెలుపవలయునా?

మేధా—నాకు సందేహముగలదని నీవెట్లు చెప్పఁగలవు?

శార—నిస్సందేహమైన విషయమునకింత తర్జనభర్జనలెందులకు?

మేధా—ఇందు తర్జనభర్జన లేమియును లేదు.

శార—అట్లయిన తొలుదొల్త నెఱింగింపుఁడు. విన్నపిదపఁగదా—
నాయభిప్రాయము నెఱింగించుట!

మేధా—మఱల తప్పుదారిం జనుచున్నావు! నాకోర్కె యెట్టిదైనం
దీర్తునని యిదివఱకే, మాటయిచ్చితివి!

శార—తమహృదయము నెఱుఁగక మును పూర్వాభిప్రాయప్రాబల్య
ముచే నట్లు మాట యిచ్చియుంటిని. ఇప్పటి తీరు చూడఁగా—
తమచిత్తపరిశుద్ధతయం దనుమానింపవలసివచ్చుచున్నది.

మేధా— అప్పటి యభిప్రాయ మొకటి-ఇప్పటియభిప్రాయ మింకొక
టియా? అట్లయిన, నాడితప్పని సత్యప్రవర్తనముగల మావంశ
మున నేఁడు నాలుకరెండుగల విషసర్పమువు నీ వొక్కతెవే జన్మిం
చియుంటివి.

శార— (నిరుత్తర యగును)

మేధా—పోనిమ్ము. నాయభిప్రాయ మేదియో - నీవు విన నిష్టపడ
కున్నను నేను బలవంతముగ నైన వినిపింపఁ దలంచుకొన్నాను.

శార—(స్వగ) పుట్టఁగూడనిస్వప్నముగనో పుట్టినతరువాత - యిట్టి
మోసపుమాఁటలకు మాత్రమిది యాశ్చర్యము?

మేధా— సీ॥ బాల్యంబునుండియు బహుగౌరవంబుగ నీకు
నిఖిలవిద్యలు నేను నేర్పినాను;
దినదినక్రమమున దివ్యహాసస్ఫూర్తిఁ
గన్న నిన్నుఁ గాంచినాను;
విద్యానుకూలవివేకంబు వినయంబు
నాదిగాఁగా సద్బుద్ధు లరసినాను;
నీపైనఁ బ్రేమచే నిష్కపటంబుగ
నాయంతదాని నొనర్చినాను.

నేఁడు నీవు నన్ను వీడఁగ నుంటివి, వీ
సమయమందు గురునిసమ్మతంబు
నెఱిఁగి కాన్క లొసఁగ నిచ్ఛయించెద, నన్ను
చిన్నఁబుచ్చఁదగదు చిగురుఁబోఁడి! ౫

శార—మహాత్మా! మీకోరిక నాకు స్పష్టమైనను, తమవంటి సజ్జనులనోట, నట్టిమాట వెలువడుట, సందేహాస్పదమగుటచేత - మఱింతస్పష్టపఱుపఁ బ్రార్థించుచున్నాను.

మేధా—శారదా! ఏమంతగొప్పకోరిక కాదు. బహుకాలమునుండియు, నీయందనంగసుఖవాంఛాసంతప్తుఁడనై యుంటిని. ఆకోరికం దీర్పుము. ఒక్కమాఱు, చాలును - తృప్తి నందెద.

శార—(చెవులు మూసికొని) హరిహరీ! తండ్రీ! ఇది యేటికోరిక? తమ రిట్లు వాంఛింపఁగూడునా? (అనుబంధము 1.)

ఆ॥ చిన్ననాటనుండి, పితసభాతి, న
న్నాంచినారు, విద్య గఱపినారు;
నేటి కిట్లు గోర, నింద్యంబు, పాపంబు,
గాదె? దీనిఁ దెలుపఁగావలయునె? ౬

మేధా—శారదా! నేను, నీకన్న పెద్దవాఁడను. గురుజనాదేశంబును, నిర్వర్తించుట—పిన్నలకు దోషంబుగానేరదు. ఆదోషము నన్ను నరకకూపంబునఁ ద్రోయునని, నీవు చింతనొందనక్కఱ లేదు. ఈమన్మథబాణబాధకన్న నరకబాధ నాకధికంబు గానేరదు. నన్ననుగ్రహింపుము! నీ వెన్నినీతులఁ జెప్పినను, అవి యెల్ల నాయొద్ద నేర్చినవియే! నే, నెఱుఁగనివి కావు!

శార—దేవా! ఎఱింగియుండియే - యిన్నిట్టి పాపకార్యాచరణము నకుఁ బురికొల్పుచున్నారా?

మేధా—ఎఱుంగుదును. పాప మని యెఱుంగుదును. ఈపాపఫలంబు, ననుభవింపక తప్పదనియు నెఱుంగుదును. ఐనను, నే నేమి

చేయఁగలను? మహత్తరంబగు, మన్మథబాణాగ్ని బాధచే దహింపఁబడుచున్న నాకితరబాధాస్మృతి యేమియుం గలుగుట లేదు.

శార—తండ్రీ! మీరు, నన్ను కృతఘ్ను నని భావించిన భావింతురు గాక, ఈపనికిమాత్రము నే ననుమతించుదానను గాను. క్షమింపుఁడు!

గీ॥ జను లెఱింగిన యెడ నపయశంపుభీతి;
యావనీపతి విన్న శిక్షించు ననెడుభీతి;
మరణమందిన నట దండధరునిభీతి;
గలుగు, నీపాపకర్మంబు వలన; తండ్రి! ౨

మేధా—శారదా! దండధరభీతికిఁ దావుకొందు నని పలికితిని గాదా! మఱల నాపలు కేల నాటదవు? ఇఁక నీ జగంబున రాజు చెవినిగాని, ప్రజలకంటంగాని పడకుండు ననుభీతి నీ కెంత మాత్రమును అక్కఱలేదు. మన్మందిరంబు సకలరహస్యభద్రంబు.

శార—జనకా! జాంత్వచౌర్యంబు లెన్నఁడైన దాగునవియా? ఊరక వెఱ్ఱియూహల నేల చేసెదరు? ఒకవేళ, మనము ప్రపంచజనుల కన్నులం గప్పఁగలమనియే తలంపుఁడు! అంతమాత్రమున నీరహస్యమును సూర్యచంద్రులును, దివారాత్రంబులును, సంధ్యలును, అంతరాత్మయు, నిరంతరము మనలం బాయక చరించు ఛాయాదేవియు నెఱుంగకయుందురా? మీ కివి, నేను చెప్పవలయునా? ఎంతపాపపు టూహ చేసితిరి? దేవా! ఇది, తమవంటియుత్తమోత్తములకుఁ దగినచేష్టయా? క్షణకాల సౌఖ్యమునకై కదా శాశ్వతపరలోకోత్తమసౌఖ్యంబులకు, జలాంజలిని వదలుకొనుట! ఏనను ప్రాజ్ఞులైన తమవంటివారు తుచ్ఛమైన యీ తోలుబొమ్మలకైనా కాంక్షవహించుట? ఎవరైన విన్న నెట్టి నగుబాటగు విషయము! స్వామీ! ఈదుష్కృత్యంబు మఱచిపొండు! ఈ కాన్కల స్వీకరించి నన్ను పితృభావంబున నాశీర్వదింపుఁడు!

మేధా—శారదా! నా కాశాభంగము గూర్చుట నీకు శ్రేయముగాదు సుమా!

శార—స్వామీ! అందువలన నేదియేని విపత్తు సంభవించునేని దాని ననుభవింతునుగాని, యీదుష్కార్యమున కొడిఁగట్ట లేను. నే నరిగెద - సెలవిండు.

మేధా—అరిగెదవా? - నాకోరికఁ దీర్పవా?

శార—అది నావలనఁగాదు. క్షమింపుఁడు.

మేధా—ప్రమాదము సుమా!

శార—అనుభవించెదను.

మేధా—మంచిది-శారదా! దీనిని, జ్ఞప్తియందుంచుకొనుము. విద్యాగర్వంబునఁ దుళ్లిపడుచు గురునికోర్కెని నిరాకరించిన నిన్నొకమూఢున కిచ్చి పెండ్లిచేయింపకున్న నాపేరు, మేధానిధి కాదనుకొమ్ము.

శార—మానవమాత్రులు లోకప్రవృత్తికిఁ గర్తలు కారు. విధివ్రాఁత యెట్లో యట్లు కాకపోదు. సెలవిండు. (నిష్క్రమించును).

మేధా—దీనిపొగరణంచుమార్గము, నన్వేషించుట కీక్షణమే సుముహూర్తము. (నిష్క్రి)

—* పటపరివర్తనము *—

2. రంగము — అరణ్యమార్గము.

ప్రవేశము:— కొందఱు దొమ్మరివాండ్రు.

దొమ్మరులు—(అనుబంధము 2)

(పాడుచు నిష్క్రమింతురు.)

(తరువాత మేధానిధి ప్రవేశము.)

మేధా—(స్వగతము) భళీ! నాసంకల్పమునకుఁ బరమేశ్వరుఁ డనుకూలమైన చక్కని మార్గమునుం జూపెను. దానిని నిర్వహించుటయొక్క నాలోనే యున్నది. విద్యాగర్వమున నాయభిలాషను నిరాకరించిన శారద భాగ్యజీవనమంతయు నాయఱచేతిలోఁ జిక్కియున్నది. మహారాజు వరాన్వేషణాభారమును నాయందిడి, నన్ను మనసార నమ్మి కాపియున్నాఁడు. ఇప్పుడు నాశక్తికొలఁది యన్వేషించి, యొకమూర్ఖునిఁ దెచ్చి, శారదకు భర్తగా నొనరించి, దానివిద్యాగర్వము నణంచుకున్న నాపేరు మేధానిధి కాదా. ఈసమీపమున నొక దొమ్మరిపల్లె గలదనియు, సాముగలవాండ్రందఱును, విద్యాసంపర్కములేని పశుప్రాయులనియు, వినియుంటినిగదా! ఆమూర్ఖులందఱను గలిసికొని, వారిలో విశేషమూర్ఖాగ్రేసరుండగువాని నొకనిం గొనిపోయి, రాజపుత్రికకు వివాహ మొనరింపఁ జేతును. అంతటితోఁగాని నాకాంక్షాగ్ని చల్లారదు.

ఉ॥ శారద యన్న నామమున శారదనే యను గర్వబుద్ధిచేఁ
గూరిమిమీఱఁ దద్వయముఁగోరిన నన్నుఁ దృణీకరించె, నీ
పారసి యాగ్రహానలము భగ్గున మండుచునుండఁ జెలంగ దా
సారసనేత్ర, మొందుఁగదె కాలము; చిక్కెను మత్కరంబునన్. ౮

(తెరవంకఁ జూచి) అదిగో! కొందఱు దొమ్మరవాండ్రీవంకకు, వేసడంబులఁ దోలుకొని వచ్చుచున్నారు! నే నీచాటుననుండి, వీరిలో విశేషబుద్ధిహీనుఁ డెవ్వఁడో కనిపెట్టుదుఁగాక! (చాటున నిలుచును.)

(తరువాత దొమ్మరులు పునఃప్రవేశము)

1 దొ—నిలండఱ్యా! నాకొడుకుల్లారా! నిలండీ! యాడబొయ్యేరు? కట్టెల్కి సరిపోను సెక్కిడ కాబట్టిన గ్నంస్తై.

2 దొ—ఎట్రోడా! ఈముట్రసెట్ర్యి, మానుగట్టి, మా పసందుగుంధాది గాని, ఆకులుగోసి దొన్నెలుగుట్టి అంబట్లు జుర్రుధా మన్నె.

3 దొ—ఈ పొట్టినాయాలికి యాంకాలం పొట్టతోం దరన్నె!

4 దొ—సద్దు- సద్దు- మున "కాళిగోడు" ఏందోగాని, యాంక మొయ్య ఆంగోసిత్తుంధాడాఁ.

1 దొ—కాళిగోడు, కాళికమ్మోరికి మస్తే - బలిగోరుతుండాడాఁ!

2 దొ—కాళిగాడు, బలిగోరితె - గాడ్దె లుంధాయిరా! సఱుకుదారి.

3 దొ—అదిగాదన్నె! ఎర్రినాకొడుకుల్లారా! ఆడు, గాడిదెనాగ బలిశుండాడాఁ - ఇప్పుడాడికి మదపిచ్చ పట్టిందన్నే!

4 దొ—ఒరే! కాళీ! సత్తెమే నంటాఁ యీమాటలు!

కాళి—(ఎగురుచు పాడును).

పాట.

నేను! రాసోణ్ణకూతుర్ని పెండ్లాడతా!
నా! యాలితోగూడి సయ్యాటలాడతా!
నేను! మురిపించి ముక్కట్టి ముద్దాడతా!
మురిసి, ఆడాడనే భోగమాటాడతా ॥ నే॥

మేధా—(స్వగ) వీఁడు, రూపమున దర్శనీయుఁడైనను మూర్ఖుఁడుగానే యున్నాఁడు! అదిగాక, భగవంతుఁడు నా సంకల్పముల ననుకూలించెనేమో యున్నట్లు - వీని కిప్పుడే కల్యాణవాంఛ యుఁ గల్గినది! మున్ముం దేమగునో పరికించెదఁగాక!

3 దొ—నేను సెప్పాఁ లేదన్నే! ఈడికి మదపిచ్చని.

4 దొ—ఈడి మదపిచ్చికి - ఎనుబోఁతుమంటి గాడిదెని యెత్తుకొద్దాం రాండిరా!

కాళి—ఎదవ కొడుకుల్లారా! నాకు గాడిదెంట్రా యాలి? (పాడును)

"రాసోళ్లకూతుర్ని పెళ్లాడుతా

నా,యాలితోగూడి సయ్యాటలాడతా"

(మానము దప్పి) మూడునాళ్యోయి నాపెత్తాపం! ఆఁ-

మేధా—(స్వగ) మనము జరుపఁబోవు విధానమును భగవంతుఁడే వీనినోట పలికించుచున్నాఁడు కాఁబోలును!

1 దొం—రాసకూతుర్ని పెళ్లాడ్తాడా? బిచ్చగాయట మన్నుఁదినువాఁడు. సద్దన్నే సాప. అడుగుతేంటె భంట్రోతుల్ కొంచబోయ్యేరు.

2 దొం—కస్సాల్ గొప్పనోచ్చి తాపీగాలుకు లాగుతు గాఁడు. సందె బడొచ్చె. లేండి సెక్కుదాం.

3 దొం—సర్లం సర్లం. రాండి.

(కాళిగాఁడు తప్ప అందఱును, తలకొకచెట్టు చాటునకుఁ బోవుదురు)

మేధా—(స్వగ) ఇప్పుడీకాళి యొంటరిగా నున్నాఁడు. వీనితో సంభాషించెద! (దగ్గఱకుఁబోయి) ఓరీ! కాళీ!

కాళి—(మేధాతిథిని చూచి ఆనందముతో) పంతొనన్నేయ్! పంటపండె నన్నేయ్.

మేధా—ఏమి పంటరా?

కాళి—నాపంటపండె. నాపిల్లకి బ్యాపనోఁడొచ్చినాఁడు! నా పంటపండె!

మేధా—నీకు పెండ్లికుమార్తె కావలదంటరా? ఎవ్వరి పెండ్లాడెదవు?

కాళి—(పాడును) "రాసోళ్లకూతుర్ని పెండ్లాడతా."

మేధా—అది నీకెక్కడ దొరకును?

కాళి—(పాట) "నా యాలితోఁగూడి సయ్యాటలాడతా."

మేధా—ఎచ్చటనైన దొంగిలి వచ్చితివా?

కాళి—(పాట) "నేను! ఇటారిపించి ముక్కట్టి ముద్దాడుతా" (మేధానిధి ముక్కు పట్టుకొనును.)

మేధా—ఓరీ! తాళుతాను. నన్నే పెండ్లికూతు రనుకొంటివా యేమి?

కాళి—(పాట) "ముకిసి ఆడాడనే బోగి మాటాడతా" (చుట్టును తిరుగును.)

మేధా—ఓరి నీ మదపిచ్చ మండ! నన్ను పట్టుకొంటి వేమి? దూరముగ నుండుము.

కాళి—(పాటఅంతయు పాడుచు చుట్టును దిరుగును)

మేధా—ఓరీ! నేను పెండ్లికూతుఱను గాను. తిన్నగా చూడుము. నీ చేయిచూచి జోస్యము చెప్పెదను. ఇటురా!

కాళి—తియ్యి-తియ్యస్సె! జోస్సం గీస్సం తియ్యాస్సె! పెండ్లికూతుర్ని కానంటివి! నువ్వొక్కకేటి కొచ్చుంధావు? నాతోటోళ్లు కట్టెలు గొట్ట సెళ్లిర్కుంధారు! నేజాగుజేస్తి. (తానును ఒకచెట్టు నెక్కును)

మేధా—(స్వగ) వీనికి పెండ్లియం దభిలాష మిక్కుటముగ నున్నది. ఎట్లయినను లోఁబరచుకొనవచ్చును.

కాళి—(చెట్టుకొక్క తుదను నిలువఁబడి కొమ్మమొదలు నఱుకు చుండును.)

మేధా—(చూచినవ్వి) వీఁడెంత మూర్ఖుఁడు! తానెక్కిన కొమ్మనే తాను నఱుకుకొనుచున్నాఁడు! (చెట్టుపైకిచూచి) ఓరీ! కాళీ! నీవు క్షణకాలములో కొమ్మవిఱిగి క్రిందఁబడెదవు.

కాళి—పోస్సె! బ్యావనోడా! జోసెం గీసెం తియ్యాస్సె అని సెప్పుండ్లే?

మేధా—సరే! కానీ! నాజోస్యము నిజమగునో లేదో చూచుచుందుము!

కాళి—(లక్ష్యపెట్టక నఱుకి క్రిందఁబడుచున్నాఁడు.)

అందఱు—(ప్రవేశించి) రాండెస్సే! రాండెస్సే! కాళిగోడు గుట్ట కూలుంధాము. రాండెస్సే.

కాళి—(ఒడలు దులుపుకొనుచు లేచి) అమ్మా! బ్యాపనయ్యా! అమ్మా! బ్యాపనయ్యా! ఎంతదొడ్డ జోస్సెం సెప్పాణ్ణయ్యా! ఎంతదొడ్డ జోస్సెం సెప్పాణ్ణయ్యా!

అంద—ఏందిరా! జోస్సె మేందిరా?

కాళి—పెట్టిండెస్సే! బ్యాపనోడిక పెట్టిండెస్సే!

అంద—ఏందిరా పెట్టిండి?

కాళి—దణ్ణాం దణ్ణాం పెట్టిండెస్సే! బ్యాపనయ్యోను బెమ్మదేవుఁడేనంట ఉన్నోడు! (మేధావి కాళ్లపైఁబడి) నా భమ్మదేవుండా! నా నారాయణమూర్తీ సత్తెం. సత్తెం. నీమాటంతా సత్తెం. దండాలు మారాజా! నీకు దండాలు! పదేల దండాలు!

మేధా—ఓరీ! కాళీ! నువు నా కాళ్లమీదనుండి లే.

కాళి—(లేచి) దొడ్డమారాజువు నాసామీ! సీపావాలకాడ సచ్చినా పున్నెమొచ్చేను!

మేధా—సరే! కాని, నా జ్యోస్యము నిజమైనదా?

కాళి—సత్తెం సత్తెం. నీజోస్సెం సత్తెం. నీమాట సత్తెం. నువ్వు సత్తెం.

మేధా—అట్లయిన, నీకింకేమైన జోస్యము చెప్పవలెనా?

కాళి—ఒక్కజోస్సెముం సెప్పండి మారాజా! మాదొడ్డజోస్సెం.

మేధా—అది నీపెండ్లిజోస్యమేనా?

కాళి—హాఁగ్గో హాదే జోస్సెం. నా భమ్మదేముండా! హాదే జోస్సెం!

మేధా—అట్లయిన చెప్పెదనుండుము. (వేళ్లతో లెక్కించి) నీకు పెండ్లి యగునురా..

కాళి—మారజ్జా! మారజ్జా! నీజోస్సెం సత్తెంగ జరుగుతాదండి మారజ్జా!

1 దొ—పెద్దగాడ్దెని పెళ్ళాడ్తావంటరా?

కాళి—రాసోళ్ళకూతుర్ని పెళ్ళాడతా! యెట్టినాయాలా!

2 దొ—నీమొగానేక్కినట్టూరి నాయాలా! రాసోళ్ళ కూతురూ?

కాళి—కుయ్యాకన్నే! కుయ్యాకు! (మేధానిధిని చూచి) నేను పెళ్లాడే పసు సెవన్లో సెప్పండి మారజ్జా!

మేధా—(లెక్కలుచూచి) తప్పక రాచకూతున్నే పెండ్లియాడుదువురా!

కాళి—(సంతోషమున నెగురుచు వెనుకటి పాటపాడును)

మేధా—నీవు నావెంటవచ్చి నేను చెప్పినట్లు వింటివా రాచకూతురును పెండ్లియాడఁగలవు!

కాళి—మారజ్జా! నువ్వేం సెయ్యమంటే అదంతా సేసేను. నీయంబటే వొచ్చేను. కొంచబో— బ్యావదయ్యోరా!

మేధా—అట్లయిన రమ్ము.

1 దొ—కాళిగాడికాలం తిర్గబడ్డదన్నే!

2 దొ—నువ్వెళ్తే నీగాడ్దె నేంజేసేమురా కాళీ!

కాళి—గాడ్దెగీడ్దె తియ్యన్నే! నేను గొప్పమారాజుని గాబొయ్యేను! నాయాలి, రాసోరికూతురు గాబొయ్యేను! రావయ్యా బ్యావదయ్యోరూ! రా!

అందఱు—(కాళిచుట్టును తిరుగుచు)

—పాట—

రాసోరి అల్లుడికి మంగలంబాడండి రాండనే దొమ్మర్లు

కాళి— .... వాహ్వా! వాహ్వా!!

అంద— పెళ్లాడతాడంట। పెళ్లికొమారైంట। రాసోళ్లబిడ్డంట।

కాళి— ....వాహ్వా! వాహ్వా!!

అంద— భావనయ్యోరంట! పట్టుకెల్తాడంట! పెళ్లిసేత్తాడంట!

కాళి— ....వాహ్వా! వాహ్వా!!

అంద— కాళిగోడికి మంచి కాలమొచ్చిందంట! జోస్నమే నిజమంట

కాళి— ....వాహ్వా! వాహ్వా!!

(అందఱు నిష్క్రమింతురు)

[పట పరివర్తనము]

---

3. రంగము - ధర్మవర్ధన మహారాజు మందిరము.

ప్రవేశము — సుఖాసనాసీనుఁడగు ధర్మవర్ధనుఁడు, శుభాలంకారములతో నున్న కాళిగాఁడు ఒకవంకను, మేధానిధి రెంవవంకను ఆసీనులైయుందురు. కొందఱు పరిజనులు ఉచితరీతి నిలిచియుందురు. మందిరముఁ నం దంతటను రామాయణ, భారత, భాగవతాది కథాసూచకములగు చిత్రపటములు అలంకరింపబడియుండును.

ధర్మ—గురుశ్రేష్ఠమా! మీ యుపకార భారమును నేను తీర్పఁ గొనఁజాలను; ఏమందు రేని-

గీ॥ ఒక్క రాసుతు నేనియు నొల్లకున్న
నాదు పుత్రిక కర్ణ్ణాభూనాథసుతుని
పండితాఖండలునిఁ గోని వచ్చినారు;
నాయశఃకాంతిఁ గాపాడినారు మీరు. ౧౧

ఇందులకు, మీ కొక్క నమస్కారముఁదప్ప వేతేమియుఁ గావింపలేను.

మేధా—రాజేంద్రా! ఇదియంతయు నీ యదృష్ట బలమనియే చెప్పఁదగియున్నది.

ధర్మ—(అపవారించి) మహాత్మా! దాని నట్లుంచుము. కాని - నా జామాతవిషయమై నన్నొక గొప్పసందేహము పీడించుచున్నది. దానిం దీర్పఁ బ్రార్థించుచున్నాను.

మేధా—(అప) అవశ్యముగా తమ సందేహముం దీర్పఁగలను. అది యేమి?

ధర్మ—(అప) ఈతఁ డొక మహాపండితుఁ డని తమరు సెలవిచ్చితిరి. కాని, ఇతఁడు వచ్చినది మొదలు మౌనవ్రతముం బూనెనే కాని, ఒక్కమాటయైన నాడలేదేమి?

మేధా—(అప) ఇదియా మీ సందేహము? మహాపండితుఁ డగుట చేతనే యీతఁ డెవ్వరితోడను మాటాడుట లేదు.

ధర్మ—(అప) అనగా - నాకర్థము కాలేదు.

మేధా—(అప) అఖండపండితశిఖామణి యగు నీమహాత్ముఁడు మాటలాడిన యెడల నావంటివారికే యర్థముకాదు. అట్టియెడ, నాతనితో సంభాషింపఁగల సామర్థ్యముగలవారు మనలో నెవ్వరుగలరని యీతఁడు సంభాషించును?

ధర్మ—(అప) మహాత్మా! అట్లయిన, నిప్పుడు నాసందేహ నివారణమైనది!

కాళి—(పటములను పరికించి పరికించి) రాభణుఁడు — రాభణుఁడు.

మేధా—(తనలో) అన్నా! కొంపదీసితివిగదరా - ముండకొడకా!—

అందఱు—(అనుమానముతో ఒకరిమొగ మొకరు చూచుకొందురు.)

మేధా—(తనలో) ఇప్పుడు వీరికందఱకును, అనుమానము గల్గినది! రావణచిత్రముం జూచి, యీమూఢుఁడు గ్రామ్యభాషలో "రాభణుఁ"డని యఱచినాఁడు! ఇప్పుడు దీని నెట్లయిన సమర్థింపవలయునే కాని, యేమాత్రము జంకినను ప్రమాదము గలుగఁగలదు. (ప్రకాశముగ) ఆహాహా! రాజేంద్రా! నీయదృష్టము

నేమందును! ఎంతటి యుత్కృష్టపాండిత్యముగలవానిని అల్లునిగాఁ బడసితివి!

ధర్మ—గురువర్యా! "రాభణుం"డని పల్కిన యీమోటుమాటను పాండిత్య మని యానందించెద రేమి!

మేధా—(నవ్వి) రాజేంద్రా! ఎంతవెఱ్ఱివాఁడవు! "రాభణుం"డనుట మోటుమాటయా? నేఁ జెప్పియుండలేదా - ఈపండితుని పల్కులు మన కర్థముకావని ? అది యిప్పుడే తార్కాణమైనది.

ధర్మ—(తెల్లపోయి) స్వామీ! అట్లయిన, నీ రాభణశబ్దమున కర్థమేమి?

మేధా—అల్లు ప్రశ్నించుఁడు, నేఁజెప్పెదను. రావణుని రాభణుం డని పేర్కొనుటలో, పండితశిఖామణియగు నీ యల్లుని యభిప్రాయ మేమనఁగా.

తే॥ కలదుగా "భకారము" కుంభకర్ణునందు *
చను "భకార" వర్ణము విభీషణునియందు
రాక్షసశ్రేష్ఠుఁ డైనట్టి రావణుండు,
రావణుఁడుగాఁడు; నిజముగా రాభణుండె. ౧౨

శ్లో॥ కుంభకర్ణే భకారోస్తి భకారోస్తి విభీషణే
రాక్షసానాం కులశ్రేష్ఠో రాభణో నతు రావణః.

ధర్మ—(ఆనందమంది) వింటిరా సభాసదులారా ! ఇందలి పరమార్థము నంు అజ్ఞానులమై దీనిని గ్రహింపలేక పోయితిమిగదా !

అందఱు—ఆహాహా ! మహాపండితుఁడు ! మహాపండితుఁడు !

మేధా—(తనలో) మీ రందఱును మహామూర్ఖులు! మహామూర్ఖులు!! (ప్రకాశముగా) రాజేంద్రా! సుముహూర్తము సమీపించినది!

* ఈ సందర్భమునందు ప్రదర్శకులు, పద్యమునుగాని, శ్లోకమునుగాని వీలువెంట ఉపయోగించుకొనదగును.

నీ కుమార్తెను బిలిపించి, వరునకుఁ బాదనమస్కార మాచ
రింపఁజేసి, పిదప, ఆచారానుసారముగా, కళ్యాణమంటపము
నకుఁ గొనిపోవుదము.

ధర్మ—తమయాజ్ఞానుసారము చేయుదము. (తెరవంకఁజూచి) దాసీ!
భర్తృదారికను మంగళాలంకృతులతో నిచ్చటికిఁ బ్రవేశపెట్టుము.

(తెరలో) మహాభాగ్యము.

మేధా— (తనలో) అమ్మయ్య! ఈమూర్ఖశిఖామణి యొనరించిన
దోషమును కప్పుకొని యిప్పటికి బయటఁబడితిని. నోరు మె
దల్ప వలదని శిక్షాపూర్వకముగా, వీని కెంతబోధించినను,
సహజమౌఢ్యమును వదలకున్నాఁడు. కల్యాణమున, మూఁడు
ముళ్లు పడెనా, పిదప, రహస్యభంగమైనను భయములేదు.
నాపంతము నెరవేరును. రాజపుత్త్రిక నమస్కరింప వచ్చినప్పు
డు, "త్రిపీడాపరిహారోస్తు" అని పలుకవలసినదని కఠినముగ
శాసించితిని. ఇఁక నొక్కక్షణములో, రాజపుత్త్రిక రానున్నది.
అచ్చట నేమి రసాభాసము చేయునో—

(తరువాత పరిచారికలవెంట పుష్పమాలఁగొని శారద ప్రవేశము)

ధర్మ— (ఎదురేగి) నాబిడ్డా! దగ్గరకు రమ్మా.

మ॥ ఇతఁడే నీదగుప్రాణనాయకుఁడు సుమ్మీతండె నీదైవమౌ
నితఁ డత్యద్భుతపండితోత్తముఁడు; నిన్నీనాఁడు, దానంబుగా,
మతి రంజిల్లఁగ నిత్తు నీతనికి; లెమ్మా! రమ్మ మద్భాగ్యమా!
పతిపాదంబులకుం నమస్కృతుల నొప్పారంగఁ గావింపుమా!

శార— (నమస్కరించును)

కాళి— త్రిపీడాస్తు!

అందఱు—(విభ్రాంతులగుదురు)

శార—(చేతిలోని పుష్పమాలను జారవిడుచును.)

మేధా—(తనలో) అయ్యయ్యో! ఈ మూఢుఁడు, అనుకొన్నంత
పనియుఁ జేసినాఁడు! (ప్రకాశము) అపూర్వము! అద్భుతము!

అసాధారణ మంగళాశీర్వచనము! అమ్మాయీ! ఈతని యాశీర్వచన మమంగళప్రద మనియా యేమి కంఠమున వేయఁదగిన పుష్పమాలికను, నేలపై వదలితివి?

ధర్మ—గురువర్యా! ఇదియేమి? "త్రిపీడాస్తు!" అని పల్కుట యమంగళకరము కాదా? అట్లు పలికెద రేల?

మేధా—ఎన్నటికిని కాదు; సరిగదా సమస్తమంగళ సంపూర్ణమైన మహదాశీర్వచనము!

ధర్మ—నా యల్లుని ప్రవర్తనము లోకవిపరీతముగా నున్నది. ఇది యెట్లో వివరింపుఁడు!

మేధా—ఆలకింపుఁడు! "త్రిపీడాస్తు!" అనుటలో మీ యల్లుని యభిప్రాయ మేమనఁగా.

ఆ॥ కూరుచున్నయపుడు కూర్మిపుత్త్రులపీడ,
పండుకొనెడువేళ భర్తపీడ,
భోజనమున బంధువుల పీడ యను త్రిపీ
డలును గలుగు నీకు నలిననయన! ౧౮

శ్లో॥ "ఆసనే పుత్త్రపీడాచ బంధుపీడాచ భోజనే
శయనే భర్తృపీడాచ త్రిపీడాస్తు సదా తవ."

ఇందు సర్వశుభములును గూడియుండ లేదా! ఉత్తమసాధ్వి కింతకన్నఁ గావలసిన దేమున్నది?

ధర్మ— ఆహాహా! ఎంతటి నిగూఢాభిప్రాయము! మఱల నీమహాత్ముని యభిప్రాయము నెఱుంగలేక తప్పుదలంచితిమి! ...అమ్మాయీ! నీనాథుఁడు మహాపండితుఁడు; నీయదృష్టవశమున లభించెను. ఆపుష్పహారమును కంఠమునం దలంకరింపుము!

శార— (తనలో) ఇదియంతయు నా కగమ్యగోచరముగా నున్నది! ఈపురుషుఁడు, పండితుఁడో శుంఠయో సయితము నిర్ణయింప లేకున్నాను. కానిమ్ము విధి యెట్లు ఘటించునో యట్లు జఱుగక మానదుగదా!

(పుష్పహారమును మెడలో వేయును)

అందరు—(కరతాళములు మ్రోగింతురు)

[పటపరివర్తనము.]

4 రంగము - శారదపడకగది

(పర్యంకసహితమై రమణీయముగ నలంకరింపఁ బడియుండును.)

ప్రవేశము— కాళిగాఁడు.

కాళి— (దిశలు పరికించి మహాశ్చర్యముతో) వాస్! వాడెబ్బ నాయాలా, బ్యావనోడంటే బ్యావనోడుగాఁడుగానీ- ఇందరలో కానికి నన్నిసిరిపారదొబ్బినాఁడ్రా! నాలుగు తిడితే నేమి రెండుకొడితే నేమిఁగాని నాయాలా-పాశాలంట, గాడిదెలంట, దూడపేడంట, బర్రెపియ్యంట, యెన్నెన్నో - నోట్కొండా యెట్టంచేసినాడు! ఈడిదెబ్బ గాలిపోనూ. అల్ల రాసో రాఁకుమధిసి, నా కాడికొచ్చి గుమగుమ లాడతా రుమరుమ లాడతా అత్తరుసాహేబులాగా బుట్టబొమ్మలాగా నా సెయ్యెట్టకుంధేతల్కీ మా సాయిఁదేవుఁధా, కిందనున్న పేనాలూ మీఁది కెల్లిపోయి, వోల్లంతా నీరిడిసినట్లైపోయి బతికుంఢానో, సచ్చుంఢానో కూడా వొకపట్టాన తెల్చిందిగాధంటేనూ. ఇప్పుడా బ్యావనోడు నాకంట్లబడితే, మా కాట్రాయిసామిఁకి మొక్కినట్లు మొక్కుదునుగంథా. ఈడకు నన్నంపుండాడు బ్యావనోడే! సత్తెం సత్తెం. సక్కంగ నిద్దరబొమ్మని పంపుంఢాఁడు. (శయ్యపైఁగూర్చుండి) నాసామే నాసామే ఏంధిరా యీసౌక్కెం? ఏంధరా యీసౌక్కెం? మా యెర్రోడు మొర్రోడు కంచోడు సెంచోడు పుల్లోడు నల్లోడు యీరిగాఁడు మారిగాఁడు గోపిగాఁడు పాపిగాఁడు ఆళ్లబ్బతరాన్నీ యీసౌక్కెంఎఱుఁగుంఢారా అంటి? (ఎగురుచు పాడును)

పాట

ఏరాజుకొచ్చెనీ-యీరాజభోగాలు। యీరేడులోకాలలో నా-
సైఁ - సైఁ - ॥ఏ॥ నారాతప్రున్నెన - మారాజుభాగ్యమ్ముమా।
ఇంద్రున్నేనేకాఁడు చంద్రున్నేనేకాఁడు ॥ఏ॥

(శయ్యపైఁబరుండి, అనతికాలమందే గుఱ్ఱుపెట్టి నిద్రించుచుండును)
(తరువాత, శారదప్రవేశము)

శార—(స్వ) గురువరుఁడు, నాతో దారుణమైన ప్రతిజ్ఞ సల్పి అనంతరము మత్పితృపాదుల యానతిచే తానే వరాన్వేషణకార్యమున కరుగుటయు నేఁడీ పురుషవర్యుం గొనివచ్చి, నాకు వివాహమొనరించుటయుంజూడ, నా హృదయంబున తీరని సందేహము పీడించుచున్నది. ఐనను ఈతఁడాడిన యసందర్భవచనంబులను గురుఁడు సమర్థించి సదర్థంబులను, వచించుటచే నేమియుం జేయ నేరకుంటిని. ఈతఁడు, గురుఁడు వచించిన చందమున పండితుఁడో, నా హృదయము సాక్ష్యమిచ్చు విధమున శుంఠయో నేఁడు తేఁటతెల్లము కాఁగలదు! ఈతని యనుపమానరూపలావణ్యాతిశయంబులకుఁ దగినట్లు నిజముగా పండితుఁడే యయ్యెనా, నా భాగ్య మసమానము గదా!

ఉ॥ రూపము తీరుఁజూడ, నపురూపముగాఁ గనిపించు; నహ్వారే!
యీ పురుషాగ్రగణ్యుఁడు వచించెను పాండితితీరుఁ జూడ, సం
తాపము గల్గు; మూర్ఖుఁడు తథ్యపు టిట్టిమె తెల్పియున్న, నీ
రూపముఁ గల్గు పండితుఁడు, ప్రోజ్వలహేమము తావిగల్గుటౌ.

ఐనను అంతటిభాగ్యము నాకుఁ గల్గవలయునుగదా!
(కాళిసిఁజూచి) ఏమి యీ పురుషుని చిత్రప్రవర్తనము! ఈతఁడీ మృదుతల్పముం జేరినదే తడవుగ, ననాగరకుని చందమున గుఱ్ఱుపెట్టుచు గాఢనిద్రాపరవశుఁడై యున్నవాఁడు! ఇతని విద్యారహస్యంబును, గురుని హృదయతత్వమును నేఁడు భేదించి తీరెదను. ఈ సమస్యాభేదనమునందేకదా నా జీవిత

సౌభాగ్య మాధారపడియున్నది. ఇంచుక వీణానినాదం బొనరించి యీతని జాగరితుం గావించెదంగాక! (వీణం గైకొని గానము చేయును.)

పాట:—(అనుబంధము 3.)

కాళి—(కొంచెము కదలి తిరిగి పరుండును.)

శార—(స్వగ) ఏమి యీ నిద్రాపారవశ్యము! అమానుషముగ నున్నదే! కఠినశిలాపుంజములనైనం గఱంగింపంజాలు నాగాన ప్రభావం బీతని గాఢనిద్రనుండి స్వల్పముగం గదలింపం జాలెనే కాని, పూర్ణముగ జాగరితుం గావింపం జాలదయ్యెను.

ఐనను మఱియొకసారి ప్రయత్నించి చూచెదను.

గీ॥ మోహనాకార! సంపూర్ణ ముకుళ్నమైన
కుముదయుగి నేలు కన్గవ, కొంత విచ్చి
యసమసుప్రమోదాయతి నందరాదె!
క్షితికి వచ్చిన శశిని వీక్షించిరైన. ౧౭

(పన్నీటిని మొగముపైం జిలుకును.)

కాళి—(నిద్దురలో దొరలుచు) టక్ క్ క్! టక్ క్ క్ క్! వోర్ (రేయ్! పెద్గోడ! పెద్గోడ! పెద్గాడిదె మొగాన సీరుము వొదిలింద స్సేయ్!—

శార—"పెద్దగాడిద నీరుము"...... కటకటా! ఎంత ప్రారబ్ధము! ఇతం డొక నీచజాతి యెఱుకువాండని తోంచుచున్నది. ఇతనిది, గాడి దలంగాయు మహోద్యోగము కాంబోలును. దైవమా! నేనేమిచేయుదును! ఆహా! గురుండా! తుదకు నీపంతము నెగ్గించుకొంటివా! ఎంతటి కుటిలవర్తన మొనరించితివి? నా తండ్రిని, సమస్త పండితులను మోసగించి యీ యప్రాజ్ఞుని మూఢవాక్యములను, నీయసమాన పాండిత్య ప్రకర్షచే సమ ర్థించితివిగదా! నీ పాండిత్యమంతయు నిందుల కుపయోగిం

చెనా? అభాగిని నగు నా రాజ్యాంతము నీ మూఢుఁడే యాత్మహతి కావించియున్నదియా?

ఆ॥ తిరుగవచ్చు కథ విరచించిన వ్రాతైన
విరువవచ్చు సన్నివేశమైన
వహ్నిసాక్షిగా వివాహమౌ భారత
తరుణిబంధ మున్నదు, తిరుగు లేదు. ౧౭

ఇప్పుడు నా కర్తవ్యమేమి?

సీ॥ వచియింతునా? మహీపతియైన తండ్రితో
ధవుని నా స్వచరిత్రంబు నెల్ల;
దండింపఁజేతునా? దారుణాంతఃపుర
ద్రోహంబు సల్పిన దుష్టగురుని;
కనుఁగొందునా? వీరకర్షకుని, నామూల
చూడంబు సంశయ శోధనాయ;
పండితుఁగా నొనర్పఁగఁ బ్రయత్నింతునా?
యీమూఢమానసు నింకమీఁద;
ఏమి సేయుదు నింక, నా కేది తెఱువు?
ఎఱిగియుండియు నేదియు నెఱుఁగకున్న
నిర్భరాందోళనముగల్గె; నియతియిట్టుల
ఘటితమయ్యెను; నా కేది గతి ధరిత్రి! ౧౮

అనంతరకర్తవ్య మెట్టులున్నను, తొలుత వీని నిజవృత్తాంత మారయవలయునుగదా! వీనిని మేల్కొలిపి నివృత్తసందేహ నగుట యే ప్రథమకర్తవ్యము! (చేతితోఁ దట్టి లేపఁబోయి సందేహించి) నిద్రాముద్రితు లగువారిని లేపుట పాపమని పెద్దలు నిర్వచింతురు. మేల్కొలుపుదునా! మేల్కొనునంత దనుక వేఁచియుందునా?.........అందువలన నేమిలాభము? ఈ జానపదుఁడు తెల్లవాఱకుండఁ దనంతట తాను నిద్ర మేల్కొను ననుట స్వప్నవార్త! పాపపుణ్యవిచారము నొకమూలనుంచి

నిద్రిమేల్కొలిపి నిజవృత్తాంత మరయ నేవలయు. (లేపుచు)
ఆర్యపుత్రా! ఆర్యపుత్రా!.

కాళి— (నిద్రిలోనే కలువరించుచు) నిలు నిలశ్శే! నిలు. ఓరేయ్!
గంగులూ పందిపిల్ల పోయె! పందిపిల్ల పోయె! కొట్టుకొట్టు. పట్టు
పట్టు.

శార— సహజచిత్తవృత్తి కనుగుణముగ నీతఁడింకను పలువరించుచునే
యున్నాఁడు! మఱియొకమాఱు లేపెదను! (చేతితోఁదట్టి)
ఆర్యపుత్రా! గంగులుకాదు. నేను తమధర్మపత్నిని. శారదను.
లెండు!

కాళి— (కన్నులు తెరువకయే) గుయిఁ గుయిఁ లాడక తొంగోస్!

శార— అయ్యో! ఇది తొంగొనుటకు సమయముకాదు! లేవకతప్ప
దు! లెండు!

కాళి— (లేచి తిన్నఁగఁ జూచి, భయముతో నొకమూలకు పరువిడి)
ఓరేయ్! గంగులోయ్! రాసోళ్ల బూతం! రాసోళ్ల బూత ముస్సే!

శార— మహాపురుషా! భీతి నందకుఁడు! నేను భూతమునుగాను.
అగ్నిసన్నిధానమున తమకు వివాహితనైన రాజపుత్రికను!
నన్ను శారదయని పిలుతురు. మీ రెవ్వరు? మి మ్మిక్కడికిఁ
దోడ్తెచ్చినవా రెవ్వరు? మీ వృత్తాంత మేమి? నిర్భీతులై
వచియింపుఁడు.

కాళి— సత్తెం జెపుతా! సత్తెం. బ్యావనయ్యోరు చేశుంధాఁడు!

శార— సరే! అది తెలియుచునేయున్నది! మీ రెవ్వరు?

కాళి— సిన్నోడు, పెద్దోడు, ఎర్రోడు, నల్లోడు, లచ్చిగాఁడు, బుచ్చి
గాఁడు, గంగులు, మంగులు అంధరం యిరవైమంది దొమ్మ
రోళ్లం. గాడ్దెల్గాసుకుంతా బతికేము. ఒక పాపకాలాన్ని బ్యావ
నయ్యో రొచ్చుంధాఁడు! సింహాను కొఁవాడు కొమ్మెక్కి
ముద్దు నటుకుధావుంతి. "కిందబడేవు నాయాలా" అని బ్యావ

నయ్యోరుజోస్సెం సెప్పుంధాము. అయ్యోరుమాట సత్తెం సత్తెం: నీబగ్రికంగ కిందబడుంటి. శ్యావనయ్యోరిపాదాలమీఁదఁబడి, "బెమ్మదేవుఁడా" అంటి. సుత్తిగంత మత్తిగంత జోస్సెంసెప్పు మంతి. బ్యామ్మడు జోస్సెం సెప్పె. నాసామిఁరంగా బ్యామ్మ డన్న బ్యామ్మడా? జోస్సెమంత నిబద్ధం నిబద్ధం. అచ్చరాల నిబద్ధం.

శార— బ్రాహ్మణుఁ డేమని జోస్యము చెప్పినాఁడు?

కాళి— రాసోరికూతుర్ని పెళ్ళాడబోయ్యే వనుంధాఁడు! రాసోళ్లకి అల్లుడు గాఁబోయ్యే వచుంధాఁడు! సూటిగ సన్నీడకు కొంధొచ్చినాఁడు! ఆడెబ్బ నాయాలా! ఈడికొచ్చినాక ఈత బెత్తందెచ్చి ఈపుపెట్ల గొట్టుంధాఁడు!

శార— మి మ్మాతఁ డేల కొట్టవలసివచ్చెను?

కాళి— అమ్మోరూ! సత్తెం జెప్పేను! దబ్బరలాడే కొండెను గాను.

శార— నిజమే చెప్పుము; కాని నన్ను అమ్మోరూ! అని పిలవఁగూడదు! నేను నీకు భార్య నగుదును!

కాళి— (చెంపలు వాయించికొని) బుద్ధి- బుద్ధి- బుద్ధి గలిగె మసిలేను! సత్తెంజెప్పేను! ఆబ్యాపనినాకొంఫ అదేందో, బాసాడ మనుండె! అదినార్రోలు తిరగదస్సేలంటే! కొట్టుంధాడు! నే నేంథో పలికుంతి?

శార— మీ పే రేమి?

కాళి— కాళికమ్మోరిపేరే నాపేరు. సత్తెంగా నాపేరు కాళిగోఁడు!

శార— (స్వగ) కటకట! ఎట్టిదుర్గతిని నానుదుట లిఖించితివి?

గీ॥ బూడిదను మంచిపన్నీరు బోసినట్లు
కారడవిఁ బూర్ణచంద్రికల్ గాచినట్లు
చవుటినేలను శుభవృష్టి జారినట్లు
వ్యర్థమయ్యెనె? నాదుయౌవనము నేఁడు. ౧౫

సుక్షత్రియవంశోత్పన్నుండై సౌభాగ్యనిధియై విద్యావినయవివేకసంపన్నుండై, సౌందర్యకళానిధి యగు నీడుజోడైన ప్రాణేశ్వరుం జేపట్టి సౌఖ్యసాగరవీచికలం దేలియాడందగిన యీతరుణమున నా కెట్టిదుర్భరజీవనంబు సలుపుపాటు గల్గెను! అయ్యో! కోటినోములు నోచి గొప్పఫలంబుల కాసించిన నెట్లు లభించును? నాగురుండు నాఘటనంబున కొక్కనిమిత్తమాత్రుం డయ్యె! ఫాలమునందు నాప్రాప్తినిట్లు వేఱువిధముగా విధాత లిఖించియుండ, గురుని దూషించుట వాచాదోషము మాత్రమే యగును!..........

కటకటా! ప్రాణనాథుండు మెచ్చని యీ సౌందర్య మేల? సౌభాగ్య మేల? కాల్పనా! "అవశ్య మనుభోక్తవ్యం కృతం కర్మ శుభాశుభ"మ్మను నార్యోక్తి యూరకే పోవునా? నేంజేసికొనిన ఫలంబును, నేనే యనుభవింపవలెగాక! పరు లనుభవింతురా? గతించినదానికి విచారించిన లాభ మిసుమంతయును లేదు గురుం డొనరించిన వికృతికి, నిష్కృతి యొనరింప నా కొక్కటి తోచుచున్నది. అట్లొనరించి చూచెదను....

కాళి—అమ్మోరు!

శార—అట్లు పిలువవల దని చెప్పియుంటినే! మఱచితిరా?

కాళి—పాడుబుద్ధి. మఱెసితి. ఆదేంధో అనుండావు!

శార—నేను మీ భార్యను!

కాళి—ఆం! అద్దే అద్దే బర్రె బర్రె.

శార—బర్రె కాదు; భార్య!

కాళి—దొమ్మరినాయాలికి అంతపలుకు జోలు దిరుగదు. నాబర్రె! ఇదే, సరి.

శార—సరే! ఎట్లు పిలిచినను, సమ్మతమే! అంతటి దుష్ప్రాప్తియందు వాచాదోష మొకటి పాటించుటయా?

కాళి—నాబట్రే! ఇంగ నన్నిడిస్తే మావల్లెకుఁ బోయి గాడ్దెల్ని కాసుకుంఢేను.

శార—పల్లెమాటయు గాడిదెలమాటయు మీ రింక పూర్తిగా మఱచిపొండు!......ఒక చిన్న పని చెప్పెదను; చేసెదరా?

కాళి—సత్తెంగ సేసేను! నాబట్రే! సత్తెంగ సేసేను!

శార—ఈ యూరిబయట కాళికాదేవియాలయము గలదు! ఆమె భక్తాభీష్టప్రదాయిని. రాత్రులం దా దేవి, తనయాలయమును వదలి భక్తసంరక్షణార్థమై పురసంచారమున కరుగును. తెల్లవాఱుజామున, మఱల నాలయమునం బ్రవేశించును. ఇప్పుడు రెండుజాముల రాత్రిమాత్రమే దాఁటియున్నది. ఇప్పుడే మీ రట కరిగి, ఆ యాలయమునఁ బ్రవేశించి, తలుపులు మూసికొని లోపల నుండుఁడు! దేవి వేఁగుజామున నరుదెంచి "నీ వెవ్వఁడవు? తలుపు తీయు" మని యడుగును. అప్పుడు "కాళీ! నాకు విద్యాదానముచేయుము!" అని యర్థింపుఁడు. ఈయకున్న తలుపుతీయనని బిగ్గఱగాఁ బలుకుఁడు! ఆమె తప్పక ప్రసన్నురాలై యట్లు చేయును! మీరు కాళికాకృపాప్రాప్తిచే కాళిదాసు లనం బరగి మహాకీర్తిశాలు రగుదురు! విద్యావంతుఁడై సర్వప్రపంచమునఁ బూజనీయతఁ గాంచఁగలఁడు! మీ రింక నటకరిగి రండు!

కాళి—అదేందో, సెప్పుంటివి! మఱిసితి! — పాడుబుద్ధి— మఱిసితి!

శార—"కాళీ! నాకు విద్యాదానము చేయుము."

కాళి—అయోరయ్యో! దొమ్మర్నాయాల్కి [illegible]లు దిరగదు.

శార—పోనిండు— "కాళీ! విద్య" అని పలుకఁగలరా?

కాళి—కల్లి - బిడ్డె!

శార—"కల్లిబిడ్డె" కాదు - "కాళీ విద్య".

కాళి—కల్లి - బిడ్డె.

శార——సరే! కానిండు. అదియైనను మఱచిపోక సరిగాఁ బల్కుఁడు!

కాళి——కల్లీబిద్దె - కల్లీబిద్దె - కల్లీబిద్దె. (వల్లించుకొనుచు, నిష్క్ర)

శార——ఓ తల్లీ! కాళికా! నానాథుని యభీష్టముం దీర్చి నీదాసునిఁ జేసికొనుము.

ఆ॥ చిన్ననాఁటనుండి నిన్ను సేవించిన
ఫలము నేఁ డొసంగవలయుఁ; తల్లి!
నాదుజీవితేశునకు సువిద్యాప్రాప్తిఁ
గల్గువర మొసంగు! కమలపాణి! (నిష్క్ర) ౨౦

[పట పరివర్తనము]

---

5. రంగము - కాళికాలయము.

ప్రవేశము:- కాళిగాఁడు.

కాళి——(స్వగతము) కల్లీబిద్దె - కల్లీబిద్దె - కల్లీబిద్దె. (వల్లించుచు) నాబర్రె సెర్పుంఢిన, కాళి కమ్మోరిగుడి, యిదే ఐయ్యుణ్ణు! నా సామి రంగా! ఇదే, అయ్యుంఢేని!—— బర్రెనుడిగినట్టు అమ్మోరు బైరి కెళ్లుంఢాది! లోనదూరటాని కిదేయాల నాసామే! కల్లీబిద్దె - కల్లీబిద్దె! (లోనఁ బ్రవేశించి తలుపులు వేసికొనును.)

(అష్టభుజములతో కాళికాదేవి ప్రవేశము.)

కాళికా——(తలుపులను జూచి) ఎవఁడు నా యాలయకవాటమును బంధించి, లోపల ధైర్యముతో నుండ సాహసించినవాఁడు! ఇంతవఱ కెన్నఁడును ఇట్టి విపరీతముం గానమే! (తలుపుఁ దట్టి) ఓరీ! ఎవఁడురా? నాయాలయమునఁ గవాటమును బంధించి కూర్చున్నవాఁడు? పలుక వేమి? నీకు మృత్యువాసన్నమయ్యెనా యేమి? కండకావరమున నొడ లెఱుఁ

గక ముప్పదిమూఁడుకోట్ల దేవతలను బలుబాములఁ బె
ట్టిన మహిషాసురుని మర్దించిన మహాకాళిని నన్నె
ఱుంగవు కాఁబోలును? దేవాంతక నరాంతకు లైన
దైత్యదానవయక్షరాక్షసప్రముఖులే నాయెదుట నిలువ
లేరు నీ వెంత? బ్రదుకఁ దలఁచితివేని యీ క్షణమే తలుపు
దీయుము!

కాళి—వా గెబ్బ నాయాలా? అమ్మోరనంగ నే, అడిలి పారేననుకొంటివా? తియ్యి ననంగి తీసేదే, దబ్బర.

కాళికా—ఓరీ! దుర్మతీ, ఏమంటివిరా! తలుపు తీయనే తీయవా! ఎంతసాహసము! ఎంత పోతరము! అతిక్రాంతవినయుఁడవై అప్రస్తుతప్రలాపంబు లాడుచున్న నిన్ను మదీయశాప నిర్ఘాతంబుల భస్మీపటలం బొనరించుదానను. కాచుకొమ్ము.

గీ॥ భయదనిర్ఘాతభీషణం బయిన నాదు
శాపశిఖిశిఖావళుల నాశనమొనర్తు;
దుర్మతీ! కాచుకొమ్ము నీదోషమునకుఁ
దగినఫలమిత్తు; జీవితాంతంబుఁ గూర్తు. ౨౧

కాళి—నిలు నిలశ్శే! అమ్మోరూ! నిలు! నేను దబ్బర్లాడే కొంఢె ననుకొంటివా? మిడిసిమిడిసి పడేవు! కోపగించేవు! సగ్గు సగ్గు. పెద్దకోక మీఁద దొచ్చుండాను! తీసి స్తివా తలుపుదెరిసేను. సంగెంగ సెప్రతుంఢా. ఇనుకో! ఇనుకో! ఇనకుంటే సెడేవు. నాకాళమ్మోరుకొంఢే! ఇనకుంటే సెడేవు!

కాళికా—(స్వగతము) వీఁ డెవ్వఁడో, అనాగరకుఁ డగు మోటుమానిసి యని తోఁచుచున్నది. కాదేని, యింత నిర్భీతితో వచించునా? ఎద్దియో వరాభిలాషతో వచ్చిన ట్లున్నాఁడు. వీనిమాటలకు నవ్వును వచ్చుచున్నది! ఆగ్రహమును వచ్చుచున్నది! ఇప్పు డేమిచేయుదును? ఏదియెట్లున్నను తెల్లవారవచ్చుచున్నదిగదా! వీఁడు కోరువర మేదియో వేఁగమే యొసంగి, పంపివేయుట

యే శ్రేయస్కర మని తోఁచుచున్నది! ఆలయబహిర్గతనై యున్న నేను పరుల కంటఁబడుట ప్రమాదజనకము! (ప్రకాశము) ఓరీ! అట్లయిన, నీకోరికయేమో శీఘ్రముగ వచింపుము!

కాళి—కళ్ళీబిడ్డే! కళ్ళీబిడ్డే!

కాళికా—కళ్ళీబిడ్డ యేమి? ఇది యేదియో, క్లిష్టసమస్యగా నున్నదే!

కాళి—కళ్ళీబిడ్డె—అంతేనమ్మ! అంతే. నేను మణిసే ననుకొంటివా? నాబఱ్ఱె పలికిన పలుకంతే! కళ్ళీబిడ్డె!

కాళికా—ఓరీ! ఇది మా కర్థముగుట లేదు. మఱియొకమాఱు సరిగా నది యేమో తెలిసికొని రమ్ము.

కాళి—అబ్బ! మోసగింతలఅమ్మోరు నాకొంప! సల్లసల్లఁగ ఎళ్ళనూకుదా మనుకొంటివా నన్ను! నీదబ్బరనుడుగులకి పడిపొయ్యేవోణ్ణి గాననుకో! కళ్ళీబిడ్డే-కళ్ళీబిడ్డే!

కాళికా—ఓహో! వీనితో, నసాధ్యకార్యము వచ్చినదే! వీనిచరిత్రమును, దివ్యవీక్షణముల దెలిసికొందునుగాక! (ఆలోచించి) ఔరా! ఎంత విస్మయము! వీఁడు జన్మాంతరశాపగ్రస్తుఁడై ఇట్లు కిరాతజన్మముఁ గాంచిన శ్రీ శారదాదేవిగాఁ దోఁచుచున్నది! వీనిపరికృతనామధేయము కాళియై యున్నను, వీని సుప్రసిద్ధజాతకమునఁ గాళిదాసుఁ డనుపేర ప్రపంచవిఖ్యాత కవిసార్వభౌముఁ డగు ఫలము లిఖితమై యున్నది! వీనిపలుకులకు "కాళి విద్య" అని యర్థము కాఁబోలును! బఱ్ఱె యని పల్కినది భార్యకు పరిభాషయై యుండును! ఈపురాధిపతియగు, ధర్మవర్ధనమహారాజు పుత్రికయైన శారదామహాసతి కీతఁడు కపటంబున వివాహం బొనరింపఁబడి నిజదారోపదేశంబున నిక్కార్యం బొనరించెను! ఏమైనను సరియే! వీని జాతకము మహత్తరంబైనది! వీనిని మహాపండితునిగా నొనరించెదఁగాక!

గీ॥ కాళి యను మోటుమానిసిగాఁ జెలంగు
నితఁడు మద్వరలాభసంగతినిఁ గాంచి
కాళిదాసాఖ్య నంది సత్కవితచేతఁ
గాంచుఁగావుత లోకవిఖ్యాతకీర్తి! ౨౨

(ప్రకాశముగా) ఓరీ! నీభావము స్పష్టమయ్యెను! కవాటముం దెఱువుము! నిన్ను మహాకవీంద్రునిగా నొనరించెదను!

కాళి— "కవి గివి" నాకు తెల్లెళ్ళే! కల్లిబిల్లె! కల్లిబిల్లె!

కాళికా— అట్లే వరమిచ్చెదను, తెఱువుము.

కాళి— (సగము తలుపుఁ దెఱచి) కల్లిబిల్లె! కల్లిబిల్లే!

కాళికా— పూర్తిగా తలుపుఁ దెఱువుము.

కాళి— అమ్మా! దబ్బరనాకొంటే! బాగ దెరిస్తే తన్ని యెళ్లనూకేవు! నిన్ను నమ్మేనా అమ్మోర్నాయాలా! ఈడినుంచి, నాది నా కియ్యరాదా అంతి!

కాళికా— సరే! రానిమ్ము. ఇచటనుండియే యిచ్చెదను. నాలుకఁ దెఱువుము.

కాళి— (తెఱచును)

కాళికా— (నాల్కపై బీజాక్షరములను వ్రాసి) ఓమహాకవీ!

సీ॥ కాళీవరప్రసాదాలోకనంబుచే
కాళిదాసాంచితాఖ్యనుఁ జెలంగి
దివ్యసంస్కృతనాట్యకావ్యలేఖనమున
కవిసార్వభౌమవిఖ్యాతిఁ గాంచి
దశదిశాంతరసముద్ధతకీర్తిచంద్రికా
విశ్రాంతి జననుతప్రీతి మించి
భవితవ్యమున నెట్టిభావయందును
భవదధికుఁడౌ సుకవి లేఁ డనఁగ వెలసి

గీ॥ భారతావని గీర్వాణభాష ముంచి
నేడుమొదలుగ జగమున నీడులేని
ప్రతిభ కుపమానభూతమై ప్రాభవంబుఁ
గ్రాల నొప్పారుచుండెదుగాక! నీవు! (దీవించును)

కాళి— (తన్మయుఁడై కొంతతడవు కన్నులు మూసియుండి) ఆహాహా! ఏమి నాభాగ్యము? ఏమి నాభాగ్యము! నయనయుగళంబునకు విభ్రాంతి నావహిల్లఁజేయుచు కోటిసూర్యప్రభాపటల దివ్యతేజం బొకండు నాయాత్మం బ్రవేశించి వినిర్మలకవితా ప్రవాహవీచికలను హృదయాంతరాళమునం బాతించుచున్నయది! సాక్షాత్కరించిన కాళికావరప్రసాదంబున బహుకాల మౌఢ్యంబు పటాపంచలయ్యె! ధన్యాత్ముండనైతి! ధన్యాత్ముండనైతి! (కన్నుల దెఱచి) ఓదేవి! సర్వమంగళా! కాత్యాయనీ! నీ యనుగ్రహం బెంతవారలకు లభింపవలయు!

సీ॥ దానవాంతకములై దాసరక్షకములై
గంభీరమ్మగు కటాక్షములతోడ
కలశ త్రిశూల శార్ఙ్గసుదర్శనకపాల
కరమండితభుజాష్టకంబుతోడ
మహిషదానవరక్తకవిహితపానోద్రిక్త
మగు భీమసింహవాహనముతోడ
చారువిశాలవక్షస్స్థలదీపిత
ప్రకటకపాలమాలికలతోడ
దైత్యరక్తాంక మగు ఫాలతలముతోడ
దిశలనిండిన తేజఃప్రదీప్తితోడ
నెదుట సాక్షాత్కరించిన హిమగిరీంద్ర
తనయఁ బ్రస్తుతిసేయ సాధ్యంబె నాకు? ౨౮

(కాళికాదేవిచుట్టును దిరిగి ప్రదక్షిణనమస్కారముల నొనరించుచు)

శ్లో॥ మాణిక్యవీణా ముపలాలయంతీం
మదాలసాం మంజులవాగ్విలాసాం
మాహేంద్రనీలద్యుతికోమలాంగీం
మాతంగకన్యాం మనసా స్మరామి॥ ౨౫

శ్లో॥ చతుర్భుజే చంద్రకలావతంసే కుచోన్నతే కుంకుమరాగశోణే
పుండ్రేక్షుపాశాంకుశపుష్పబాణ హస్తే నమస్తే జగదేకమాతః॥

శ్లో॥ మాతా మరకతశ్యామా మాతంగీ మధుశాలినీ
కుర్యాత్కటాక్షం కల్యాణీ కదంబవనవాసినీ॥ ౨౭

శ్లో॥ జయ మాతంగతనయే జయ నీలోత్పలద్యుతే
జయ సంగీతరసికే జయ లీలాశుకప్రియే॥ ౨౮

(కాళిదాసు కాళికాదేవికి పాదనమస్కార మొనర్చుచుండును.)

[పటపరివర్తనము.]

ప్రథమాంకము సమాప్తము.

భోజకాళిదాసు.

ద్వితీయాంకము.

రంగము - శారదాంతఃపురము.

ప్రవేశము:—శారద.

శార—(గవాక్షమార్గమునుండి ప్రకృతిం దిలకించుచు) ఆహాహా! ఈయామినీరమణి, సాంద్రాంధకారసంఛన్న యయ్యు నెంత యొప్పియున్నది!

సీ॥ ఆశాంతరంబుల, నలమిన గగనంబు
డంబైన కాలచూడంబుగాఁగ,
తళ్కుతళ్కునఁ దోఁచు, తారకానివహంబు
పొలుపైన తారావిభూషగాఁగ,
కడలాక్రమించిన కాలాంధకారము
రమణీయ నీలాంబరంబుగాఁగ,
మందంబుగా వీచు మారుతాహతి ప్రియ
విశ్లేషనిశ్వాసవిధముగాగ,

తన విభుని సుధాకరునిరాకకై ప్రతీ
క్షించి వనటనొందు చంచలాక్షి
రీతిఁదోఁచు; యామినీ తరుణీమణి;
ప్రకృతికిని వియోగ బాధగలదు.

ఇప్పుడు యామినియందలి నాలవజాము నడుచుచున్న యది. మహామాతయగు కాత్యాయనీదేవి పురసంచారము

నుండి పునరాగతయగు సమయంబై యుండును. హృదయమేలఁ డింత వణఁకుచు రాక, తడవు సేయుటకుఁ గారణ మేమోకదా! వెళ్లినకార్యము శుభమయ్యెనో, అశుభమయ్యెనో తెలియరాదు......ఎవ్వరిదో పదసంచలనం బగుచున్నది. ప్రాణేశుఁడే యైయుండును. (లేచును.)

(కాళిదాసు ప్రవేశము)

కాళి—"శ్లో॥ మాణిక్యవీణా ముపలాలయంతీం" (అను శ్లోకము చదివి) తల్లీ! నీవు నాపాలిటి భాగ్యదేవతవు! నీదయారస ప్రాప్తిచేఁ బరమమూర్ఖుఁడను పండితుఁడనైతిని. వివేకరహితుఁడ, విజ్ఞానశాలి నైతిని! బహుతరకోటి జన్మాంతరంబుల నీకు దాస్యంబు సల్పినన్నైన, నీ మహాఋణభారమునుండి విముక్తుండఁ గానోపను.

సీ॥ సముసింగా! మత్పాపసందోహమెల్ల మా
యమ్మరో! నీకృపనమ్ము చేత
విడచెఁగా! నాయవివేకదుర్భాగము
దృతభవదుపదేశవితతిచేత
ఆవిర్భవించెఁగా! యసమానపాండితి
జనని! నీయాశీర్వచనముచేత
ప్రవహించెఁగా! కవిత్వమహాలహరి విరా
ఘాటమా నీయనుగ్రహముచేత

కాళిగాఁడు నేఁడు, కాళిదాసుండయ్యె
పరికృతిచేత పూర్వసుకృతిచేత
తరుణి నీవు గావు; తల్లివి; తథ్యంబు
శారదామతల్లి సుగుణవల్లి! (నమస్కరించును) 30

శార—నాథా! నాథా! ఇది యేమి విపరీతము? మీధర్మపత్నిని—మీదాసురాలిని—నన్నిట్లు సంభావించి, పాపం బొడిఁ గట్టుటకు నే నొనరించిన యపరాధ మేమి?— గురుఁడసూయాప

రుండై యొనరించిన కార్జన్యంబునకుఁ దగినఫలంబు గలిగె నను ప్రమోదంబున నున్ననన్ను వెండియు మీరు విసర్జింపఁజూచిన నాబ్రదుకునకుఁ బ్రయోజనమేమి? ఈయావనం బేల? ఈసౌందర్య మేల? ఈ నాపాండితి యేల? నాథా! భవత్కృ పాపరిలబ్ధికై చంద్రచకోరన్యాయముగ నాసించియున్న నీతరు ణిని వ న్నిట్లన్యాయము సేయఁ బాడియగునా?

కాళి—తల్లీ! నీవు నాతరుణి వనుట మహాపరాధము. కూ్రరకిరాత జన్ముఁడనై మూఢుఁడనై యధఃపతితుఁడనైన నాపాలిటికి నీవు నవజీవప్రదాయినివి. నేను నీపాదదాసుఁడను. యుష్మత్పా దపంకేరుహామకరందరసక్షాళనంబున మత్పాపపంకంబు దూ రీకృతంబయ్యె. యుష్మత్పవిత్రమూర్తిని పాత్రతసాయంకాల ములయందు సహస్రదళపద్మసహస్రంబులఁ బూజించెద! ధ్యా నించెద! తరించెద!

సీ॥ మాతరో! భవదీయమహిమస్మరణమున
గడువేడ్కదినములు గడుపువాఁడ!
తల్లిరో! కడుపవిత్రంబైన నీమూర్తి
నిరతంబు నెమ్మది నిలుపువాఁడ
అమ్మరో! త్వద్దత్త మగు పాండితినినీ వొ
సంగినభిక్షగాఁ జాటువాఁడ!
జననిరో! విలిఖితాక్షరకోటియందుఁద్వ
త్కరుణామృతరసంబుఁ గాంచువాఁడ!
తల్లి వంచు నిన్ను ధ్యానించువాఁడ; నీ
నామజపము సతి మొనర్చువాఁడ!
తరుణి వీవు గావు తల్లిరో! నాదివ్య
భాగ్యలక్ష్మివౌట పాత్రమమ్మ!

శార—హృదయేశా! ఆపలుకు వలదు; మాతృసంబోధనంబు నా శ్రవ ణములం జలికి నన్ను దురపిల్లఁజేయకుము! మద్భాగ్యవిశే షంబున నీవు, పండితశిఖామణి వైతివి! నీ వవిద్యా

స్యుండవని యెంతగా నాశోధించితినో, విద్యాకుశలుండవై తి
వని యెంతగా ముదమందుచున్నదాన! ఇట్టియెడ నన్నభాగి
నిం గావించినందువలన నీపొందితికిఁ బ్రయోజనమేమి?

సీ॥ కులదార నీరీతి ఘోషిల్లఁజేయుట
ధర్మమా! నీకు స్వధర్మనిరత!
పతియె దైవంబని భావించు సాధ్విని
వేఁపుట న్యాయమా? సాధుచరిత!
నెఱజవ్వనమునఁగల నెలఁత నడవిపాలు
సేయుట యుక్తమా? జీవితేశ!
ధర్మపత్ని విసర్జనగఁజేసి యలయించు
టొప్పమా? వరపండితాగ్రగణ్య!

ఆ॥ వృద్ధఁగాను; రూపహీననుగాను; నా
కాల మెన్నినాళ్ళో గడువవలయు;
నింత బాల్యమందె యిటు పతియుండియు
లేక యుండఁజేతువా? కవీంద్ర! 3౨

కాళి—తల్లీ! నీవు వచించినదెల్ల వాస్తవంబు; ఐనను నేనేమిచేయు
దును? నాహృదయమున నీయందు భక్త్యేతరభావంబున
కెడము గాన్పించుట లేదు. ఇట్టి నేను నిన్ను దారగాఁ బరిగ్ర
హింప నెట్లు సమ్మతింతును? ఒకవేళ నీయాత్మసంతృప్తికై
"సతీ" యని పిలుతునే యనుకొమ్ము; అశక్యమునకు పతివ్రతా
ర్థము చెప్పుకొనవలయునే కాని, కళత్రార్థముం జెప్పుకొనఁ
జాలను. ఇహసంబాధదూరమైన మన యన్యోన్యసమా
వేశమువలనఁ బ్రయోజనమేమి! వేయేల? తల్లీ! వీఁడు వెను
కటివ్యక్తి కాఁడు! వెనుకటి జీవితముకాదు; ఈ జీవితము
పరిపూర్ణవిభేదస్థితి నందియున్నది. ఇప్పుడు వీఁడు పతికాఁడు.
శిష్యుఁడు-పుత్రుఁడు— అమ్మా! నీహృదయాందోళనము మా
ని, నాకనుజ్ఞనిమ్ము. స్వేచ్ఛావృత్తిం జరించుచుఁ గవితాదేవ్యుపా
సకుండనై దినంబులు బుచ్చెద. ఇంతకన్న నీవేమి వచించి

వను, నాహృదయ మన్యవృత్తిం బరివర్తిల్ల సమ్మతింపను.
తల్లీ! ఆగ్రహావశురాలవు గాక నాహృదయ నిజతత్త్వమును
గుర్తించి, నీయాశాలేశమును విచ్ఛేదము గావించుకొనుము.

శార—కటకటా! ఎంతదుర్గతి! ఎంతనిరాశ! ఎంతసంతాపకర
జీవనము! హృదయేశ్వరా! నేను నీకొనరించిన యుపకారమే
తుదకు నాకపకారముగాఁ బరిణమించెనా? వివేకమే అవివేక
ప్రదర్శన మొనర్చుచుండెనా? విద్యయే అవిద్యాస్ఫూర్తి
ఘటించెనా? పాండితియే పాపకార్యప్రబోధకం బయ్యెనా?
నీకు వరప్రదానమైన కాళికాసాక్షాత్కారము నా కాజన్మ
దుఃఖప్రదాయకంబగు శాపంబయ్యెనా?......అయ్యయ్యో
నాదుఃఖమున కిఁక, నన్నిటికిని పారము లేదా?

ఆ॥ గురుని పాండితికిని, ఘోరఫలంబుగా
మూఢుఁడైన విభునిఁ బొందనైతి,
ధవుని పాండితికి నధర్మఫలంబుగా
పతి విసర్జనంబుఁ బడయనైతి॥ 33

ఇంక నెవ్వరి పాండిత్యంబువలనమాత్ర మేమిప్రయో
జనము! పండితునకును శుంఠకును, భేదములేని యెడల, విద్యా
సంపాదన లాభ మేమి? కాళికాప్రసాదము నందు నిన్నుఁ బ్రే
రేపకుండినచో - మూఢుండవైనమానె - నీసౌందర్యముం
జూచుకొని, యానందముతో నిహలోకసౌఖ్యానుభవము నైన
నందియుందునే? నాథా! తుదకు, నాకంఠము నుత్తరింప -
నాయుధమును, నేనే వెదుకుకొంటినా? ఇంతఘోర మీజగం
బున నెందేనిఁ బరివర్తిల్లి యుండునా? ఇంతకన్న కాం
తకు వేఱొక నరకబాధ గలదా? జీవితేశా! మనోవా
క్కాయ కర్మంబుల, నిన్నుఁదక్క యన్యగతిని గాంక్షించి
యెఱుంగని దానను; మాంగల్యముం గట్టిన కాంతయెడల
మాతృభావముం జూపుటయే పాపతరకార్యమో భగవ
దుద్దిష్టంబగు నిజదారగమనమే పాపతరకార్యమో, ఇందు

కంత యోచించిచూడుము. విద్యావిశారదుఁడవైనందుల కిది
నల్లక్షణంబుగా నేరదు. నిజదారహృదయసంక్షోభము పురుషున
కెన్నఁడును అభ్యుదయకారణంబుగాదు. గృహంబున నాత్మ
పత్ని వదలుకన్నీటిబిందువులు మహాగ్నికణంబులై పురుష
యత్నంబు నఖిలంబును విచ్ఛిన్నం బొనరించును. నా పలు
కులయందలి యంతరార్థంబును విమర్శకబుద్ధితో నాలోచిం
పుము! ఇది వినోదంబని యెంచకుము! మానవజీవితంబునం
దిది యొకదుర్ఘట సమస్యయని తెలిసికొనుము! ఇందువలన
నిహపరంబుల రెంటికిం జెడుటయే ఫలంబగును! ఏయాశయం
బును, నీవు మహోత్తర పవిత్రంబని తలంచుచుంటివో అదియే
ప్రాజ్ఞులచే దూషితంబు - ఇహమున కలుషితంబు - పరమున
భయంకర యమయాతనాపథ ప్రదర్శకంబు. నాథా! నామనవి
గని మనయుభయుల జీవనంబును పవిత్రముగను ఆనందకరం
బుగను నొనరింపుము! "మాతా" యను నుడి మానుము.
నిజధర్మపత్నినిగా నన్నుం జేకొని, మత్పితృరాజ్యభోగంబుల
కధికారవై సమస్తసామంతరాజ సంసేవిత పాదారవిందుండవై
యిహపరసౌఖ్యానుభూతినిం జెందుము.

కాళి—జననీ! చెవిటివానియెదుట శంఖము నూదినచందమువ, నన్నే
టికి నీ దీర్ఘతరోపన్యాసములచే నలయించెదవు? ఇహసౌఖ్య
వాంఛ, అందును నాకు దేశికురాలనైన, నీతోటియిహసౌఖ్య
వాంఛ, హరి హరీ! నాహృదయమున నీమహాత్మ్యమైన జని
యింపదని మనవిచేసితినే! మఱల నేటికి నీ వలతనంది నన్ను
కలఁతఁ జెందించెదవు? కాళికావరప్రసాదంబున ధన్యుండనైతి!
ఆజన్మాంతము నీయందు భక్తివిశ్వాసంబులను మానను. నీ
హృదయంబును నాప్రవర్తనంబున నిష్ఠురపరచియుందునేని
మన్నింపుము, మన్నింపుము. సెలవిమ్ము. పోయివచ్చెద!

శార—అయ్యయ్యో! పోయెదవా? ఎక్కడికి?

కాళి—మత్కవితాదేవతోపాసనంబున కర్హమైన పావనస్థలంబునకు.

శార—అది యెక్కడనున్నది?

కాళి—కాళికాంబయే చూపఁగలదు!

శార—ఈరాత్రియే పోవకతప్పదా?

కాళి—అమ్మా! తేపట విశేష మేమైన నుండునా?

శార—నాథా! ఈయభాగిని జన్మంబున కొక్కరాత్రియైన సుఖా నుభవము నొసంగవా?

కాళి—తల్లీ! పవిత్రజీవితంబును నిర్ణయించుకొనినపిదప ఒక్కరాత్రి కళంకపరచినందువలన వచ్చుప్రయోజనంబేమి?

శార—అంతేనా? ఈజన్మమున బ్రహ్మచారిగ నుందువా?

కాళి—ప్రయత్నింతును!

శార—సందేహమేకద!

కాళి—చెప్పఁ జాలను.

శార—నిజదారగమనమే కాని పాపముకాదుగదా! ఈరాత్రిమాత్రముండుము! పిదప నేనును, వైరాగ్యవృత్తిచే దినంబులు గడుపుదాన! నీవును నీవనినట్లే సాధ్యమైనచో, బ్రహ్మచర్యమునే యవలంబింపవచ్చును.

కాళి—మాతాయని పిలిచి మఱియొండు భావమునకు లోఁబడఁజాలను. తల్లీ! నన్ను వదలుము పోయెదను.

శార—నాపచించినదెల్ల వ్యర్థమేనా? ఇఁక నాజీవితము నడవిగాచిన వెన్నెలం జేసెదవా?

కాళి—అమ్మా! అది దైవఘటవము!

శార—(కోపముతో) ఛీ! మూర్ఖుఁడా! ఎన్నివిధంబులం జెప్పినను, పెడ చెవింబెట్టితివిగా! పొమ్ము. పొమ్ము. ఆఁడుదాని నిట్లు క్షోభింపఁజేసిన నీ కాఁడుదానిచేతనే దుర్మరణంబుగలుగుఁగాక! నేను నిక్కంపుసాధ్వినైతినేని, నాపల్కులు వేదాక్షరములట్లు ప్రవర్తిల్లి నీపాపంబు నీకుఁ గట్టికుడుపును గాక!

కాళి—(వినయమున తలవంచి) తల్లీ! నీయాగ్రహమునే యనుగ్రహముగ భావించి తృప్తినందువాఁడ! నాప్రాప్తి యెట్లున్న నట్లు గాకపోదు. సెలవిమ్ము.........ఓజగచ్ఛక్తీ! భవానీదేవీ! నాకు, భవిష్యజ్జీవనమార్గముం బ్రదర్శింపుము.

(నిష్క్రమించును.)

శార—(నిర్విరగంది) ఆహా! పోయెనా? పోయెనా! నాజీవితేశ్వరుండు వెడలిపోయెనా? నాజీవితమును గాఢాంధకారమున ముంచి పోయెనా? ఎంతదుర్మతినై శపించితి? ఎంతయవివేకినినై పాపంబొడిఁగట్టుకొంటి!—ఇఁక నాకేదిదారి? భర్తృసౌఖ్యప్రాప్తి లేని నాకీ వైభవంబులేల? ఈసౌధంబులేల? ఈచీనిచీనాంబరములేల? ఈరత్నభూషలేల?—ఓకాళికాంబా! నాపతికివోలె నాకును పవిత్రజీవనమార్గముం జూపుము! నీపాదధ్యానంబున జీవితశేషముం గడపెదను.

సీ॥ ఇహమును రోసితి, నోమహేశ్వరి! నీపాద
దివ్యసంసేవయే దిక్కు నాకు
సంభవసంబు మహాభయంకర మింక
వనమె జీవనశుభప్రదము నాకు,
బాంధవ్యసంబంధపరత హేయమ్ము శాం
భవి! నీవె సర్వబంధువులు నాకు,
ఏభాషణంబు వచింపనోపను నోట
దేవి! త్వన్మంత్రమే దిక్కు-నాకు,
పతినిబాసి బంధువితతుల నెడఁబాసి
పావనంబు సర్వభద్రము నగు
సత్ప్రశాంతవృత్తి జపమాలతోడుగా
గడుపుదాన! శుభముఁ గాంచుదాన!

(నిష్క్రమణము.)

[పటపరివర్తనము]

ద్వితీయాంకము సమాప్తము.

భోజకాళిదాసు.

తృతీయాంకము.

1. రంగము - భోజరాజు ఆస్థానము.

ప్రవేశము:- ఏకసంతగ్రాహి; ద్విసంతగ్రాహి; త్రిసంతగ్రాహి.

ఏక—మిత్రులారా! మన ప్రజ్ఞావిశేషముచేత తన యాస్థానమునకు సత్కవు లెవ్వరును రామింజేసి, భోజమహారాజు హృదయమున అనుమానగ్రస్తుఁడై మొన్నటి దినంబున నాతో, "పండితోత్తమ! నాసభకు, వెనుకటివోలె కవీంద్రు లేల రాకున్న వా"రని యడిగెను. అంతట, నేను సవినయముగ మహారాజుం జూచి, "మహాప్రభూ! కేవల చతుర్ముఖు లంతటివారగు తమ యెదుట కవిత్వము చెప్పి నిలువఁగల కవి యొకఁడు గలఁడా? అందుచే తమ తమ యసమర్థత ప్రకటింపఁ బడునను భీతిచే నొక్కఁడును రాకున్నవాఁడు." అని పలికితిని. దానితో ధరాజాని పరితృప్తుండయ్యెను.

ద్విసం—ఆర్యా! తమప్రజ్ఞ యసాధారణముగదా! తమరు ఏకసంతగ్రాహులగుటచేతనే మన మువ్వురి మర్యాదలును దక్కుచున్నవి! ఎట్టి మహాపండితోత్తముం డెట్టి కఠిన శ్లోకమును రచించి తెచ్చినను ఒక్కమాఱు వానిచేఁ జదివించి విన్నంత మాత్రమున మీరు గ్రహించి మరలఁ జదివి "ఇస్సీ! ఇది నాచిన్ననాఁడు చదివిన శ్లోకమండీ!" అని పలుకుదురు! మీరిద్దఱు చదువుదురు గాన ద్విసంతగ్రాహినగు నేనును వెంటనే

దాసిం బరిచి తమ వాక్యమునందలి సత్యమును ధృవపఱతును. మువ్వురు చదివిన పిదప తానును చదువుల మన త్రిసంతగ్రాహిమితునైన కసాధ్యము కాదుగద !

త్రిసం—ఈవిధమైనయుక్తిచేత మనము పండితులను సులభముగా గెలుచుచుండుటచేత, మనప్రతాప మెన్నినాళ్లకును కాంతి మాయకుండునని తలంతును.

ఏక—ఉస్!......ఊరకుండుడు! ఎవరో వచ్చుచున్నారు. మనమాటలు వినఁగలరు.

(ఒక పండితుఁ డగు కవిప్రవేశము)

కవి—పండితోత్తములారా! నమస్కారములు !

ఏక—మీ రెవ్వరు? వచ్చిన పనియేమి?

కవి—మహాత్మా!

సీ॥ కవిని; నిరుపేదవాఁడను; సత్కృతి లేదు
ప్రాపకంబున సత్కృతిఁ బడయఁదలఁచి
ప్రియమున మిమ్ము దర్శింప వచ్చినాఁడ!
నీ దరిద్రునిఁ గృపఁజూడుఁడీ మహాత్మ!

ఏక—అయ్యా! అట్లు కాసింతు! ఇందులకింతగా మమ్ము వేడవలయునా? అర్థిజనకల్పవృక్షమై భోజధరాధీశుఁడు కవిజనకామితార్థములం దీర్చుచుండ, మే మించుక మాట సహాయమైనఁ జేయలేకుందుమా! ఈపీఠమునం దాసీనులై సావధానముగఁ బ్రస్తావింప నగును.

కవి—అమ్మయ్య! ఇప్పటికి నా హృదయము కుదుటఁ బడినది! (కూర్చుండును)

(కాళిదాసు ప్రవేశము.)

కాళి—(స్వగ) ఈయాస్థానమున ఏకసంతగ్రాహియు, ద్విసంతగ్రాహియు, త్రిసంతగ్రాహియు నను మువ్వురు దుష్టకవులు గల

రనియును, వారు, రాజప్రాపకంబునం జేసి యెట్టిపండితుల నైన మోసంబున నోడించుచున్న వారనియును వింటిని! (ఎదుటం జూచి) ఓహో! ఆముప్పురే ఆస్థానకవులై యుందురు. ఈనాల్గవవాఁడు క్రొత్తగా వీరివర్తనం బెఱుఁగకవచ్చిన కవియై యుండును. నేను విన్న చిత్రనాటకం బిప్పుడే స్పష్టముగా, ఈ మరుగుననుండి చూచెదఁగాక! (చాటుననుండును)

ద్వితీ—అయ్యా! కవీంద్రా! ఏదీ తాము విరచించినవానిలో నుత్తమం బగు నొక శ్లోకముం జదివి మాకుఁ గర్ణరసాయనము గావింపుఁడు!

కవి—మహాభాగ్యము. అవధరింపుడు. (చదువును).

శ్లో॥ యద్వాగ్గుంభా శ్శుశుంభు ర్భుజగ పరివృఢ క్షీణ సంక్షోభ భావో
త్పత్తి ప్రత్యక్షదృష్య త్కపకధర లస చ్ఛృంగ భంగాధి స్పష్టా,
ప్రోద్య ద్ఘుంఘుంఘానభ స్వ ద్భ్రమణ గణ లసద్దంభ శుంభ త్సగర్భాః
ప్రావృడ్ఘారాధరాఘోద్భవ దశని సమార్భట్యధిక్షేపదక్షాః.

ముగ్గురు—(నవ్వకొందురు)

కవి—అయ్యలారా! ఏటికి నవ్వెదరు? శ్లోకము రసహీనం బనియా?

ఏక—అయ్యా! నీ వొక వేళ మ మ్మైన పరిహాసము చేయుట లేదు గదా యని నవ్వితిమి.

కవి—పరిహాసమా! శ్రీరామరామ! ఎంతమాటాడితిరి?

క॥ ఘనతరదరిద్రజలధిని
మునిఁగిన న న్నొక్కతీరమునఁ జేర్పఁగ నే
వినయమున వేఁడెదనుగా
కనఘా! మిముఁ బరిహాసింతునా! కవివర్యా! 32

ఏక—కాకున్న, నీశ్లోకమును నీవు రచించిన ట్లనృతములుపల్కి, మమ్ము మోసగింప నేమైన నుద్దేశించితివా?

కవి—అయ్యయ్యో! నే నాడిన యనృతముగాని, నే నొనరించిన మోసముగాని కలదా? మహాత్మా!

ద్విసం—అట్లయిన, నిజముగా నీశ్లోకమును నీవే రచించితివా?

కవి—నిజముగా నిది నాస్వకపోలకల్పితశ్లోకమే!

త్రిసం—ఓయి వెఱ్ఱిబాపఁడా! మాయెదుట నిట్టియసత్యమాడిన నాఁడితివిగాక మహారాజు నెదుటమాత్రి మిట్టి దుష్టప్రసంగమును విప్పకుము. రాజదండనకు పాత్రుఁడవు కాఁగలవు! ఈశ్లోకమును మాచిన్ననాటినుండియు వినుచుంటిమి!

కాళి—(తలపంకించి) అనుకొన్నంతయు నైనది. ఫలతరుమూలముల యందలి ముండ్లకంపలవలె రాజాస్థానములందు దిట్టి దుష్టుండితులుండిన నెంతటిమహామహులుమాత్రి మేమి చేయఁగలరు?

కవి—(తెల్లపోయి) అయ్యో! ఈశ్లోకమును మీరు చిన్ననాటినుండియు వినుచుంటిరా? ఇది సత్యమా?

ఏక—సత్యమా? ఇది మాముప్పాతికును, కంఠగతమైనశ్లోకమే! సందేహించెద వేని చదివెదను వినుము. (పూర్వశ్లోకమును చదువును)

ద్విసం—ఇది నాకును వచ్చును. (చదువును)

త్రిసం— ఇది మాతండ్రిగారు నాచిన్నతనమునం జదువుచుండగా విని, నేను వల్లించితిని. (చదువును)

కవి—(విస్మయనైరాశ్యములతో) హా! మాలదైవమా! స్వర్గమునకుఁ బోయినను ఒడియేకులు తప్పలే దనునట్లు భోజరాజేంద్రునాస్థానమునం గూడ నేను దరిద్రుఁడనే కావలసివచ్చెఁగదా!... దండితో త్తములారా! నే నింక సెలవుగైకొందును.

(నిష్క్రమించును.)

ఏక—భళీ! చక్కగా శృంగభంగమైనది! (నవ్వును)

ద్విసం } (నవ్వుదురు.)
త్రిసం }

కాళి—(స్వగ) ఓరి! దుర్మతులారా! పరమేశ్వరుఁడు మీత్రుళ్లిపాటు నిఁక ననతి కాలముననే యణంచును లెండు! తొందఱపడనక్కఱ లేదు.

ఏక—మిత్రులారా! ఇది మనకు నిత్యకృత్యములలోఁ జేరినవిషయమే కాని రాజేంద్రుఁడు తనపాలి కెవ్వరును కవులురామిం జేసి మనయందసంతృప్తిం దాల్చియున్నాఁడు. ఇందుల కేది యాలోచనము?

ద్విసం—అసంతృప్తిమాత్రమే కాదు. కాలక్రమమున అనుమానమును గలుగవచ్చును. రహస్యభంగమైనయెడల మనకంఠములకుఁ జుట్టుకొనును.

త్రిసం—ఎవ్వనినేని, యసమర్థకవి నొక్కని రాజేంద్రుని యెదుట నుంచుటయే యిందులకుఁ దగినయుక్తి.

ఏక—సెబాస్! చక్కగ నాలోచించితివి!

ద్విసం—ఆపని సత్వరముగనే చేయుటమంచిది! కాని యెవ్వనిం జూచినను ప్రౌఢాలంకారసమన్వితం బగు కవిత్వముఁ జెప్పఁగలిగినవాఁడే వచ్చుచున్నాఁడుగాని మందబుద్ధి కనఁబడుట లేదు.

కాళి—(స్వగ) ఛీ! వీరి యాలోచన మిప్పుడు నా కనుకూలమైయున్నది. ఇదే మంచితరుణము. ముందుగా వీరిని దర్శించి కన్నులలో కారము చల్లెదఁగాక! (ఎదుట నిల్చి) కవిశిఖామణులారా! అనేకవందనములు !

ఏక—అయ్యా! కూరుచుండుఁడు! మిమ్ముఁ జూడఁగా, గొప్పకవీశ్వరులవలె నున్నారు. రాజదర్శన మపేక్షించి వచ్చితిరా ?

కాళి—(కూర్చుండి) చిత్తము. నా యభిలాష మదియే! అందులకు తమ సహాయము నర్థించి వచ్చితిని.

ఏక—ఆహా! సహాయమున కభ్యంతర మేమి?......అట్లయిన తాము రచించిన శ్లోకములోని హృదయరంజకమైన శ్లోకమునొక్కటి పఠింపుఁడు. విందుము.

కాళి—భాగ్యము! ఇది నా రచనములం దత్యుత్కృష్ట మైనది.

శ్లో॥ అస్తివద్ బకవచ్చైవ చల్లవత్ తెల్లకుక్కవత్,
రాజతే భోజ తే కీర్తిః పునస్సన్న్యాసి దంతవత్. * 3౭

ఏక—ఓహోహో! ఎంత సహజమైన కవిత్వము! ఎంత ధారాశుద్ధి గల కవిత్వము! ఎంత ప్రసిద్ధోపమానసహిత కవిత్వము!

ద్విస—ఇంతకుఁ బూర్వమున సిద్ధిప్రధావకవి శేఖరు లొక్కరేని యిటకు దయచేసియుండ లేదు.

తృస—ఇది మీయదృష్టము పండినదినము. మహారాజు మీకవిత్వ శుద్ధి కానందించి తప్పక గొప్ప బహుమానము చేయును. ఇది నిశ్చితార్థము!

ఏక—అయ్యా! మహారాజు సభకు రా వేగమే తమ్ముఁ బిలువ నంపి దర్శనము చేయింతుము! అంతదనుక హజారమున వేఁచియుండఁ బ్రార్థింతుము.

కాళి—చిత్తము. (పరిక్రమించుచు స్వగతము) ఈదుష్టులు నన్ను మెచ్చి నట్లు నటించుచు స్తోత్రము చేయుచున్నారు! వీరు తిరస్కరించను చున్నగోయి వీరికొఱకే యుపకరించుఁగాక! (నిష్క్రమి)

ఏక—మిత్రులారా! మనము సంకల్పసిద్ధులము! ఈమందబుద్ధికి రాజేంద్రునిదర్శనము చేయింతము! ఈయపకతవకకవిత్వమును విని కవు లన్న నసహ్యపడితీరును. అందువలన మనకీర్తి చిరస్థాయిగా నుండును.

(తెరలో) శ్రీమదర్థిజనకల్పభూజ, శ్రీభోజరాజేంద్రునకు జయము!

---

* గీ॥ హేనృపాలక! నీకీర్తి యెనుకవలెను
చల్లపోలిక తెల్లని శ్వానమువలె
బకము చందాన సన్న్యాసిపండ్లవోలెఁ
బొల్పెఁదగియున్నదయ్య! శ్రీభోజరాజ! 3౮

ద్విసం—అదిగో! మహారాజు రాకను ద్వారారికు లెఱింగించుచున్నారు.

(అందఱును లేచి నిలుతురు)

(తరువాత సపరివారుఁ డగు భోజమహారాజుప్రవేశము)

రాజు—కవీంద్రులారా! నమస్కారము. (సింహాసనాసీనుఁ డగును)

ముగ్గురు—దిగ్విజయప్రాప్తిరస్తు! అనంతసౌభాగ్యమస్తు!

రాజు—నేఁడుసయితము మన యాస్థానమునకుఁ గవీంద్రు లెవ్వరును రాలేదా?

ఏక—సంకల్పసిద్ధు లగు తమకోరిక రిక్తమౌనా? నేఁ డొక మహాకవి తమ దర్శనాపేక్షచే నరుదెంచినాఁడు.

రాజు—అట్లయినఁ బిలిపింపుఁడు; ఆలస్య మేల?

(కొందఱుసభ్యులు ప్రవేశించి రాజునకు నమస్కరించి ఉచితాసనాసీను లగుదురు.)

ఏక—ద్వారికా! ఆవల వాకిటముందున్న గౌడపండితునకు రాజాజ్ఞ నెఱింగించి, లోనికిఁ బ్రవేశపెట్టుము.

ద్వా—భాగ్యము.

(నిష్క్రమించి కాళిదాసుతోఁ బ్రవేశము.)

రాజు—కవీంద్రా! నమస్కారము. ఈ పీఠమునం దాసీనులు గండు!

కాళిదా—హే మహారాజరాజేంద్రా!

శ్లో॥ వాఞ్ఛా చేద్ధ్వజధృత్త్రితోద్వధిపతిః కుధేద్గజానిర్గణే
గ్గోరాదారుణరస్నరేణుకతరగ్రైవేయకభ్రాజితం
ఉడ్డీవ్యద్భుజఙ్గకాస్థిధృక్త్రిదృగిభేడార్ద్రాజినాచ్ఛాదన
స్సన్న్యాదంబునుదంబుదాళిగళరుగ్దేవో ముదే వో మృడః. ౪౦

శ్లో॥ వడ్జామడ్జఖరాడ్జపీడ్జనసుధాడ్జాలాంశ్చముడ్ఖరే
జడ్జట్కిటిట్కిధరాడ్ఢరేద్ఘనఘనః ఖడ్జోతపీడ్యద్భ్రమా
పీడ్యాలుడ్భ్రిమలుట్ప్రయుట్ప్రయ పదాడగ్ద్రిగ్ద్రిడగ్ద్రిగ్ద్రిహా
పాదాఘట్ప్రుటటట్ప్రుటట్ప్రుటరసత్ప్రఖ్యాతసఖ్యోదయః. ౪౧

శ్లో॥ ద్రైవత్యేష్ఠృధ్ధ్వజవిష్ఠృతాద్రి రఘుధగ్ధర్మప్రరిడశ్వసృ
డ్రిక్షుః ప్రేక్షణపేక్షనుర్ధ దృగిభేదకేస్త్రుటభద్విద్రిమేట్
దేవేడీశితపత్సునాతు విగహేదానుద్యూవాడ్విరా
ట్సన్వ్యేహ్రిగ్బహునుడీప్రాహ్యర్యపభేదుప్రిజ్మడ్వరడ్విభుః॥

శ్లో॥ తిగ్మత్విట్త్సితరుద్మద్పృగ్యగిపద్మప్లోద్మత్షుగజ్ఞాక్షియు
గృత్సార్యమల్పశిరాట్బ్రయద్ధ్మతమహేంభృద్బాభ్యాహచక్రవాట్
పాయాన్వొఘధగింబుమగ్నుకుమిద్రోర్దిష్వఠ్రృదజ్ఞోష్టవి
ష్భాభీష్టద రామధుగ్భనసుప్సృహార్యందరట్చ్రివిరాట్.

శ్లో॥ శుండాలేశ్వడనీలకాండవినుతోపిట్యాండకాండేవృషే
ట్యాండః కాండజకాండకాంతధరజిద్భృత్యండచూడామణిః
శుండాలాస్యషడాస్యసేవ్యచరణం సౌఖ్యం శివ స్సాదరం
దద్యాద్దద్య సకాండకాండదగళత్వియుకుండలీట్కుండలీ.

(అక్షతలు భోజరాజు శిరమునఁ జల్లును. రాజును సభ్యులును
ఆశ్చర్యపడుదురు)

క—(దిగ్భ్రాంతుఁడై వెలవెలఁబోవుచు స్వగతమున) ఓహో! తప్పక
గొప్పమోసము జఱిగినది. ఇతఁడెవ్వఁడో సరస్వత్యపరావతా
రమువలె నున్నాఁడు! ఇంతటిమహాశక్తిసంపన్నుఁడయ్యును వెఱ్ఱి
వానివలె మమ్ము మోసగించి తుదకిట్లు విజృంభించినాఁడు!
నాకు కాలఁదిగనత్తియున్నందున నా శ్లోకములు నోటఁబట్టుట
లేదు. నాయేకసంతగ్రహణశక్తి లోపించుటచే, మిగత నాము
ద్దుతమ్ములిద్దఱును శక్తిహీనులే యైరి! నేటితో మాకు దుష్కా
లము ప్రాప్తించినది! ఏమి చేయుదుము!

రాజు—మహాకవిసార్వభౌమా! యుష్మత్కవనామృతప్రవాహమునం
బడి, మే మెచ్చటికో కొట్టుకొనిపోవుచున్నారము. మఱికొన్ని
శ్లోకములచే శ్రవణరంజనము చేయుఁడు!

కాళి——

శ్లో॥ మహారాజశ్రీమన్ జగతియశసాతే ధవళితే
పయఃపారావారం పరమపురుషోయం, మృగయతే
కపర్దీ కైలాసం, కవివరమభౌమం కులిశభృత్
కళానాథం రాహుః కమలభవనో హంసమధునా. ౭౫

రాజు——(దక్షిణాభిముఖుఁడై కూర్చుండును.)

కాళి——(స్వగతము) రాజేంద్రుఁ డసంతుష్టినందెనా యేమి? కానిమ్ము; ప్రయత్నలోపము చేయుదునా? (రాజున కభిముఖముగాఁ దిరిగి.)

శ్లో॥ నీరక్షీరే గృహీత్వా నిఖిల ఖగతతీర్యాతి నాళీకజన్మా
తక్రంధృత్వాతుసర్వాన్ అటతిజలనిధిశ్చక్రపాణిర్ముకుందః
సర్వానుత్తుంగశైలాన్ దహతి పశుపతిః ఫాలనేత్రేణపశ్యన్
వ్యాప్తాత్వత్కీర్తికాంతా త్రిజగతినృపతే! భోజరాజక్షితీంద్ర.

రాజు——(పశ్చిమాభిముఖముగా కూర్చుండును.)

కాళి——(స్వగతము) ఓహో! ఇదియును, సంతుష్టి నొసంగదయ్యెనా?
(రాజున కభిముఖముగ దిరిగి)

శ్లో॥ స్వర్గాద్గోపాల కుత్రవ్రజసి? సురమునే కామధేనో
ర్వత్సస్యానేతుకామ స్తృణచయమధునా ముగ్ధదుగ్ధం నతస్యాః?
శ్రుత్వా శ్రీభోజరాజప్రచుర వితరణం వ్రీడశుష్కస్తనీ సా
వ్యర్థోహిస్యాత్ప్రయాసస్తదపి తదరిభిశ్చర్వితం సర్వముర్వ్యాం.

రాజు——(ఉత్తరదిశాభి ముఖుఁడగును.)

కాళి——(స్వగతము) ఓహో! ఇదియును, పూర్వశ్లోకతుల్యమేయయ్యెనా? కానిమ్ము ఇది తుదిప్రయత్నముగాఁగాక! (రాజున కభిముఖుఁడై నిలువఁబడి)

శ్లో॥ విద్వద్రాజశిఖామణే! తులయితుం ధాతా త్వదీయం యశః
కైలాసంచ నిరీక్ష్య తత్ర లఘుతాం నిక్షిప్తవాన్ పూర్తయే
ఉక్షాణం తదుపర్యుమాసహచరం తన్మూర్ధ్ని గంగాజలం
తస్యాగ్రే ఫణిపుంగవం, తదుపరి స్ఫారం సుధాదీధితిమ్॥ ౪౯

రాజు—(సింహాసనమునుండి లేచి కాళిదాసుం గౌఁగిలించుకొని) కవిసార్వభౌమా!

శా॥ ఆనందోత్సవమయ్యె మాకుఁ గవిచంద్రా! నేఁడు యుష్మత్కవి
త్వామానకర్ణాలనశ్లాఘ్యతలు చేరన్, నిన్ను మెచ్చిత్తుని
ర్వాదింపఁగఁ జేయు రెవ్వరును, నేఁ డత్యంతసంప్రీతిచే
సిద్ధాంగాశలఁ గల్గు దాస్త్రియును నీ కీర్తుల్ మనస్ఫూర్తిగాన్.

గీ॥ శ్రావకీన కవిత్వసుధాంబురాశి
మజ్జనంబు జేసినాఁడ; నిముహిం మత్కి
కరితురగములు జాలవిక, నాకెట్టియుగతి
యోగనారదగోపతి కేగువాఁడ! ౫౦

కాళి—మహాప్రభూ! ఇది యేటి విపరీతకృత్యము?

సీ॥ దర్భాసనంబులం దగు మేము మీ
సింహాసనంబులఁ జేరఁగలమె?
దర్భలు బట్టనందంబగు కేలు మీ
రత్నగర్భలు బట్టరాఁదగునె?
ధరణీశ కమండలూత్తమమునఁ బూనెడు మేము
భూమండలంబునుఁ బ్రోవఁగలమె?
యోగదండంబె యాయుధముగాఁ గొను మేము
ధర్మదండంబునుఁ దాల్పఁగలమె?
గంపముఖయుక్తమగు మాకు ఖడ్గమేల?
శాస్త్రచయమర్మమగు మాకు శస్త్రమేల?
పాలకుఁడ మీరు; మేము త్వత్పాలితులము;
పూజితాఖిలసురరాజ! భోజరాజ! ౫౧

ధ్రిభుచూడామణీ! తమయనుగ్రహామే పదివేలు! ఛాందసుఁడనగు నాకీరాజ్య మందనుగాదు. తమరిట్లనుటకు తగనివాఁడను.

రాజు—కవిరాజా! నాకోర్కె నిరాకరింపకుమని, మున్నే ప్రార్థించితిని గదా! మఱల నిట్టిపలుకులు డకుము. ఇంతకుమున్ను కేవలకవిరాజవగు నీవిప్పుడు రాజకవిరాజవైతివి. కావున నీమాళవ రాజ్యంబెల్ల నింక నీయధీనము. రమ్ము. ఈసింహాసనం బధిష్ఠింపుము. ఆనందముతో నేను యోగినై కాశీపురమున కరిగెదను.

కాళి—రాజేంద్రా! ఇది ధర్మవ్యతిరిక్తము. ఇందులకు, నే ననర్హుఁడను.

ఆ॥ మోటువానిచేతి మొగలిదళంబట్లు
వేదజడునిచేతి విడెముభాతి
కవితయొల్లువాని భువినేలువిధముఁ గ
ల్లోలమగుట కింక లోపమున్నె?

రాజు—బుద్ధిసాగరా! ఇందు నీయభిప్రాయ మేమి?

బుద్ధి—మహారాజా! సమస్తనీతిసార మనందగిన తము రిట్లు ప్రశ్నించిన నేనేమి చెప్పఁగలను?

గీ॥ భయదమృగసంకులారణ్యపాలనమున
కర్హుఁడగును కంఠీరవ; మంతెకాని.
తనువుగలయంత గజరాజు, తగినయదియె?
బ్రాహ్మణున కర్హమే భూమిపాలనంబు? 13

సీ॥ కవిరాజు శాస్త్రవాదవిరాజితుఁడెకాని
శస్త్రవాదమునఁ బ్రశస్తుఁడగునె?
కవిరాజు గణనిబద్ధవిరాజితుఁడెకాని
యుద్ధకౌశలమున యోగ్యుఁడగునె?
కవిరాజు సుకవిరాజవిరాజితుఁడెకాని
రాజరాజితపాదరాజియగునె?

కవిరాజు భువి దండకవిరాజితుఁడె కాని
దండవిధాన దోర్దండుఁడగునె?
అవని నేలునీతి, కవిరాజు, కవిరాజు
వలె రచింపఁగలుగువాఁడె కాని
దాని నాచరింపఁ దగువాఁడె కవిరాజు
రాజు లేనియవని, రాజితంబె? ౫౪

అదియునుఁగాక,

చ॥ జననముచేతనే కలుగుశౌర్యము క్షత్రియజాతియందు; సం
జననముచేతనే కలుగు సాత్త్వికభావము విప్రులందు; వి
న్ననువుగ రాష్ట్రపాలనమహాగ్రత, పైఁబడినంతలోనె, బ్రా
హ్మణునకు శౌర్యలక్ష్మిసహజాకృతి నెట్లు లభించు? భూవరా! ౫౫

కావున రాజ్యపాలనమునకు సర్వవిధములచేతను తమరే
తగినవారు. ఇదియే నాయభిప్రాయము!

రాజు—మంచిది. తమరందఱును చెప్పినప్రకారము రాజ్యము నాకే
యుక్తమైనను, నేను, నానోట, నీకవీంద్రునకు నారాజ్యము
నెల్ల సమర్పించితి నని పల్కితినిగాదా?

బుద్ధి—అందులకై యీకవీంద్రునకు విశేషంబగు ధనమును సమర్పిం
చి, మీరాజ్యమును మీరుగొనుటయే యుక్తమైనపని!

రాజు—అట్లయిన మీహితోపదేశము ననుసరించుచున్నాను. ఓకవి
చూడుమా!

ఆ॥ తమకు దత్తమైనధరణినిఁ గొనెదు, ని
మిత్తమిపుడు తమకు విత్తమొసఁగి
నాఁడ; బహుళమౌధనంబును, నవరత్న
సంచయము లపూర్వకాంచనంబు.

వీనిని గైకొని, నారాజ్యమును నాకు విక్రయింపుఁడు.

కాళి—ఇందులకు, నేను మనస్ఫూర్తిగా సమ్మతించుచున్నాను.

రాజు—మంత్రీ! బుద్ధిసాగరా! సభానంతరమున, కవీంద్రు నర్హరీతిని సత్కరించి నాప్రతిజ్ఞను నీవు పాలింపుము.

బుద్ధి—భాగ్యము.

వర—(స్వగతము) ఇదియంతయు నిక్కముగా నన్నవమానపఱచుటకేగో! నాకన్నులయెదుట, నింతటి భాగ్యము జరుగుచుండ నెట్లు గాంచి సైరింపఁజాలను. ఇందుకొకటి యోచించి ప్రతిక్రియఁ గావింపవలయును. (ప్రకాశము) మహారాజా! మా మనవి చిత్తగింపవలయును. ఈకవి యిప్పుడు మనయాస్థానమునఁ జదివిన, "మహారాజశ్రీమాన్" మొదలు నాల్గుపద్యములయందలి నాల్గుశ్లోకములును, ఇతఁడు రచించినవి కావు. పూర్వమహాకవి రచితములు. ఎవ్వఁడో కవీశ్వరుఁడు విక్రమార్కభూపాలునిపై వీనిని రచింప, నితఁడు పాయంబున, తననామధేయంబును, వానియందుఁ జొప్పి తాను రచించిన చందమున మెఱసఁగించెను. ఇవి మేము మా చిన్ననాఁడు చదివిన శ్లోకములే!— మాయువ్వారకుఁ, అవి కంఠపాఠముగా నున్నవి. పరగ్రంథచోరుఁడగు నీతని మర్మము తెలియఁగక, దేవర వాని నింత యాదరించుట [illegible] వింతయు, చిరకాలమునుండి దివానములో [illegible] యుండి బహుదేశవిఖ్యాతులైయున్న మమ్ము నిరసించుట తమవంటి విద్వత్ప్రభుశిఖామణులకు భావ్యమైన పనిగాదు.

కాళి—(కోపముతో) ఓరీ! దుష్టకవిపిశాచమా! నన్ను నోరుగాలిన యితర కవులతోఁ పాటుగా గణించి, యనేకవర్షములనుండియు, యథేచ్ఛగా సాగించుకొనుచున్న నీమోసకృత్యము నింకను సాగించుకొనఁ దలంచుచుంటివా? కన్నములోని దొంగకు తేలుకుట్టినచందమున నూరకుండక మఱల నేల నీమోసమును నీవే తెల్పుకొందువు! ఇంక మీ[illegible] నిలిచియుండదు. నేటితో మీ రాజప్రాపక మెల్ల విఫలము గానున్నది. చూడుఁడు.

రాజు—కవీంద్రా! అదియేమి?

కాళి—రాజేంద్రా! ఈపండితులు కవితామండితులయ్యును మీచే దండితులు గానర్హులు! వీరిలో నొకఁడేకసంతగ్రాహి, రెండవవాఁడు ద్విసంతగ్రాహి, మూఁడవవాఁడు త్రిసంతగ్రాహి. అందుచేతనే— వీ, రేపండితు లెట్టిశ్లోకముం జదివినను, దానిని తాము చిన్ననాఁడే చదివితిమని తామును పఠించి మహాపండితులకును కవులకును తమదర్శనముం గలుగనీయకయే సాగనంపుచున్నారు! వీరిపరీక్ష యిట్లెన్నిదినముల నుండియో యథేచ్ఛగా సాగుచున్నది.

రాజు—తమకుమాత్రము నాదర్శనమెట్లబ్బెను?

కాళి—అందులకై నే నొకయుక్తి చేసితిని!

రాజు—ఏమి చేసితిరి?

కాళి—అందఱివలెనే నేనును, ముందుగా, నీకవుల ప్రాపకమును సంపాదించుకొనఁదలంచి వీరికడకు వచ్చితిని. నేను వచ్చుసరికి నాకన్నముందుగా పాపమభాగ్యుఁడగు వేఱొకకవివచ్చి తా రచించిన శ్లోకమునొకటి వీరికి వినిపింపగా, యథాపూర్వముగా వీరు "ఇది నీవు రచించినదికాదు; పూర్వకవివిరచిత" మని పలికి ముగ్గురుం జదివి యాతనికి శృంగభంగమొనరించి పంపివేసిరి. చాటుననున్న నేనిది యంతయుం జూచుచునేయుంటిని.

రాజు—తరువాత?

కాళి—తరువాత నీ రాతని సాగనంపి తమలోఁదాము "రాజేంద్రుఁడు తన యాస్థానమునకుఁ గవీంద్రులెవ్వరును రాకునికి మిగుల నసంతృప్తివహించియున్నాఁడు. మందబుద్ధియగుకవి నెవ్వనినేని రాజసన్నిధికిం గొనిపోవుదము. అంతటితో రాజునకు తద్భ్రాంతి యణఁగును." అనుకొనుచుండగా నేనాకర్ణించి, నాకు మంచిసమయమును మంచియుక్తియు, వీరే కల్పించిరని సంతోషించి, దర్శనము చేసితిని. అంతట వీరు యథావిధముగా "కవీంద్రా! మీరు రచించినశ్లోక మొద్దిదోనిని చదువు" డని యడి

గిరి. అంతనేను మూఢునిచందమున నటించుచు నొక వెఱ్ఱి మొఱ్ఱి శ్లోకముం జదివితిని.

రాజు—ఏది యేది? ఆవెఱ్ఱిశ్లోకముంగూడ విని యానందింతము!

కాళి—అవధరింపుఁడు.

శ్లో॥ హా స్తివద్యక వస్త్వైన । చల్లవత్ పెల్లకుక్కవత్
రాజతే భోజతే కీర్తిః । పునస్సన్న్యాసి దంతవత్. ౫౭

అందఱు—(నవ్వుచున్నారు)

కవులు—(సిగ్గుచే తలలు వంతురు.)

రాజు—అది విని మూఢునివలెఁ గనఁబడుచున్న మిమ్ము నాయెదుటఁ బెట్టుటకు వీరు సాహసించి యుందురు.

కాళి—చిత్తము. అట్లే జఱిగినది.

రాజు—అట్లయిన వీరు తాముపఠించిన ప్రారంభ శ్లోకపంచకము నేల యనుకరింపఁ జాలకపోయిరి?

కాళి—ఇందలి మొదటివాఁడగు నేకసంతగ్రాహికి కొంచెము శక్తి గలదు. పాషాణతుల్యములగు కఠినపదములతోఁగూడిన యాశ్లోకము లితనికి కొఱుకుడుపడినవిగావు. మొదటివాఁడు పఠింపఁజాలకపోయెను గాన మిగత యిద్దఱును అసమర్థులైపోయిరి. సులభసాధ్యములగుటచేత "మహారాజ శ్రీమన్" అను శ్లోకములనుండి యందుకొని మఱలదమవెనుకటి పాటఁ బాడ దొడంగిరి.

రాజు—కటకటా! ఈముగ్వురి దుష్పాండిత్యమూలమునను నే నెందఱు కవులకు నిష్కారణముగా ద్రోహము సల్పితినో కదా!

చ॥ జగము కవీంద్రశూన్యమని, సంశయముండెటఁగాని దుష్టులై
జగదపకారమున్ సలుపఁజాలిన వీరల ద్రోహమంచు ని
మ్మగ, గ్రహియింపలేని ఘనమూఢతఁజిక్కి, నిరాకరించి యు
త్యగణితమైన పాండితికి హానియొనర్చితి; మోసపోయితిన్. ౫౮

కాళి—తమ రిందుల కై ఖేదపడనక్కఱలేదు. ఈదుష్టగ్రహములుమూఁడును దమయాస్థానమును విడిచినవెంటనే సత్కవులందఱును మరల దమయనుగ్రహమునకుఁ బాత్రులు కాఁకపోరు.

రాజు—బుద్ధిసాగరా! అట్లయిన నీముువ్వురును నేటినుండియు నా కంటఁబడకుండ తీవ్రమైన శాసనముఁ జేయింపుము! కాళిదాసకవీందు్రఁడు మదాస్థానమున ముఖ్యుఁడై యుండుఁగాక! కవీంద్రా! నాతో నీవుమాత్ర మంతఃపురమునకు రమ్ము. నేఁడు మాకుఁజాల నానందమైనది. ఇంతటితో నేటి సభ చాలించుచున్నాము.

(అందఱుఁ నిష్క్రమింతురు)

[నటపరివర్తనము]

తృతీయాంకము సమాప్తము.

భోజకాళిదాసు.

చతుర్థాంకము.

1. రంగము — ధారానగరరాజవీథి.

ప్రవేశము—తరంగవతి యను రాజపరిచారిక.

తరం—(స్వగ) రాజేంద్రుఁడు విశేషద్యూతప్రియుఁడై రాత్రులం దెల్ల ద్యూతగృహంబుల గడుపుచు ధనవ్యయ మొనర్చుటను సహింపఁజాలక, మాదేవి యగులీలావతీమహారాజ్ఞి నన్నుఁ జేరఁ బిలిచి, తరంగవతీ! రాజేంద్రుఁడు ద్యూతక్రీడాసక్తిని మానున ట్లుచితప్రకారముగాఁ బ్రబోధింపు మని కాళిదాసునితోఁ జెప్పి పంపితిని; ఆవినోద మెట్లు ప్రవర్తిల్లునో నీవును గూఢముగఁ బరీక్షింపు మని పంపినది. రాజేంద్రుఁ డాయెదుటఁ గాన్పించు ద్యూతమందిరముననే ప్రవేశించెను. కాళిదాసుఁ డింకను రాలేదు. ఏమి జఱుగునో చూచెదఁగాక!

(తరువాత విలాసకుఁడు ప్రవేశము)

విలా—ఓహో! నాప్రియురాలు తరంగవతి యిటనున్నదే! ఇది యీ ద్యూతమందిరసమీపమునం దేల యున్నది చెపుమా? తరంగవతీ, తరంగవతీ!

తరం—ఓహో! నాప్రియమిత్రుఁడు విలాసకుఁడా యేమి? విలాసకా! నీ విందేల వచ్చితివి?

విలా—తరంగవతీ! నీ విందేల వచ్చితివి?

తరం—నారాకకుఁ గావలసినంతకారణ మున్నది. నీరాక కేమికా రణమో చెప్పు.

విలా—సారాయియంగడి సమీపముననే యుండఁగా నారాకకుఁ గారణమును నంగనాచివలె నడిగెద వేమి?

తరం—ద్యూతగృహముసమీపముననే యున్నదిగావున నేనును వచ్చితిని.

విలా—నీవు జూదరివంటే? నగలమారీ! ఇన్నినాళ్లనుండియు నే నెన్నఁ డెఱుంగను. (అనుబంధము 4)

తరం—హూష్! అల్లరిచేయకు. నారాకకు కారణ మతిరహస్యము! ఇతరులు వినఁగూడదు. ఇచ్చట నెవ్వరును లేరుగదా! ఏమో యెవ్వఁ డెఱుంగును? రహస్యముగ చెప్పెదను. రమ్ము. (చెవిలోఁ జెప్పును)

విలా—ఓహో! ఇదియా కారణము! రాజేంద్రుఁడు పురవాసులందఱకును, గూఢచారియై యుండఁగా రాజేంద్రునిపై నీవు గూఢచారివైతివా?

తరం—కేకలు వేయవల దని చెప్పలేదా? ఇతరులు వినిన కొంప లంటుకొనఁగలవు. ఇప్పుడిచ్చటికి కాళిదాసకవి రానై యున్నాఁడు.

విలా—సరే కాని తరంగవతి! "కాళిదాసు కాళిదా" సని గొప్పగాఁ జెప్పుకొందురే? ఆతనిమాహాత్మ్యమును నీ వేమైన నెఱుఁగుదువా?

తరం—అయ్యో! ఎఱుఁగ కేమి? అతఁడు నిజముగా సరస్వతీదేవియవతారము!

విలా—ఊరక ముఖప్రీతులకట్లనుటగాక తిమేనా? నిదర్శన మేమైనఁ గనఁబడినదియా?

తరం—పలుమాట లెందులకు? ఈయొక్క సంగతి వినుము. నీకే బోధపడఁగలదు.

విలా—ఏదా సంగతి?

తరం—మహారాజు నాస్థానకవులలో దండి, భవభూతి, శంకరుఁడు, భాణుఁడు, మున్నగువారికి కాళిదాసునియొన్నత్యముం జూచినకొలఁదియు వైరభావ మధికమై విశేష శాస్త్రచర్చలు జఱుగుచుండుటయు ప్రతివాదమునందును, కాళిదాసే గెల్చుటయు సంభవించుచుండెను. ఇట్లుండఁగా మహాసభయం దొకనాఁడు కవులలో నెవ్వ రధికు లను మీమాంసబయలు దేరెను. దానిని మానవు లెవ్వరును తీర్మానింపఁజాలకపోయిరి. తుదకు కాళిదాసుఁడు, తనప్రిభావముచే, సరస్వతీదేవి నుపాసించి తల్లీ! మాయందు తారతమ్యము నేర్పరచి చెప్పి యీ వివాదముం బరిష్కరింపు మని కోరెను. అప్పు డొకశబ్దము—"కవిర్దండీ-కవిర్దండీ— భవభూతి ర్వశేషితః" అని వినఁబడెను.

విలా—నీవేమో, సంస్కృతము చదువుచున్నావు! నాకు దానియర్థ మేమో, తెలియుట లేదు.

తరం—(నవ్వి) ఈమాత్రమునకే అర్థము చెప్పవలెనా? భోజరాజు మొగము చూచినంతనే కవిత్వము పుట్టు నందురే! నీయొద్ద అర్థగ్రహణశక్తియే కాని, శబ్దార్థగ్రహణశక్తియేమియు నున్నట్లు కనఁబడదేమి? అవును- కప్పకు పద్మసౌరభము తెలియునా?

విలా—అబ్బో! నేటికి నీవు రవంతపండితురాలవై యెంతగర్వించు చున్నావే! మఱదలా! అతిపరిహాసము మాని, అర్థము చెప్పుదూ!

తరం—ఆమాటకు— "దండియేకవి; దండియేకవి; భవభూతి పండితుఁడు." అని యర్థము!

విలా—ఇందు కాళిదాసుఘనత యేమియు నున్నట్లు లేదే?

తరం—చెప్పుచుండఁగా తొందఱపడెదవేల? వినుము! అప్పుడు, కాళిదాసు సరస్వతిపై కోపముఁ బూని "కోహం రండే?" యనగా "రండా! నే నెవ్వఁడనే?" అని యడిగెను. అప్పుడు సరస్వతి, "త్వమేవాహం త్వమేవాహం త్వమేవాహం నసంశయః" అని చెప్పెను.

విలా—"త్వమేవాహం" అనగా నేమి?

తరం—"నీవే నేను; సందేహము లేదు" అని యర్థము.

విలా—అబ్బా! అట్లయిన నేదో శాపమువలన సరస్వతీదేవియే యి ట్లవతరించి యుండునుసుమా!

తరం—సందేహమేమి? ఇంతే కాదు. కాళిదాసురసజ్ఞత యెట్టిదనుకొన్నావు! ఒకసారి భవభూతి ఉత్తరరామచరిత్రమను నాటకమును రచించి కాళిదాసు వేశ్యామందిరమున నుండఁగా దానిని చదివి వినిపించి యాతనియభిప్రాయము నెఱిఁగి రమ్మని శిష్యులకిచ్చి పంపెను. శిష్యులు కొంతసేపటికి మరలి వచ్చి 'గ్రంథమంతయు కాళిదాసు వినెను; కాని యభిప్రాయముం జెప్పలే'దని చెప్పిరి. నడుమ నేమైన మాటాడెనా? యని భవభూతి ప్రశ్నింపఁగా శిష్యు లిట్లు చెప్పిరి.

శ్లో॥ "కిమపి కిమపి మందం మంద మాసక్తియోగా
దవిరళితకపోలం జల్పతో రక్రమేణ
అశిథిలపరిరంభ వ్యాపృతైకైకదోష్ణో
రవిదితగతయామా రాత్రి రేవం వ్యరంసీత్." గీత

అని చదువునప్పుడుమాత్రము కాళిదాసు తాంబూలమును సేవించుచు "సున్నమధికమైన" దని పనికత్తెం జూచి పలికినాఁడు అని చెప్పిరి. భవభూతి కొంతసేపు ఆమాటయందలి భావమేమో యని విమర్శించి కడపటిచరణమునందలి "రాత్రిరేవం" అను మాటలోని సున్న యధికమైనదని గ్రహించి "రాత్రిరేవ" అని దిద్దుకొనెనఁట!

విలా—ఆశ్లోకార్థ మేమో నాకు తెలియలేదుగాని—

తరం—నీ కాసందేహ మెందుకు? "సీతారాములు ప్రేమసంభాషణచేయుచుండఁగనే రాత్రి వెళ్లిపోయెనుగాని సుఖముపూర్తి కాలేదు" అని భవభూతి రచించెను. కాళిదాసుచేసిన మార్పువలన సున్నతీసివేయఁగా "రాత్రిమాత్రమే వెళ్లిపోయెనుగాని సుఖము పూర్తికాలేదు" అని చక్కని యర్థము వచ్చినది.

విలా—ఓహోహో! ఏమిరసగ్రహణశక్తి! ఇట్టివిషయములు విన్నను జన్మతరించునుగదే తరంగవతీ!

తరం—ఇంతేనా? అతని మేధాశక్తియో- ఒకసారి బాణకవి కాదంబరీకావ్యమును రచించి కాళిదాసునకు వినిపింపఁగా- "మీకాదంబరి నాకు మత్తును గల్గించె" నని జవాబు చెప్పెనఁట! బాణుఁడామాట విని తనకావ్యము బాగులేదు కాఁబోలునని దానిని కాల్చివేసెను. మఱియొకనాఁడు కాదంబరినిగూర్చి కాళిదాసు రాజుకడ శ్లాఘింపఁగా బాణుఁడు దానిని కాల్చివేసితి నని చెప్పెను. కాళిదాసు విచారపడి, కాదంబరి యనఁగా "కల్లు" అని యర్థము గాన మత్తుగల్గించె నని పల్కితిని. ఐనను- మీరు చదివినప్పుడు నేను జ్ఞాపక ముంచుకొంటి నని పల్కి- గ్రంథమంతయు నాసుపుగా చెప్పి మఱల వ్రాయించెనఁట!

విలా—విన్నకొలఁదియు, ఈతనిచరిత్రము వినవలయు ననియే బుద్ధి వొడముచున్నది. మఱికొన్ని సంగతులు చెప్పవే!

తరం—ఇప్పుడు కాదు. మఱియొకప్పుడు చెప్పెదనులే!... ఉండుండు- ఆ వచ్చు పురుషుఁడొక సన్న్యాసివలె నున్నాఁడు చూడు!

విలా—ఔనుకాని- సన్న్యాసి, మాంసము తినుచున్నాఁడేమి?

తరం—ఇతఁడే కాళిదాసు.

విలా—ఐన, నీవేష మేమి?

తరం—ఉండుండు- మనము చూడఁదగినచిత్రమిందే యున్నది.

(సన్న్యాసివేషమున మాంసము తినుచు కాళిదాసు ప్రవేశము)

తరం—ఈవంక, ద్యూతశాలనుండి రాజేంద్రుఁడును వచ్చుచున్నాఁడు. సద్దుచేయక సంభాషణము నాలకింపుము.

(తరువాత భోజరాజు ప్రవేశము)

రాజు—(స్వగ) ఈయోగి యెవ్వఁడో, విచిత్రపురుషుఁడుగా నున్నాఁడే? బహిరంగముగ నీతఁడు మాంసము నేల తినుచున్నాఁడో ప్రశ్నించి తెలిసికొందును. (సమీపించి)

శ్లో॥ భిక్షో మాంసనిషేవణం కి ముచితం?

కాళి—కిం తేన మద్యంవినా?

రాజు—మద్యంచాపి తవ ప్రియం?

కాళి—ప్రియ మహో వారాంగనాభి స్సహ.

రాజు—వారస్త్రీరతయే కుత స్తవ ధనం?

కాళి—చౌర్యేణ ద్యూతేనవా.

రాజు—చౌర్యద్యూతపరిశ్రమో స్తి భవతాం?

కాళి—భ్రష్టస్య కావా గతిః ? (నిష్క్రమించును) ౬౦

రాజు—(స్వగ) ఇతఁడు కేవలభిక్షుకిసన్యాసి కాఁడు. నాకుఁగల ద్యూతాసక్తిని దొలఁగింప, నీవేషమున కాళిదాసే వచ్చి యుండును. కానిచో నిట్టి కవితాశక్తి వేఱొకరికిఁ గల్గునా? ఛీ! ఈదినము మొదలు నింద్యమగు నీద్యూతప్రసక్తి మా నెదఁగాక! (నిష్క్రమించును.)

విలా—తరంగవతీ! ఇదియేమో నా కగమ్యగోచరముగ నున్నది.

తరం—నేను దీనియర్థము నటఁగించెదను రమ్ము.

(ఇరువురును నిష్క్రమింతురు.)

[పటపరివర్తనము]

---

2. రంగము— భోజరాజు సభామందిరము.

ప్రవేశము— కవులతో భోజరాజును భాసీనుఁడై.

భోజ—కవీంద్రులారా! ఒక చిన్నసమస్య గలదు. నాహృదయాభిప్రాయము ననుసరించి పూరింపఁగోరెద.

దండి—చిత్తము సెలవీయ వేఁడుచున్నాము.

భోజ—“టంటంటటంటంటటటంటటటంటం”—ఇదియే సమస్య.

దండి—ఓహో! అసాధ్యముగ నున్నదే?

భవ—అసాధ్యమే కాదు. హాస్యరసయుక్తముగఁగూడ నున్నది.

భార—పూరించుట కేమి? అనేకవిధములుగ పూరింపవచ్చును. రాజేం ద్రునిహృదయము ననుసరించి పూరింపఁ దగ మగునా? ఇది యసాధ్యమైనపని.

బాణు—మన కాళిదాసే యంకులకు గొంత సాహసింపవలయు.

భోజ—కాళిదాసకవీ! నీ కేమైన సాధ్యమగునేమో చూచెదవా?

కాళి—ప్రభువులసెలవైనచో సాధ్యము గాకుండునా?

భోజ—ఏదీ! వచింపుము! విని యానందింతుము.

కాళి— శ్లో॥ రాజాభిషేకే మదవిహ్వలాయాం *
హస్తాచ్చ్యుతో హేమఘటో యువత్యాః,
సోపానమార్గేషు కరోతి శబ్దం
టంటంటటంటంటటటం టటంటం. ౬౧

దండి—ఇట్టి సమస్యాపూర్తి మేమిమాత్రము చేయఁజాలక యూర కొంటిమా? ఇది రాజాభిప్రాయ మను నిర్ధారణ మేమి?

కాళి—అందులకు రాజేంద్రుఁడే సాక్ష్యము!

భోజ—కాళిదాసమహాకవీ! పరేంగితజ్ఞానము నీధనము. నిన్ను మీఱు నవా రెవ్వరుఁ గానరారు. నిజముగా జరిగినకథనే శ్లోకరూప సమస్యాపూర్ణమున నెఱిఁగించితివి!

దండి—అందుల కాధార మేమి?

భోజ—దండికవీంద్రా! ఊరక యీవ్యాఖ్యాపూరితవాక్యముల నాడకుము. ఈవిషయ మంతఃపురకాంతాజనమున కంతటికిని వేద్యమే సుమా!

---

* గీ॥ సార్వభౌమాభిషేకోక్త సమయమందు,
కామవిహ్వలపరిచారికాకరస్థ
హేమకలశము సోపానయామిఁ గాఁగ,
టంట టంటంట టంటంటటం ధ్వనించె. ౬౨

దండి—తాము కాళిదాసుపైఁగల యభిమానంబునం బలికెదరుగాక! అంతఃపురకాంతాజనప్రచారితమైన యీవార్త కాళిదాసు చెవినిఁ బడుటచే ఈసమస్యను పూరించియుండఁగూడదా?

భోజ—పోనిండు. దీని నిట్లు త్రోసివేయుదము. మఱియొకసమస్య నిచ్చెదను. అది మహారణ్యమధ్యమున నొయలెవ్వరు నెఱుంగని వేళ మాయేకాంతమృగయావినోదసమయమున జఱిగినవృత్తాంతము! దీనిని కాళిదాసు తెలిసికొను నవకాశము లేదుగదా! దీనిని సయితము నాహృదయాభిప్రాయముగ వాస్తవకథతో నీతఁడు పూరించెనేని ఇతని పరేంగితజ్ఞానమున సందేహము కలుగదుగద!

దండి—ఆహా! కలుగదు. ఆసమస్య నెఱిఁగింపుఁడు.

భోజ—"గుభుగుగ్గుంగుగ్గుం" ఏదీ? మీ రెవ్వరైనఁ బూరింపఁగలరేమో! ప్రయత్నింపుఁడు.

దండి—పూరింపఁగలము కాని, యది మీయభిప్రాయము కావలెను గదా! కావున కాళిదాసే ప్రయత్నించును.

భోజ—కాళిదాసా! కానిమ్ము.

కాళి—చిత్తము!

శ్లో॥ జంబూఫలాని పక్వాని । పతంతి విమలే జలే, *
కపికంపితశాఖాభ్యో । గుభుగుగ్గుగుగుగ్గుభు. ౬౩

భోజ—బ్రహ్మానందము గలిగె! కాళిదాసా! ఈసమస్యాపూర్తిచే నీ పరిపూర్ణసామర్థ్యము ప్రకటితంబయ్యెను.

దండి—రాజేంద్రా! ఇది నిజమా!

---

* గీ॥ పూర్ణపరిపక్వవిమలజంబూఫలములు,
కపివితతి సల్పు శాఖాప్రకంపనమున,
దిగువఁ బ్రవహించు వాహినీతీర్థములను
రాలు నెడ గుభుగుగ్గుభురావ మొదవె॥ ౬౪

భోజ—సందేహ మేమైననున్నదియా? ఈకాళిదాసు సరస్వతీ యవ
రావతార మని మేము విశ్వసించుచున్నాము.

దండి—కావచ్చును.

భోజ—ఇదే కాదు. ఇంకొకసమస్య నిచ్చిచూచెదను.

"హుతాశన శ్చందనపంకశీతలః."

కాళిదాసా! దీనిని పూరింపఁగలవా?

కాళి—తమయానతిప్రకారము. అవధరింపుఁడు.

శ్లో॥ సుతంపతన్తంప్రసమీక్ష్యపావకే
నబోధయామాసపతింపతివ్రతా
తదాఽభవత్ తత్పతిభక్తిగౌరవా
ద్ధుతాశనశ్చందనపంకశీతలః. * ౬౫

భోజ—ఇది యథార్థమైన కథనము. మేము ఛద్మవేషమున పురరహ
స్యంబుల నెఱుంగ సంచరించువేళ జఱిగినచిత్రము! దీని కేమం
దురు? కాళిదాసకవీంద్రునిమాహాత్మ్యంబున నింక సందేహ
మేమి?

దండి—సందేహము లేదు. లేదు. అందఱమును ఆమోదించితిమి.

(ఒకబ్రాహ్మణుఁడు కాలి చల్లారిన కొఱవులుగల మూటతో
ప్రవేశము)

బ్రాహ్మ—(స్వగ) దరిద్రుఁడు తలగడుగఁబోవ వడగండ్లవాన గుఱిసి
నదఁట! ఆజన్మదరిద్రుఁడ నగు నేను దరిద్రవిచ్ఛిత్తికొఱకై భో
జమహారాజును దర్శింపఁగోరి రాజదర్శనమునకు రిక్తహస్తము
లతో నరుగరా, దని కొన్ని చెఱకుముక్కలను మూటగట్టు

---

* గీ॥ ప్రాణవిభుపాదసేవానురక్తయైన
సాధ్వియొకతె హుతాశసజ్వాలఁబడిన
పుత్రు నీక్షించియుఁ దరికిఁ బోవదయ్యె
చందనముఁబోలె నాయగ్ని చల్లనయ్యె. ౬౬

కొని వచ్చితిని. రాజుగారు సభాశాల నలంకరించుట కవకాశ
ము గలదుగదాయని చాలతడవు పరీక్షించితిని. సభ చాలించు
వేళయైనదో యేమిగతియో! (ముందునకరిగి) రాజదేవేంద్రా
దిగ్విజయోస్తు!

భోజ—భూసురాశీర్వాదమునకు సదా విధేయుఁడ! స్వామీ! అనుజ్ఞ
యేమి?

బ్రాహ్మ—మహాప్రభూ! అతిదరిద్రుఁడను. దిన మొక యుగముగా
గడుపుచున్నవాఁడను. ఈ దరిద్రమును బాపి రక్షింపుము.
(మూటవిప్పగా కాలినకొఱవులు చూచుచు.) (స్వగ) అకటా!
నా దరిద్రమునకు తోడుగా నిదియేమి యుపద్రవము! మార్గ
మున నొడలెఱుంగక నిద్రించినవారి తుంటరిబాలు రెవ్వరో
నా చెఱుకుముక్కల నపహరించి యీకొఱవుల నిందిడియుం
దురు!

భోజ—బ్రాహ్మణుఁడా! మాతో పరిహాసము లాడుచుంటివా? ఈ
కొఱవు లేమిటి? వీనితో నెవని కొంపగాల్పవలయు ననుకొం
టివి?

కాళి—(స్వగ) పాప మీ దరిద్రబ్రాహ్మణుఁ డిప్పుడు రాజాగ్రహము
నకుఁ బాత్రుఁ డగుచున్నాఁడుగదా! కానిమ్ము. ఇప్పు డొక
చిన్న చమత్కారము గావించి, యీ ప్రమాదమును నివారించి
రక్షించెదఁ గాక! (ప్రకా) మహారాజా! ఈబ్రాహ్మణుఁడు
దేవరవారి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడుగాని, యాగ్రహము
నకు గాఁడు! రక్షింప వేఁడెదను.

భోజ—కాళిదాసకవీంద్రా! పండితసభామధ్యమున - నరపాలుఁడ
నను భీతిలేక- కొఱవులను కానుకలనుగా సమర్పించిన యీ
ఛాందసబ్రాహ్మణుఁ డనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడగు ననుచుం
టివా? ఎంత విపరీతము!

మ॥ విలసద్రత్నవిభూషణప్రచయమో - విఖ్యాత సౌవర్ణ కో
మలచీనాంబరజాలమో - విపులసంపత్తో - కనీసంబుగా,
ఫలమో- పత్రము - పుష్పమో - నృపులకుఁ బ్రహ్మణ్యు
లర్పింపఁగా
నిలలో ధర్మముగాని, కొష్టముల విన్నీ! కాన్కగా నిత్తురే?౬౭

కాళి—రాజేంద్రా! భీతిపెంపునఁ బావ మీ బాపఁడు తనయభిప్రాయ
మును దమకెఱిఁగింపఁ జాలకపోవుటవలన తమ కేతవి కార్యము
విపరీతముగాఁ దోఁచెను. అది యీ బ్రాహ్మణుని దుష్కాల
మాహాత్మ్యము.

భోజ—కవీంద్రా! అట్లయిన నీవిప్రుని యభిప్రాయ మేమి?

కాళి—చిత్తగింపుఁడు!

శ్లో॥ దగ్ధం ఖాండవ మర్జునేనచ వృథా దివ్యద్రుమై ర్భూషితం
దగ్ధా వాయుసుతేన హేమరచితా లంకాపురీ స్వర్గభూః,
దగ్ధ స్సర్వసుఖాస్పదశ్చ మదనో హాహా వృథా శంభునా
దారిద్ర్యంఘనతాపదం భువి నృణాం కే నాపి నో దహ్యతే॥*

భోజ—కవిరాజా! ఈబ్రాహ్మణుని యభిప్రాయ మెట్టిదైనను యుష్మ
ద్రచితశ్లోకముమాత్రము మాకు మహానందసంధాయకమయ్యె
ను. ఈబ్రాహ్మణుఁడు సహజమైనఛాందసబుద్ధినో మౌఢ్యంబున
నో మాయెడలఁ గావించిన మహాపరాధమును గుణభూయిష్ఠము
గను మిక్కిలిరసవత్తరముగను సమర్థించితివి. ఇందునీబుద్ధివి శే
షముమాత్రమే కొనియాడఁదగినది.

కాళి—రాజేంద్రా! అట్లు సెలవీయఁజనదు. ఈవిప్రుఁడు తమ కథమును
నిమ్మపండుగాని యఁటిపండుగాని కొన్నిపుష్పములుగాని

* గీ॥ ఖాండవముఁ బార్థుఁడు దహింపఁగలదె ఫలము?
లంక మారుతి గాల్ప ఫలంబుగలదె?
సాంబుఁ డతనునిఁ గాల్ప ఫలంబుగలదె?
ఎవ్వరు దరిద్రమును గాల్ప రింతవఱకు॥ ౬౮

కానుకగా నీయవలయు నని యెఱుఁగనివాఁడై యుండఁడు. ఉత్కృష్టమగు నగ్రవర్ణమున జనించి యింతకాలముగడిపి యీ మాత్రము తెలియని యప్రాజ్ఞుఁడగు నని నేను విశ్వసింపఁజాలను. ఇందిట్టిమహాత్తరార్థము గల్గి యుండుటచేతనే యీకో అవులనుకానుకగాఁ దెచ్చినాఁడు.

భోజ—మంచిది, ఎట్లైనను నరియే! ఈవిప్రుఁ డదృష్టశాలి. ఈకో అవుల కానుకయే మామది కానందప్రదం బయ్యెను. సచివోత్తమ! ఇతనికి వేయిదీనారముల బహుమానము నిచ్చునట్లు కోశాధిపతికి వ్రాసి యిమ్ము.

మంత్రి—భాగ్యము (వ్రాసి యిచ్చును.)

బ్రాహ్మ—మహారాజసార్వభౌమా! అఖండైశ్వర్యప్రాప్తిరస్తు!
(నిష్క్రమించును.)

ద్వా—(ప్రవేశించి) ప్రభువర్యా! ఒకసాలెవాఁడు తమదర్శనము నపేక్షించుచున్నాఁడు.

భోజ—మంచిది. ప్రవేశపెట్టుము.

ద్వా—(నిష్క్రమించును. సాలెవాఁడు ప్రవేశించును.)

సాలె—మహాప్రభూ! నమస్కారము! నేను తమపట్టణమున బట్టల నేతయే జీవనముగాఁ గల యొక నిరుపేద నగు సాలెవాఁడను. పురవాసులగువారిలో విద్యావిహీనుల నందఱను పురమువదలి పోవలసిన దని తమయాజ్ఞ యైనట్లు భటులెఱిఁగించిరి. అందుచేత నేను స్వయముగ తమ దర్శనమునకు వచ్చితిని.

భోజ—సేనాపతీ! మారాజ్యమును పండితరాజ్యముగా నొనరింపవలయు నని మాయభీష్టము! అందులకై ఇట్టి కట్టికట్టడి యొనరింపవలసి వచ్చెను.

సాలె—ప్రభూ! తమధీరాశయమును గుర్తింపని మందుఁడను గాను. అందులకే తమదర్శనము సేయవచ్చితిని.

భోజ—నాదర్శనమువలన నీకుఁ గల్గఁగల లాభ మేమి?

సాలె—నాకు తమరాజ్యమునందుండ స్వాతగల దని నిర్ధరించుకొనుటయే!

భోజ—పండితులకుఁ గాక, నా పురమున తావు దొఱుకదుగదా!

సాలె—చిత్తము. అందువలననే, నాకు తావు గలదు.

భోజ—నీవు పండితుఁడవా యేమి?

సాలె—అదియేమో ప్రభువులే నిర్ధారణసేయఁ గర్తలు!

శ్లో॥ కావ్యం కరోమి నహి చారుతరం కరోమి,
యత్నాత్ కరోమి యది,చారుతరం కరోమి,
భూపాలమౌళిమణిరంజిత పాదపీఠ
హేసాహసాంక! కవయామి వయామి యామి. * ౭౦

భోజ—ఆహాహా! ఇట్టి విసర్గలోపధారాశుద్ధిగల్గిన కవీంద్రుఁడు సాలెవాఁడైననేమి? మాలవాఁడైన నేమి? నేత నేయుటకును - పురివిప్పుటకును శాసింతునా? ....ప్రసిద్ధకవి సేనాపతీ! కవిత్వము సేయుచు కాలము గడుపుము! కులవృత్తియైన నేతయును మానకుము! నీ కవితాశక్తి మాకు మెప్పుగలిగించె! ఈశ్లోకమున కక్షరలక్ష లిచ్చుచున్నాము. ఇంక నీవు సంతృప్తితో నరుగుము. మంత్రివర్యా! ఇతనికి దానశాసనం బిమ్ము.

మంత్రి—భాగ్యము. (వ్రాసియిచ్చును)

సాలె—దిగంత విశ్రాంత కీర్తిని ధరింతువుగాక! మహారాజా! సహస్ర

---

* గీ॥ కావ్య మొనరింతుఁగాని, యుక్తముగ రాదు,
అదియు నొనరింపఁగలను ప్రయత్నమునను,
కావ్యమును సేయు, నేయఁగ, గడలిచనఁగ
సలుపు మేదేని యాన శ్రీ సాహసాంక! ౭౧

వందనములు! (గైకొని నిష్క్ర.)

భోజ—కవీంద్రులారా! మన రాజ్యంబునఁ గల సాలెవాఁడునయిత మిట్టి మహాకవిత్వసిద్ధిఁగన్నవాఁ డని యెఱుంగుటచే మా యానంద మిప్పు డపారమైయున్నది.

కాళి—మహారాజచంద్రా! సూర్యచంద్రు లీధరణీతలంబున నెంతకాలము ప్రకాశింతురో, యంతకాలమును మీకీర్తికాంత నవనవకాంతిపుంజములచేఁ బ్రకాశించుచుండఁగలదు.

భోజ—అన్నట్లు - కాళిదాస కవీంద్రా! నేఁడు తిథి యేమి?

కాళి—పూర్ణిమ గదా మహారాజా!

దండ—బళిబళీ! తుదకు కాళిదాసుగారి పాండితి అమావాస్యను పూర్ణిమ యను నంతవఱకును వచ్చెనా!

కాళి—(స్వగతము) అయ్యయ్యో! పరధ్యానమున నుండుటచేత పొరపాటున అమావాస్య యనుటకు మాఱుగా, పూర్ణిమ యని పలికితిని. దీని నెట్లు సమర్థించుకొందును? పదుగురు పండితులలోఁ బరిహాసపాత్రుండ నగుదు నేమో కదా!

భోజ—కాళిదాసా! ఏమి యూరకుంటివి? అమావాస్యను పూర్ణిమ యని పలికెద వేమి?

కాళి—రాజేంద్రా! ఔను నేఁడు పూర్ణిమయే!

దండి—కాళిదాసకవిగారి యద్భుతమాహాత్మ్య మిఁక ప్రకృతినిఁగూడ తలక్రిందులు చేయునుగాఁబోలును!

కాళి—దండికవీ! నీ కేల తొందరపాటు? సాయంకాలము కానిమ్ము. పరిపూర్ణచంద్రబింబము నభోతలంబునఁ బ్రకాశించుటను వీక్షింపఁగలవు!

దండి—సరే! చూతము! రాజేంద్రా! నేఁటిసాయంకాలమున కాళి

దాసు వచించినట్లు చంద్రబింబము ప్రకాశింపనిచో ఈవా చాదోషమునకుఁ బ్రతిక్రియయేమి?

భోజ—కాళిదాసా! ఏమిచెప్పెదవు?

కాళి—తమరు విధించుశిక్షకు బద్ధుఁడ నయ్యెదను.

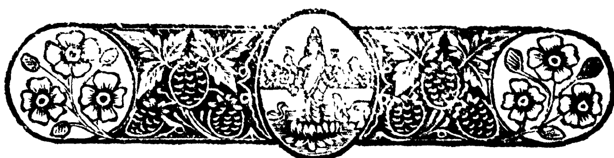
భోజ—కాళిదాసా! తొందఱవలదు. ఇప్పుడైన నీదోషమును సవరించుకొనుము. లేదేని శిక్షింపఁబడుదువు సుమా!

కాళి—రాజేంద్రా! నేఁడుపూర్ణిమకాకుండినఁగదా నేను శిక్షింపఁబడుట!

భోజ—సరే! కానిమ్ము. పూర్ణిమయయ్యెనా బహుమానకృతుల నందెదవు! కాదా ఘోరశిక్షాపాత్రుండ వగుదువు! కవులారా! నేఁటికి సభ చాలింతము!

[పటపరివర్తనము]

చతుర్థాంకము సమాప్తము.

భోజకాళిదాసు.

పంచమాంకము.

1. రంగము: సౌధోపరిభాగము.

ప్రవేశము:— భోజరాజు - దండికవి.

(అనుబంధము 5.)

భోజ—దండికవీంద్రా! ఇది పరమాద్భుతమైన విషయముగా నున్నది సుమా! ఇంతదనుక కాళిదాసునిశక్తి కేవలమానుషమైనదిగ మాత్రమే మన మూహించి, యందులకే పరమానందము నందుచుంటిమి. నేటివిషయముం బరికింప నీతఁడు దైవశక్తిగల యమానుషప్రతిభాశాలి యని తలంపవలసి యున్నది! ఇందులకు మీ రేమందురు?

దండి—మహారాజా! అనుట కేమున్నది! స్పష్టముగా అమావాస్య నాటిరాత్రి చంద్రబింబసందర్శనము ప్రకృతిప్రారంభమైన దాదిగా నిప్పటికి జఱుగని చిత్రముగదా!

భోజ—ఆహాహా! పురజను లీమహత్తరానందకరప్రకృతివిపరీతదృశ్యముం గాంచ నెట్లు గుంపులు గుంపులుగాఁ గూడుచున్నారో- చూఁడుము.

సీ॥ మోదావహంబైన యీదృశ్యమునుఁ గాంచ
మేడలపై గుమిగూడువారు

శ్రీకాళిదాసప్రసిద్ధమానవజనా
తీతమహాశక్తి నుతించువారు
మహిలోన ప్రకృతివిస్మయకారణంబైన
యద్భుతంబును వెరగందువారు
అమవసయామినియందుదయించిన
శుభ్రచంద్రునిభ్రాంతిఁ జూచువారు
కలయొ నిజమో యెఱుఁగక కలఁతపడుచు
వివిధపంచాంగపత్రముల్ వెదకువారు
నిదురలను మాని బయటనే నిలుచువారు
రమ్యమగు నేటిరాత్రి ధారాపురంబు.

దండి—ప్రభుచంద్రమా! ఇది యాతని మాహాత్మ్యంబని తమరు పొగడుటకుఁదోడుగా మాయమర్మంబు లెఱుఁగని ప్రజలును అట్లే తలంచుచు భ్రాంతికి లోనగుచున్నారు!

భోజ—మాహాత్మ్యము కాకున్న దీని నేమని చెప్పెదరు?

దండి—ఆర్యా! కాళిదాసుఁడును మనవంటి సామాన్యమానవమాత్రుండేకద! మానవమాత్రునకు మానవాతీతమగు మహాశక్తి యెక్కడ-మాజుగ నుద్భవించెనన్న నెట్లు నమ్మఁగలము?

భోజ—మనవంటి మానవమాత్రుఁడేయైనచో నందాశ్చర్యపడవలసినదేమియున్నది? ఈతనియందు మానవాతీతమైన దైవశక్తి యేదియో తప్పక యిమిడియున్నది.

దండి—(ఆక్షేపణముగ నవ్వి) అయ్యా! నడువీథిలో జనుల నాకర్షించుచు పొట్టనింపుకొనుటకై గంపలోనొక యాడుదానిని నూసి క్షణములో మాయముజేసి మఱల దానిని ప్రజామధ్యము నుండి రప్పించుటయును, మామిడిటెంకను మహీతలమునం బూడ్చి నిమిషములో చెట్టును మొలిపించి పూతబూయించి కాయలుగాయించి, పండ్లుపండించుటయు మున్నగునద్భుతముల నొనరించి జీవించుగారడివానియందు నిజముగా దైవశక్తియే

యున్నచో కాళిదాసునందుఁగూడ నట్టిశక్తి గలదని యా
మోదింతును.

భోజ—(అసహ్యముతో) ఏమేమీ! మహాత్మశక్తివిభాసుండగు కా
ళిదాసుండు గారడీవానితో సమానుఁడని వాకొనుటకు మీ
కెంతసాహసము!

దండి—అయ్యా! తమయెదుట నే నిట్లు బల్కుట యొకవేళ సాహసమే
కావచ్చును. ఐనను సత్యేతరముమాత్రము కాదు.

భోజ—ఇంకను సత్యేతరముగా దనుచునే యుంటిరా?

దండి—కాకున్న నిది యేమి మహాప్రభూ! అమావాస్యనాటి రాత్రిము
నందీచంద్రప్రకాశము నెన్నఁడైనఁ గంటిమా? ఇది వట్టి కను
కట్టు - గారడీ - మాయ.

భోజ—మీపలుకులు విశ్వాసార్హములు కావు. చాలింపుఁడు మీ
దురుక్తులను.

దండి—అయ్యా! సురాపాయియు, మత్స్యమాంసప్రియుఁడును నగు
నాకాళిదాసబ్రాహ్మణమన్యుని గారడీక్రియలు మీకు
విశ్వాసార్హములైనపుడు, సత్యసంబద్ధములగు నావాక్యములు
మీకు దురుక్తులుగాఁ దోఁచుటలో విపరీతమేమి యున్నది?

భోజ—ఏమేమీ? కాళిదాసుఁడు సురాపాయియు, మత్స్యమాంస
ప్రియుఁడునా?

దండి—సందేహమేమి?

భోజ—(అనుబంధము 6) ఇందులకు నాకు నిదర్శనములు కావలయును.
వట్టిమాటలు పనికిరావు.

దండి—అయ్యా! కావలసినన్ని చూపఁగలను. తెల్లవారినపిమ్మట, నొక
మాఱు నేను పిలిచినప్పుడు నావెంట దయచేయఁ బ్రార్థించు
చున్నాను.

భోజ—మంచిది. (ఇరువురును నిష్క్రమింతురు)

[పటపరివర్తనము]

2. రంగము : రాజవీథి.

బట్టచాటున దాచినచేపతో కాళిదాసుడు ప్రవేశము.

కాళి——(స్వగతము) నిన్నటియమావాస్యచంద్రప్రకాశమునకు నన్ను ప్రజలెల్లరును దైవసమానునిగ నెంచుచున్నారు! ఆహాహా! ఈకీర్తికంతటికిని జగదంబ యగు కాళిక యనుగ్రహామేకదా కారణము! ఐనను దండి భవభూత్యాదు లగు కవులు కొందఱు నాపై నమిత మగు నీర్ష్య వహించి నేను మత్స్యమాంసభక్షకుండ ననియు సురాపాయి ననియు రాజేంద్రునితో వచించి నిదర్శనమునకై ప్రతీక్షించుచున్నట్లున్నారు! ఈనుందబుద్ధులం బరాభవింపందలంచి యుద్దేశ్యపూర్వకముగనే నే నీమత్స్యముం గొనిపోవుచున్నాను. అల్లదే రాజేంద్రుని వెంటనిడుకొని దండి నా కెదురుగా వచ్చుచున్నాండు. ఇంక నిదర్శనము జూపును గాంబోలు (చేపను కనుపడియు కనుపడనట్లు దాచి యుంచును.)

(తరువాత దండి భోజరాజు ప్రవేశము)

దండి—(అపవారించి) రాజతిలకమా! అదె నీక్షింపుండు. కాళిదాసు కక్షమునం దేమిగలదో?

భోజ—మత్స్యమువలె నున్నదిగాదా?

దండి—వలె ననుటయేల? నిస్సందేహముగ మత్స్యమే!

భోజ—సరే! ఇంతకాలమునకు దొంగ దొరికినాండు. మీ రుండుండు నేను పట్టుకొందును.

(ఇరువురును సమీపింతురు)

కాళి—విజయతాం రాజేంద్ర!

భోజ—హేకవీంద్ర!

శ్లో॥ కక్షే కిం తవ?

కాళి—పుస్తకం.

భోజ—కి ముదకం?

కాళి—కావ్యార్థసారోదకం.

భోజ—గధః కిం?

కాళి—ఘనరామరావణ మహాసంగ్రామరంగోద్భవం.

భోజ—పుచ్ఛః కిం?

కాళి—ఘనతాళపత్రలిఖితం.

భోజ—కిం పుస్తకం? హే కవే!

కాళి—రాజన్! భూసురస్త్రైవశ్చ పఠితం రామాయణం పుస్తకం.

భోజ—ఏదీ! కొంచెము దానిం బ్రదర్శింపుడు. చూడ వేడుక వొడముచున్నది!

కాళి—(స్వగ.) కాత్యాయనీ! నీయనుగ్రహమే యాధారము! (ప్రకా.) అయ్యా! అభ్యంతరమేమి? చిత్తగింపుడు!

(చేసను రాజునెదుట పడవేయఁగా రామాయణతాళపత్రిగ్రంథ మగును.)

భోజ—
దండి— } (విభ్రాంతులై ఒకరిమొగ మొకరు చూచుకొందురు.)

కాళి—రాజేంద్రా! రామాయణమహాకావ్యముం గాంచి యాశ్చర్యపడెద వేల?

భోజ—(కాళిదాసుపాదములపైఁ బడి) మహాకవిశిఖామణీ! మూఢుఁడనై నిన్ను పరీక్షింప సంకల్పించితిని; నాదోషమును క్షమింపుము!

కాళి—రాజేంద్రా! ఇంకుపరీక్ష యేమియుఁ గావలదే!

భోజ—ఈదండికవిబోధచే నీవు మత్స్యమాంసభోజివనియు నీనేరముం బట్టి శిక్షింపవలయుననియుఁ దలఁచి తుద కిట్లు మూఢతం బ్రదర్శించుకొంటిని. నీవు మత్స్యాహారివైన నేమి? మాంసా

హారివైననేమి? మహాత్మా! నీయందణీతమైన దైవశక్తిగలదు. నిన్నుఁ బరీక్షింప నే నెంతవాఁడను?

కాళి—అయ్యా! దండికవియు తక్కుంగల యాస్థానకవులును నాతో పాటుగా దేవరవారి యుపజీవులముగదా! కావున ఒక యాచకున కింకొక యాచకుఁడు శత్రుఁడుగా నుండుట సహజమే!

దండి—(తలవాల్చుకొని నిష్క్రమించును.)

భోజ—కవీంద్రా! ఎన్నినాళ్లనుండియో తమతో నాక కోరిక వచింపవలెనని! "తీర్తు" ననిన జెల్పెదను.

కాళి—రాజేంద్రా! తమవంటివారు నన్ను కోరదగినదియునుం గలదా?

భోజ—కలదు. తీర్తు నన్నచో వచించెద.

కాళి—అదేదియో తెలియకము న్నెట్లు వాగ్దానము చేయఁగలను?

భోజ—కాదు. ముందు వాగ్దానము చేసినఁగాని వచింపను.

కాళి—అయ్యా! వచించుటకే తాము పొందుచున్న సందేహముం జూడఁగా వాగ్దాన మొనర్చుటకు నాకుఁ గూడ సందేహమే కలుగుచున్నది.

భోజ—అధికారరీతిని తిరిగి యడుగుచున్నాను. మీరు వాగ్దానము చేయక తప్పదు.

కాళి—అయ్యా! అధికారరీతి నడుగుచున్నపుడిఁక నా వాగ్దానముతో పనియేమి? "ఇది చేయు" మని శాసింపఁగూడదా?

భోజ—మంచిది. అట్లే శాసించుచు. బ్రతికియున్నన్నినాళ్లును నాకీర్తివర్ణనములను విన లేక విసిగిపోవుచున్నాను. నామరణానంతరస్థితి యెట్లుండునో శ్లోకరూపమున తాము వర్ణింపఁగా విన నభిలషించుచున్నాను.

కాళి—హా! హా! రాజేంద్రా! ఇది యేటికోరిక? ఎంతమూర్ఖుఁడనైనను సజీవులై నాప్రభువులై యున్న తమ చరమశ్లోకమును

రచింపనోర్తునా? రచించుటమాట యట్లుండ నంతలకు సాహ
సించినదుష్టకవి యెవ్వఁడైన నుండిన నాతని హతమార్చుచుఁగాని—

భోజ—ఏమీ? రచింప ననినట్లే కాదా?

కాళి—నిస్సందేహముగ రచింపఁజాలను. హా! హా! దుర్భరము! దుర్భ
రము! మహారాజా! తుదకు తనకుఁగల్గిన కోరిక యిట్టిదియా?
తిండిపెట్టి పోషించిన ప్రభూత్తమునిపై నిట్టి చెనకపితంజె
ప్ప సిద్ధపడినకవి దుర్భరకుష్ఠరోగపీడితుఁడై నశించుఁగాక!

భోజ—ఇది రాజశాసన మని యెఱుఁగవా?

కాళి—కావచ్చును. రాజేంద్రా! రాజశాసనని రాకరణ మొనరించినం
దులకుఁగల్గుశిక్ష యేదియో ప్రసాదింతురేని యానందముతో
ననుభవించువాఁడనేకాని యీపాపకార్యమును మాత్ర మొ
నరింపనోపను. ఇఁక నిచ్చోట జాగొనరించుటకుఁగూడ నా
హృదయ మామోదించుట లేదు. రాజేంద్రా! పోయివచ్చె
దను సెలవిండు. (నిష్క్ర.)

భోజ—(స్వగ) ఈవిధముగా నీతనినోట నాచరమసత్త్వముఁ జెప్పింపఁ
జాలను. మఱియొకపన్నుగడఁ బన్నెదను.— దండికవి యేఁడి?
కాళిదాసమహాత్త్వముఁ గాంచి పరాభూతుఁడై చల్ల చల్లగా
జారిపోయెఁ గాఁబోలును! ఛీ! ఇట్టి దుర్మార్గులమాటలను నమ్మి
కవిశ్రేష్ఠుని హృదయమును నొప్పించితిని గదా!

(నిష్క్రమించును.)

[పటపరివర్తనము]

3. రంగము: ధారానగరసమీపమున నొక కుగ్రామము.

ప్రవేశము:— కాళిదాసు.

కాళి—(స్వగ) ఆహా! విధివిధాన మెంత బలీయమైనది!

(అనుబంధము 7)

ఉ॥ కోరఁగరాని కోరికనుఁ గోరెను భోజనృపాలకుండు; ధి
క్కారమొనర్చి తాఁ జరమకాలపువైఖరిఁ జెప్పుమంచు త
ద్ఘోరతరాభిలాష నొడఁగూర్పఁగ లేక పురంబువీడి, నేఁ
జేరితి నీస్థలంబు; విధిచింతన మెమ్మెడఁ బాయఁజేసెఁగా. 28

ఎవరో యొకవంకకు వచ్చుచున్నట్లున్నారు! ఎవరు వారు?

(వృద్ధకృషీవలవేషమున భోజరాజు ప్రవేశము.)

భోజ—(స్వగ) నావేష మిప్పుడు చక్కగా సమరినది! నేను భోజరాజు నని యెక్కరును గుర్తింపఁజాలరు. ఇన్నినాళులు చరమ శ్లోకమును రచింపు మని కోరినను నిరాకరించి కాళిదాసు తుదకీపురికి వచ్చినాఁడు. కాసమ్మున నేఁ డీతని నోటివెంట కపటంబుననైనఁ జెప్పించి తృప్తినందెదఁగాక!

కాళి—అయ్యా! ఎవరు మీరు?

భోజ—నే నొకనిరుపేదను బాబూ!

కాళి—మీ దేగ్రామము?

భోజ—ధారానగరము!

కాళి—ధారానగరమున నిరుపేదలునుం గలరా?

భోజ—ఆఁ! నావంటి నిరక్షరాస్యులు గలరు.

కాళి—మీకుఁ జదువురాదా?

భోజ—రాదు స్వామీ! అందువలననే దుర్మార్గుఁడైన భోజరాజు నన్ను పురము వెడలించెను.

కాళి—అయ్యా! కొంచెము మర్యాదనేర్చి మాటలాడుము!

భోజ—జానపదున కెక్కడి మర్యాద?

కాళి—భోజరాజును దుర్మార్గుఁ డంటి వది యేల?

భోజ—చదువురానంతమాత్రమున తనపౌరుని పురివెడలించిన రాజు సన్మార్గుఁ డనఁ జెల్లునా?

కాళి—విద్యావ్యాప్తిఁ గావింప నటు లొనరించె నని గ్రహింపలేవా?

భోజ—విద్యావ్యాప్తియా?—ఎనుబదియేండ్లు వచ్చి చదువు కొనక మన్ను గొట్టుకొందునా-యనిన ట్లున్నది నాకథ.

కాళి—అట్లయిన నిప్పుడు మీరుప్రయాణ మెక్కడికి?

భోజ—ధారానగరమునకు.

కాళి—రాజు పురి వెడలించె నంటిరి కాదా!

భోజ—ఔను.

కాళి—మఱల నెట్లు పురప్రవేశము చేయఁగలరు?

భోజ—ఇప్పు డాశని వదలెను గాదఁటయ్యా?

కాళి—మీమాట నా కర్థ మగుట లేదు.—శాసనమును మార్చినారా?

భోజ—అయ్యయ్యో! అట్లయిన నీ విఁకను దొడ్డితోవనే యుంటివా?

కాళి—అయ్యా! నా కేమియుఁ దెలియదు. ఏమి జరిగినది?

భోజ—రాజభూతము వదలిపోయెనుగాదా?

కాళి—ఆఁ! - ఆఁ!—“వదలిపోయె” ననఁగా?

భోజ—అనఁగానా? “ఈభూమిని వదలిపోయె” నన్నమాట.

కాళి—ఏమీ? ఏమంటిరి? భోజరాజేంద్రుఁడు మరణించెనా?

భోజ—ఇప్పటికి పది దినములైనవి.

కాళి—హా! భోజరాజా! కవికల్పభూజ!— (మూర్ఛ)

భోజ.—(సంతోషముతో) భళీ! అనృతములాడినను అనుమానము గలుగకుండ నాడితిని. ఇప్పుడుగదా మదభీష్టము నెరవేరుట! ఈతనినోట నింక ధారాళముగా మదీయచరమశ్లోకము వినఁబడఁగలదు.

కాళి—(లేచి) హా! భోజరాజశిఖామణీ! మరణించితివా? ఎంతలో నీకు శతవర్షపరిపూర్ణం బయ్యెను! ధారానగర మిఁక నిరాధారానగరంబగునా? పండితమండలియెల్ల ఖండితమండలి యగునా? సరస్వతీదేవి నిరాలంబ యగునా? హా! రాజకవిసార్వభౌమా! కవితాసామ్రాజ్యమున కెందఱు సత్కవులను బట్టభద్రులను గావించి, భారతీదేవి నుపాసించితివి! నీవంటిపండితకవి యగు రాజేంద్రుఁడు మా కెన్ని జన్మజన్మాంతరములకైన లభించునా? హా! లీలావతీదేవీ! పరమసాధ్వీరత్నమ వైన నీకు వైధవ్యము నేటికి మాలవిధి లిఖించెనా తల్లీ! హా! రాజేంద్రా! నీమరణకాలమున సమీపమునం దైన నుండు ప్రాప్తికి నోఁచుకొననైతినిగదా! నీస్మృతి దినములలో నుండుట చేతనే కాఁబోలును ముందుగా నీకుఁ జరమశ్లోకాకర్ణనవాంఛ గలిగెను. అది నిజమయ్యెనా?

శ్లో॥ అద్య ధారా నిరాధారా । నిరాలంబా సరస్వతీ
పండితాః ఖండితాః సర్వే । భోజరాజే దివంగతే॥

భోజ—హా! హా! హతవిధీ!- (విఱుచుకొని భూమిపైఁ బడిపోవును)

కాళి—(విస్మయముతో) ఏమి యీచిత్రము! నాశోకము శ్లోకరూపమున నోటవెల్వడుటతోడనే యీజానపదుఁడు మూర్ఛనందనేల? ఇతఁ డొకవేళ మాభోజరాజేంద్రుఁడే కాఁడుగదా! (విమర్శించి చూచి) హాహా! ఎంతమోసపోతిని! నాచే నాల్లిన చరమశ్లోకముం జెప్పింపఁ దలపోసి యీమోసముం బన్ని వచ్చితివా, మహారాజా! కానిమ్ము-నీచావునకుఁ గారణమైన నావాక్కు బ్రతుకునకుమాత్ర మేల కారణము కాకుండును?

శ్లో॥ అద్య ధారా సదాధారా । సదాలంబా సరస్వతీ
పండితాః మండితాః సర్వే । భోజరాజే భువంగతే. 22

భోజ—(కన్నులు నులుముకొనుచు లేచి) హా మిత్రమా! కాళిదాసా!
(కౌఁగిలించుకొనును.)

కాళి—రాజేంద్రా! ఇంతసాహసము తగునా? దైవానుగ్రహమున మఱలజీవించి, కంటఁబడితివి గాని, కానిచో ప్రమాద మేకదా

భోజ—కవీంద్రా! కవివాక్యమాహాత్మ్యమును లోకమున వెల్లడించితివి! రాజుల నతిశయించి, కవిరాజులు నిగ్రహానుగ్రహసమర్థులనుట తెలియనయ్యె. ఎల్లెసను నాయభీష్టము నెఱవేరినది. ఇంక నీ కీప్రవాసశిక్షయేల? రమ్ము ధారానగరమునకు.

కాళి—మహాభాగ్యము.

(ఇరువురును నిష్క్రమింతురు)

[పటపరివర్తనము]

పంచమాంకము సమాప్తము.

భోజకాళిదాసు.

షష్ఠాంకము.

1 వ రంగము — భోజరాజాంతఃపురము.

ప్రవేశము:—పర్యంకమున నిద్రించు భోజరాజు కనఁబడుచుండును.

తరంగవతి—(ప్రవేశించి స్వగతము) దండిప్రభృతు లగు కవిరాజులు నా కుపదేశించిన ప్రకారముగా నేఁ డేవిధానముననైన మహారాజునకుఁ గాళిదాసుపై ననుమానాగ్రహములను గల్గింపవలయును. పండితులయాజ్ఞయే కాక అంతకన్న నధిక మగు వారిచ్చుధనము నాకు సదా శిరోధార్యము! కాళిదా సుండిన నాకేమి? మండిన నాకేమి? అతఁడు నాకు తాతగారిచుట్టమా? — అల్లదే భోజమహారాజు భోజనాదులను నిర్వర్తించి సుఖశాయియై యున్నాఁడు. కర్తవ్యనిర్వహణమున కిది మంచితరుణము! (సమీపించి) రాజపరమేశ్వరునకు మంగళము!

భోజ—(కన్నులు విప్పి) తాంబూలవాహినీ! పాదమర్దని యింకను రాక ఆలసించుచున్న హేతువు నరసి రమ్ము.

తరం—మహాప్రభూ! నేఁటిదినమున నది కార్యాంతరప్రవర్తిత యగుట వలన నేనే దేవిగారిచే పాదమర్దనకార్యమున నియమింపఁబడి వచ్చితిని.

భోజ—అట్లైన నీ కార్యమున నీ వుండుము. (కన్నులు మూయును)

తరం—(కొంతతడవు పాదము లొత్తి కునికిపాట్లు పడుట నభినయించుచు కలువరించిన భంగి) ఓసీ! మదనమాలినీ! దుర్మార్గుండైన యాకాళిదాసు దాసీవేషముతో నంతఃపురమునం బ్రవేశించి లీలావతీదేవితో ....

భోజ—(విని, విస్మయరోషములతో) ఆ! ఆ! ఏమిది? నాకర్ణము లేమి యాలకించుచున్నవి? కన్ను లుండియు ఇన్నిదినంబులనుండియు, భోజరాజు అంధప్రాయుండై యుండ, కాళిదాసు లీలావతీ సుఖలీలానుభూతిని మెలంగుచు, లోలోన నన్నుం బరిహసించుచుండెనా? ఔరా! ఎంత దారుణము! ఎంత మోసము! ఎంత దురాచరణము!

ఉ॥ గుప్తవిధాన మొండె దెలివిం గోల్పడి యుండినన్నుం గాంచి, యీ
నుప్తి యిం కేమి సేయునని మాద్యుడయ్యెనో, కాళిదాసహా
చేష్టతనంబు మీరం బడె; చేడియవృత్తము తెల్లమయ్యె; మీం
బట్టది దుర్యశం బెట్టుల వాయును? మార్గ మింకేది? దైవమా!

(ఆలోచించి) ఐనను, తొందరపడుట, మిగుల నపాయకరము! విచారించెదంగాక! (ప్రకా.) తరంగవతీ! తరంగవతీ!

తరం—(ఉలికిపడి లేచినట్లు నటించుచు) స్వామీ! ఏమి సెలవు?

భోజ—నీ వింతదనుక మేలుకొనియుంటివా? నిద్రించుచుంటివా?

తరం—(నాల్క కఱచుకొని) క్షమింపవలెను! దేవా! గతరాత్రి సరిగా నిద్దుర లేక—

భోజ—ఎందుచేత నీకు గతరాత్రి సరిగా నిద్దుర లేదు?

తరం—కొండొక కారణమున —

భోజ—తరువాత?

తరం—క్షమింపవలెను - ఏమియును లేదు.

భోజ—క్షమార్పణ మేల? ఏమియును లేక పోవుట యేమి? చెప్పెదవా, లేదా?

తరం—(ఏడ్చుచు) అయ్యో! నాగ్రహచారమా?

భోజ—(కోపముతో) నీ గ్రహచారము కాదు. నాగ్రహచారమే! చెప్పుము; నీకు నిద్ర లేని హేతు వేమి?

తరం—మహారాజా! అది రహస్యవిషయము. చెప్పఁజాలను. క్షమింపుఁడు.

భోజ—అది నీస్వవిషయమైన రహస్యమా?

తరం—కాదు, మహారాజా — అవును మహారాజా — కాదు, కాదు.

భోజ—“కాదు మహారాజా, అవును మహారాజా” యను గడుసుఁదనఁపు మాటలు కట్టిపెట్టుము. సాహసము మానుకొంటివా? — అది నీ స్వకీయరహస్యమైనయెడల నేను ప్రశ్నింపను. అంతఃపుర విషయమైనయెడల నే నడుగక మానను. నీవు చెప్పకతప్పదు. (అనుబంధము 8).

తరం—అయ్యో! నే నెక్కడ చత్తునమ్మా! ఎవ్వరో దుర్మార్గులు నా కొంపఁదీసినారమ్మా!

భోజ—ఛీ! కులటా! నీటక్కులు నాకడ సాగరావు! కట్టిపెట్టు. నీకొంపను నీవే తీసికొంటివి! ఇప్పుడు నీవు కలువరించినదేమో, నేను విన లేదనుకొంటివా? నీ కేల నిద్ర లేదు?

తరం—అయ్యయ్యో! పాడు నిద్రలో ఒడలు తెలియక యేమి వాగితినో కదా!

భోజ—ఇంక నీయేడ్పులు చాలింపుము! ఏమి వాగితివో నేను వింటిని. నీ కేల నిద్ర లేదు?

తరం—అయ్యయ్యో! పట్టినపట్టు విడువ రెట్లుకొట్టుకొందును?

భోజ—(జుట్టుపట్టుకొని) పట్టినపట్టుగాదు, పట్టినజుట్టు విడువను. ఇప్పుడు చెప్పుము. నీ కేల నిద్ర లేదు?

తరం—అయ్యో! నాపాపపు దినమా?

భోజ—(కత్తిలాగి) చెప్పెదవా? చంపవలెనా?

తరం—మహారాజా! ద్వారరక్షణమున, అప్రమత్తురాలనై యుండవలయు నని యాజ్ఞాపింపఁబడి......

భోజ—అదియే తెలియవలెను. ఎవరిచే నాజ్ఞాపింపఁబడితివి?

తరం—అమ్మయ్యో – అదియే రహస్యము!

భోజ—ఓసి వెఱ్ఱిముండా! రహస్యమంతయు నోరారఁ బయల్పడఁ గలవరించి, యిప్పుడింకేమి దాచుకొందువు? ఎవరిచే నాజ్ఞాపింపఁబడితివి? దేవిచేత నేనా?

తరం—అయ్యో! తల్లీ! లీలావతీదేవీ! బుద్ధి గడ్డదిని నీకు నేనే యపకారము చేసితినిగదా! అయ్యయ్యో! అయ్యయ్యో!!

భోజ—ఛీ! అల్లరి చేయకు! గతరాత్రి ద్వారరక్షణమున కావశ్యకమేమి వచ్చెను?

తరం—సర్వము నెఱింగిన మీకింకను చెప్పవలయునా? స్వామీ!

భోజ—మాఱు మాటాడక చెప్పుము! దుష్టురాలా! నీవంటి తొత్తుల మూలముననే కదా - రాజాంతఃపురములకు మితిలేని దుర్యశము కల్గుట!

తరం—గతరాత్రియే కాదు, ఇట్లు యనేకదినములనుండియు—

భోజ—కాళిదాసు గాజులు దొడిగికొని యాఁడుముండవలె నా యంతఃపురమున దూరుచున్నాఁడా?

తరం—హరిహరీ! హరిహరీ! సర్వము వెల్లడియైనది! ఇంకేమున్నది? ఇంకేమున్నది?

భోజ—ఛీ! కుటిలాత్మికా! నీ మొగముఁ జూచిన పాతకహేతువు! పొమ్మావల. (గెంటును)

తరం—(కల్ల యేడ్పు నటించుచు నిష్క్రమించును)

భోజ—కటకటా! ఎంత మోసకృత్యము! నాయుప్పుపులుసుఁ దిని మదించి నావలనఁ బెరిగిన శరీరరక్తమాంసములను నాయంతఃపురమునందే వినియోగపఱచి కృతజ్ఞతను గన్పఱుపఁ దలంచుకొని

యెగా కాళిదాసు! ఓరీ! బ్రాహ్మణచండాలుఁడా! కవిపిశాచ
మా! పండితభూతమా! అజ్ఞానదశయం దుండి కన్నులు మూసి
కొని నిన్ను నెత్తిపై నెక్కించుకొని తుదకు నీవలననే పరిహాస
ములకుఁ బాలై బుద్ధిపూర్వకముగ సద్వంశము నపకీర్తిపాలు
గావించుకొంటిని గదరా!

సీ॥ చింకిపేలికలలోఁ జెఱలాడు నీదీన
సంహాననముఁ గాంచి జాలినొంది
పాత్రతలేని నీప్రక్కఁ జేరిన సత్క
విత్వదేవతఁ గాంచి విభ్రమించి
నన్ను గోఁతనుఁ ద్రోయు నయవంచకంపు ని
మొగమిచ్చకములకు మోసపోయి
కవిశేఖరుఁడ వను గౌరవబుద్ధిచే
నంతిపురిఁ జరింప ననుమతించి-
యోఁడుముండ వౌచు నతినీచకృతమున
నాదుమగువ పొత్తునను సుఖించు
పాపమతివి- నీదుపరిహాసములకుఁ బా
లైతి నేఁడు దుష్టుఁడా! కృతఘ్న! ౨౮

నాయంతిపురంపుదాసీజనంబులను లోఁబరచుకొని యథే
చ్ఛగా నెన్నియోదినంబులనుండి యిష్టభోగంబుల ననుభవిం
చుచుండిన నీకుటిలతంత్రము నెఱుంగ లేకపోయితినిగదరా
పాపబుద్ధీ! ఛీ! పురుషజన్మమెత్తిన ని న్నేల యనవలె? అగ్నిసా
క్షిగ వివాహమాడిన మహారాజు నగు నాపై నాసక్తి మాని
నిత్యదరిద్రదేవతాశ్రయుఁడగు కవిపిశాచముం దగుల్కొన
సాహసించిన యాకులట ననవలెఁగాక! ఆహా! స్త్రీబుద్ధిః ప్రళ
యంకరీ యను నార్యోక్తి వ్యర్థముకాదు గదా! లోకమెంతటి
జగజంతలతో నిండి మండిపోవుచున్నది! ఓసీ! రాకాసీ! పర
పురుషాభిలషితదుర్గుణవతీ! లీలావతీ! ఇంతటి తేనెపూసిన

కటారి వగుదు వని కలనైనఁ దలంపనైతినే! ఎంతలోన, నా బ్రతుకు నెంతయల్లరిపాలు చేసితివి?

గీ॥ పాపినీ! నీ జనించు సద్వంశ మేడ?
హంతకీ! నీగడించు యశోంక మేడ?
చేరి నాతిండిఁ దిను బీదవారుఁ డేఁడ?
కులముఁ జెఱిచితిగదవె! యాకుటిలు వలచి. ౮౦

హా! లీలావతీ! లీలావతీ!

సీ॥ చందనాగరువస్తుసంప్రీతి నెడఁబాసి
పాముముకంపున కాశఁ బొందినావా!
దాంపత్యసౌఖ్యసంతసలీల నెడఁబాసి
జారిణీత్వమున కాశపడినావా!
సరససల్లాపభాషణరీతి నెడఁబాసి
యతికి పాపిసకు భ్రాంతి నందినావా!
అర్థుల దయఁజూచునాశయం బెడఁబాసి
చెడి "దేహి" యనుట కాశించినావా!
అవని, నేనుసౌఖ్య మందుదు వని వాని
యొందుకూపు కాశ నందినావు?
నాదు కొంపఁగాల్చ నలుపురినోళ్ళలో
పలను నన్ను వేయుపనికె గాక! ౮౧

(సేవకుఁడు ప్రవేశము)

సేవ—మహాప్రభూ! జోహారు.

భోజ—ఏమి విశేషము?

సేవ—ఎవ్వఁడో చిత్రకారుఁ డట! ప్రభువువారిదర్శనం బపేక్షించుచున్నాఁడు!

భోజ—లోనికిఁ బ్రవేశపెట్టుము.

సేవ—భాగ్యము. (నిష్క్రమించును. చిత్రకారుఁ డొకపటముతోఁ బ్రవేశము.)

చిత్రి—జోహారు మహారాజా!

భోజ—సుఖాసీనుఁడవు గమ్ము.

చిత్రి—(కూర్చుండి) కతిపయదినంబులకుఁ బూర్వము, తమరు దేవిగారిచిత్రపటమును లిఖింపవలసిన దని నాకాజ్ఞ యిచ్చియుంటిరి.

భోజ—లిఖించి తెచ్చితివా ?

చిత్రి—చిత్తము. నేటికి సంపూర్తియైనది. చిత్తగించెదరా ? (పటము నిచ్చును).

భోజ—(నిదానించి చూచి) ఈపటము సర్వవిధములచేతను, అచ్చుగ్రుద్దినచందమున నాసతి లీలావతిం బోలియున్నది. ఆనందించితిమి! కాని, అంకభాగమునం దీ నల్లని మచ్చ యేమి ?

చిత్రి—మహాప్రభూ! క్షమింపవలయును. నే నీపటమును లిఖించునప్పుడు ఎంత జాగ్రత్తగా నున్నను మాటిమాటికిని నొసటనుంచిన తిలకము జారి యంకమునఁ బడుచుండెను. ఇట్లు శ్రమనందుచున్న నాకడకు కాళిదాసమహాకవి యరుదెంచి దేవిగారు పద్మినీజాతికాంత యగుటచేత అంకమునం దట్టి మచ్చ గలదనియు నది యట్లే యుంచుట యుత్తమ మనియుఁ జెప్పినందున నట్లే యుంచితిని.

భోజ—(దీర్ఘముగ తలపంకించి) అట్లు కాళిదాసే నీతోఁ జెప్పినాఁడా?

చిత్రి—చిత్తము!

భోజ—మంచిది-ఆపటము నట్లే యుంచిపొమ్ము— సేవకా! ఈచిత్రకారుని సత్కరింపవలసిన దని ధనాగారికునితోఁ, నాయాజ్ఞగాఁ జెప్పుము.

(చిత్రకారుఁడు నమస్కరించి నిష్క్రమించును.)

భోజ—(ఆలోచించి పళ్లు కొఱుకుచు తనలో) ఓరోరి! దుష్టా! నికృష్టా! కవిభూతమా! ఎంతటి వంచకుఁడవు! ఆకుటిలురాలితో నీకట్టి సంబంధమును లేనియెడల దానియంకమున మచ్చగల దను రహస్యము నీకెట్లు తెలిసెను! ఇంకేటి సందేహము! తరంగవతి పలుకులే నిశ్చయములు. ఇనను తొందఱపడ నేల? బాగుగ విమర్శించెదఁగాక!

ఆ॥ ప్రాజ్ఞుఁ డెపుడు, తొందరంపడకుండ, వి
మర్శచేసి కార్యమర్మ మెఱుఁగు;
అజ్ఞుఁడైన వాఁ డహంకృతిచేఁ దీవ్ర
పడియకృత్యము సలిపి, కుందుఁ దుదకు. రా—

ప్రతీహారీ! కాళిదాసును, నేను రమ్మంటినని పిలుచుకొనిరమ్ము.

(తెరలో) మహాభాగ్యము.

భోజ—(స్వగ) అనుమానమను పెనుభూతము హృదయమున బ్రవేశించినతోడనే యెంతటి బుద్ధిశాలియు జడమానసుండై పోవకతీరదుగదా! ఈకలితాపము వాయువెర వెయ్యది? (ఆలోచించి) వెఱపున కేమున్నది? ఇందలినిశ్చయానిశ్చయంబులను విస్పష్టముగ నెఱింగి యాదుష్టకవిని రాజ్యభ్రష్టుని గావింపవలయు. అప్పటికిగాని నా యీ యారాట మువశమింపదు.

(కాళిదాసు ప్రవేశము)

కాళి—రాజచంద్రమా! నిరంతరాభ్యుదయమస్తు!

భోజ—(స్వగ) ఈకపటాశీర్వాదముల చేత నాకు నిరంతరాభ్యుదయమును గల్గించుచునే యున్నావు! ఇంకఁ గొఱంత యేమి?

కాళి—(స్వగ) ముఖమునఁ బ్రసన్నత గాన్పింపదు. ఇట్టి ప్రవర్తనము మున్నెన్నఁడుఁ గానమే! కారణ మేమైయుండునో కదా!

ఆ॥ ఎట్టిస్థితుల నున్న నెదురుగా నన్గాంచి,
గౌరవించు - వరనిగర్వమూర్తి
నేఁ డిదేమొ మాటలాడఁడు; నాతోడ,
మొగము పొగలుగ్రమ్ము పగిది నుండె. ౮3

శరీరమున, నస్వస్థతగ నుండియుండును. విచారించెదఁగాక! (కూర్చుండి) రాజేంద్రచూడామణీ! నేఁ డేకారణముననో వ్యాకుల మనస్కులై యున్నారు. శరీరము నిరామయమై యుండలేదా?

భోజ—శరీరమును- మనస్సునుఁగూడ నొక్కస్థితియందే యున్నవి.

కాళి—(రాజుతనువు నంటి చూచి) అబ్బా! దేహము మిగులవేఁడిగా నున్నదే! జ్వర మేమైన దగిలినదియా?

భోజ—ఊఁ—

కాళి—ఔషధసేవఁ జేయుచుంటిరిగదా!

భోజ—ఊఁ—

కాళి—నన్నారక కాలక్షేపమునకే పిలువ నంపితిరా! కార్యమే మైనఁ గలదా?

భోజ—కాలక్షేపమునకే—అన్నట్లు మీ రీనడుమ నెన్నఁడైన ధురంధరుఁ డనుచిత్రకారునిఁ జూచితిరా!

కాళి—నాల్గుదినములక్రిందట చూచినట్లు జ్ఞాపకము.

భోజ—అప్పు డాతఁ డేమిచేయుచుండెను?

కాళి—(స్మృతి నభినయించి) మహారాజ్ఞిగారిచిత్రమును లిఖించుచుండెను.

భోజ—అప్పు డాచిత్రకారుఁ డేదేని యాందోళనము నందుచుండెనా?

కాళి—ఔను. చిత్రకారుఁ డాపటముయొక్క ఫాలభాగమునం దెన్నిసారులు తిలకమును దిద్దబోయినను ఉత్సంగమున జారిపడుచుండెనఁట. అందులకై యాతఁ డాందోళనము నందుచుండిన మాటమాత్రము వాస్తవము!

భోజ—అది చూచి మీ రేదని యాతని కుపదేశించితిరా?

కాళి—దాని నట్లేయుండ నిమ్మని చెప్పితిని.

భోజ—కారణము?

కాళి—సాముద్రికశాస్త్రసమ్మత మగుటచేత.

భోజ—రాణియుత్సంగమున నట్టిచిహ్నమున గల దని మీ రెఱుంగుదురా?

కాళి—ఎఱుఁగుదును.

భోజ—మీ కెట్లు తెలియును?

కాళి—మహారాజ్ఞి పద్మినీజాతికోమలి. పద్మినీస్త్రీలకు దొడయం దట్టి పుట్టుమచ్చ యుండు నని శాస్త్రప్రమాణము. ఈవిషయము సాముద్రికశాస్త్రవేత్తలందఱు నెఱింగినదే! నాకును సాముద్రికశాస్త్రమునఁ గొంతప్రవేశ ముండియున్నందున ఈసంగతిని నే నూహింపఁగలిగితిని.

భోజ—(స్వగ) కవిగావున బహుచమత్కారముగ కప్పదాటు వేసి నాఁడు! కానిమ్ము. ఇంకను విమర్శింతును—తరంగవతీ! దేవి నిట్లు రమ్మనుము.

(తెరలో) భాగ్యము.

కాళి—దేవా! చిత్రలేఖనవిషయమున నింతటితీవ్రవిమర్శనము చేసితి రేల?

భోజ—మఱియేమియును గాదు. తమకుఁ గవితాశక్తితోపాటుగా దివ్యదృష్టియేమైనఁ గలదేమో యనుకొంటిని.

(లీలావతీదేవి ప్రవేశము.)

లీలా—దాసురాలి కాజ్ఞయేమి?

భోజ—నాశరీరము సరిగా లేదు. పథ్యాహారము నిటకే కొనిరమ్ము.

లీలా—అనుజ్ఞ. (నిష్క్రమించి పప్పును చారును అన్నమును గల పళ్లెరములతోఁ బ్రవేశము)

భోజ—(కరపాదప్రక్షాళనము చేసి కప్పుర జన్నమును కలుపుచుండును)

లీలా—(విసరుచు ప్రక్కగా నిలుచును.)

భోజ—(స్వగతము) అంతఃపురమున నేను తన కొంతచను విచ్చినను ఈకవి కొంత యుక్తముగఁ బ్రవర్తింపవలసినది! నే నిచ్చిన చనువునకన్నను తాను గైకొనినచను వధికమై యుండుటచేతనే కదా! యీతఁడు నిరాఘాటముగ నంతఃపురమునం బ్రవేశించుటయుఁ జిత్రకారుఁడను మహారాణికిని యయిక మగు గోప్య వృత్తాంతము నెఱిఁగించుటయు సంభవించెను. కాకున్న నింత సాహసింపఁగలఁడా?

ఉ॥ కూటికి లేనికాలమున కోరి సమాదరణం బొనర్చి నా
నాటికి వృద్ధినందఁగ ఘనం బగు సంపద లిచ్చినట్టి న
న్నాటిగ నెంచఁడయ్యె నరహంసనుఁ డీకవి! పాలు వెంచినం
బోటరిపాము దాఁగఁ గఱువంబోపదె పెంచినవానినేని యుర్వరన్

కాళి—మహారాజుగా రన్యాలోచనముసం దవిలియున్నారు.

భోజ—అన్యాలోచన మేమియును లేదు. కవీంద్రా! ఇటు చూడుము.

గీ॥ వ్యాధులకు నెల్ల సర్పమునంటిదైన
పెసరపప్పిల్లు పొట్టును విడువనేల! *

కాళి—(స్వగ) ఓహో! ఇదియు నొకసమస్యయే కాఁబోలును! రాజేంద్రునకుఁ బ్రీతికరముగా వచింతును. (ప్రకా) రాజేంద్రా!

గీ॥ అన్న మనియెడుపతిఁ గూడుచున్న వేళ
పప్పునకుఁ గంచుకం బేల ప్రభువరేణ్యా! ♦ ౮౫

* ముద్గదాళీగదవ్యాళీ కవీంద్ర వితుషా కథం,
♦ అంధోవల్లభసంయోగే జాతా విగతకంచుకా.

లీలా—(ఫక్కున నవ్వుచున్నది)

భోజ—(రాణి మొగముఁ జూచి యాగ్రహము నణఁచుకొని శిరఃకంపనము చేసి స్వగతము) ఛీ! ఎంతలజ్జావిహీనత! ఎంతనిరాదరణము! ఎంతబహిరంగసంచారిణీభావము!

గీ॥ అమరవాని మొదట సమస్యార్థ మిత్తఁ
మోటుమాటలచేత సంపూర్తిఁ జేసె
ప్రియుని శృంగారవాక్యముల్ వినుట నిదియు
నవ్వుచున్నది లజ్జ నంతయును మాని. ౮౬

ప్రత్యక్షముగ నాయెదుటనే బహిర్గతమైన యీచారిత్ర్యమున కొకరిసాక్ష్యము లేల కావలయును? చాలును. నాకింతమాత్రపు ప్రమాణము చాలును. ఆహాహా! స్త్రీలహృదయము లెంతటిగూఢప్రవర్తనములు! ఎంతప్రమాదకరములు! ఎంతటిపాపభరములు! ఇందుకే కదా పెద్దలిట్లు చెప్పిరి!

గీ॥ పుడమి నతివృష్ట్యనావృష్టులు పురుషభాగ్య
మాకసంబున మేఘగర్జనంబు
నశ్వప్లుతమును స్త్రీచిత్తమరయ సురల
కైన నశక్య మింక నరు లనఁగ నెంత?* ౮౭

కాళి—మహాప్రభూ! నేఁడు తమరు భోజనముఁ గూడ సరిగా నొనరింపక మాటిమాటికిని చింతాసాగరమున మునింగిపోవుచున్నారు! ఇందులకుఁ గారణము దేహవ్యాధియో మనోవ్యాధియో యగోచరముగ నున్నది.

భోజ—(ఉస్సు రనుచున్నాఁడు)

లీలా—మహాప్రభూ! కవిశిఖామణి వచించినట్లు తమచిత్తము......

భోజ—(వికటముగ నవ్వి) నాచిత్తమా! నాచిత్తము! ఇప్పుడు నాచిత్తమున కధికారము గలదా? నాసర్వాధికారములును నాభాని

---

*శ్లో॥ అశ్వప్లుతం వాసవగర్జితంచ స్త్రీణాంచ చిత్తం పురుషస్య భాగ్యం
అవర్షణం చాప్యతివర్షణంచ దేవో నజానాతి కుతో మనుష్యః॥

సలపరమై పోయినవి గావా? నేను తాళిఁగట్టిన నాయర్ధాంగ ....ఇప్పు డదియంతయు నెందులకు? నాదే దోష మంతయును! ఇం దొకరి ననవలసినపని లేదు! ఛీ! ఛీ! విశ్వా సఘాతుకప్రియంచము! ఎవరిని నమ్మవలయును? ఎవఁడు నిజమైనయాప్తుఁడు! నోరుమాటాడ నోనలు వెక్కిరించు దు ష్టులచిత్తవృత్తుల నెఱుంగుటకు నేను బ్రహ్మదేవుఁడను గాను గదా! చాలును. ఈసౌభాగ్యమంతయు నింతటితో నీఁకఁజా లును! విషసర్పములం బెంచి పెద్దజేసిన యవివేకమునకు చెం పలు రెండునుగట్టిగా వాయించుకొంటిని! అనుకొన్న ప్రయో జనమేమి? విధి బలీయమైనది! స్త్రీబుద్ధిప్రళయకారణమైనది. పురుషచిత్తము రహస్యప్రభేదనసమర్థతావిహీనము! (తల గొ ట్టుకొనును)

కాళి—(ఆశ్చర్యముతో) ఇదియేమి? ఈయుపన్యాస మెందులకు వచ్చినది? అన్యోన్యసంబంధము లేని యీపలుకుల కర్థముగల దా? లేదా?—మహాప్రభూ! తమచిత్తము నేఁడు మిగులవ్యా కుల మైనట్లు తోఁచుచున్నది! ఈపలువరింత లేమి?

భోజ—పలువరింత లేనా? పలువరింతలు పలువరింతలుగావు! గొంతుకో తలు! ఓగోముఖవ్యాఘ్రమమా! నాయెదుట నుండకుము! నీమొ గముఁజూడపాపహేతువు! నీవునాయెదుట నున్నంతసేపును నాకు శాంతి లేదు! ఇఁక నీజన్మమధ్యమున నీవు నాకు నీపిశాచ వదనముం జూపకుము! పొమ్ము పొ మ్మవలకు.

కాళి—(భయముతో) రాజేంద్రా! దేవరవారికి నే నొనరించినయప రాధమును వినఁగోరుచున్నాను!

భోజ—అది నీయంతరాత్మను బ్రశ్నించుకొనుము; పొమ్ము. నాయె దుటనుండి తొలుత లేచిపొమ్ము.

కాళి—రాజేంద్రా! ఇది యొకవేళ గ్రహావేశ మేమో యని నేను భీతిల్లుచున్నాను.

భోజ—దురాత్ముఁడా! గ్రహావేశమే! ఇది తప్పక కాళిదాసకవిగ్రహావేశము! ఒక్క నన్నే కాదు. ఆగ్రహ మీకులటనుఁ గూడ నావేశించినది. అధికపరిసంగమున నాయాగ్రహాగ్నిని రేపి యందు భస్మము గాకుము; పొమ్ము- శ్రీఘ్రముగ.

కాళి—రాజా! అనవసరముగ నిర్దోషి నగు నన్ను పరాభవించుచున్నావు! ఇది నీకు శ్రేయము గాదు సుమా! సర్వాధికారి వగు నీమాటలను దాటను; నే నిదే వెడలిపోవుచున్నాను. కాని నీకుఁ బశ్చాత్తాపము తప్పదు. (నిష్క్రా.)

లీలా—ప్రాణేశ్వరా! తమరు —

భోజ—ఎవఁడు? ప్రాణేశ్వరుఁ డెవఁడు నీకు? ఇంకను కవిగ్రహ మిచటనుంటివి వెడలిపోలేదా యేమి?

లీలా—ఆతనితో నా కేమి సంబంధ మున్నది?

భోజ—రమణీరసికసంబంధము! గోపికాకృష్ణసంబంధము!! రాధామాధవసంబంధము!!! అర్థమైనదా? (అనుబంధము 9)

లీలా—(చెవులు మూసికొని) హరిహరీ! హరిహరీ! ఎవ్వరీయసత్యకల్పనముఁ గావించిన దురాత్ములు?

భోజ—(కోపముతో కాలు నేలం దన్నుచు) ఛీ, పాపినీ! జారిణీ! కులటా! నీవు నా యెదుట నుండకుము. పొమ్ము.

లీలా—(స్వగతము) ఏదియో ప్రళయకాలము దాపురించినది! ఇప్పటికి వెడలిపోవుటయే యుక్తకార్యము! (నిష్క్రా.)

భోజ—(అటు నిటు శయ్యపైఁ బొరలుచు) అహా! తాపము! తాపము! నా శరీరమును యనుభవించు లగ్నిహోత్రమునఁ గాల్చుట లేదు గదా!

గీ॥ కవిపిశాచమ! న న్నింత గాసి జేయ
వృథగ నీ కేమిహాని గావించినాను?
గౌరవైశ్వర్యములతోడఁ గాంతఁగూడఁ
గావలసివచ్చెనే నీకు? కలుషహృదయ! ౮౮

[షటపరివర్తనము]

షష్ఠాంకము సమాప్తము.

భోజకాళిదాసు.

సప్తమాంకము.

1. రంగము—రాజవీథి.

ప్రవేశము — విలాసవతుడు.

విలా—(చేయి ఫాలమున కడ్డముగఁ బెట్టుకొని చూచుచు) (అనుబంధము 10) ఓహో! ఏమి యీధారానగరమునందలి కోలాహలము!

గీ॥ కంచుచెంబులోపలి గచ్చకాయలట్లు
ఎండలోపలఁ దిరుగుతూనీఁగలట్లు
ప్రవిమలం బైనధారాపురంబునందుఁ
దిరుగుచున్నారు పౌరులు తీవ్రగతిని. ౮౫

అంతఃపురపరిచారిక యగు తరంగవతి యిట్లే వచ్చుచున్నది. దీనివలనఁ గొన్నివిశేషములు తెలియవచ్చును.

(తరంగవతి ప్రవేశము.)

తరం—(స్వగతము) అమ్మయ్య! ఇప్పటికి నామనస్సంశయమును, మనోభారమునుఁగూడ తీఱిపోయినవి. కాని, యింతటిసాధ్వీత్వముం బ్రదర్శించిన యిల్లాలిపై నోటికి వచ్చినన్ని యనృతములాడినందులకు నన్నుమాత్రి మాయమధర్మరాజు పరలోకమునందు క్షమింపఁడు.

విలా—ఓసీ! తరంగవతీ! తరంగవతీ! ఏమిది? మహాసంరంభమున నరుగుచున్నావు! ఒక్కనిమిషము, మార్గమున, నిలువనైన నిలువలేవా?

తరం—మా కీదినమున తీరికయుండు నని నమ్మితివా? చూడలేదా, రాజదివాణమంతయు నెంతకోలాహలముగ నున్నదో!

విలా—ఆవిశేషముం దెలియవలయు నని యే నిన్ను నిలిపితిని! ఈకోలాహలమున కేమి కారణము?

తరం—అయ్యో! మందమతీ! పురమునందలి యశేషజను లీసంరంభమును గాంచి గుములుగూడి చిత్రవిచిత్రరీతుల సంభాషించు టేమి? నీ వింకను సంగతినే యెఱుఁగకుండు టేమి?

విలా—నేను గ్రామాంతరమున కరిగి, యొకగంటక్రిందటనే వచ్చితిని. అందుచేత నా కీవిచిత్రోదంత మేమియుఁ దెలియదు.

తరం—అట్లయిన క్లుప్తముగఁ జెప్పెదను వినుము. నా కావల పని యున్నది. పోవలయును. ఈనడుమ, నెవ్వరో కాని యాస్థానకవీశ్వరులలో నగ్రగణ్యుఁ డగు కాళిదాసునకును, మహారాణికిని చెప్పరానిసంబంధము గలదని ప్రవాదము గల్పించిరి.

విలా—హరిహరీ! ఇంతటిపాపపుమాటాడుట కెవ్వరికి నాల్కయాడెను?

తరం—దాని నట్లుండ నిమ్ము. అనంతరవృత్తాంతమును వినుము. దానిపై రాజేంద్రున కపరిమిత మగు నాగ్రహము గల్గి కాళిదాసును దేశత్యాగ మొనర్ప శాసించి రాణియుం దనుగ్రహము తప్పి చరింపఁదొడఁగెను. రాణి, యీసంగతి నెఱింగి, వ్యాధిగ్రస్త యయ్యెను. ఆసాధ్వి తనపై నున్నప్రవాదముం దొలఁగించుకొనఁ గృతనిశ్చయురాలై తనసాధ్వీత్వముం బరీక్షింప రాజేంద్రుని వేడుకొనెను! ఆపరీక్ష యిప్పు డిప్పుడే రాజమందిరమున జఱిగినది.

విలా—ఎట్లెట్లు? దానిఫలిత మెట్లు పరిణమించినది? ఏమైనది?

తరం—తొందరపడకు. చెప్పుచున్నాను. రాణి విషముం గ్రక్కు కాలసర్పమును తన యొడిలోఁ జేర్చుకొనెను. ఆసర్పమామెయొడలినిండఁ జుట్టుకొనెఁ గాని, యొక్క కాటునను వేయలేదు. తరువాత కణకణ మని మెట్టగాఁ గాలుచున్న పెద్ద యినుపగుండును గౌఁగిలించుకొనెను. కాని, యామె కపాయమేమియుఁ గలుగలేదు. రావణవధానంతర మగ్నిప్రవేశపరీక్ష చేయఁబడినసీతాశిరోమణివలె నాసాధ్వీమతల్లి చెక్కుచెదర దయ్యెను. పిదప నామెను తీవ్రశరంబులచేఁ గొట్టిన నవి పుష్పహారములుగా మాఱిపోయెను. ఈచిత్రమును ఆబాలగోపాలమునుఁ జెప్పుకొనుచున్నారు.

విలా—ఆహాహా! ఎంతధన్యురాలు మహారాణి! తరంగవతీ! ఇట్టిసాధ్వీమతల్లు లీకలియుగంబున నయిన నుండుటచేతనే జగము మునుఁగక యున్నది సుమా!

సీ॥ అంతకు వెఱపించి కాంతునిప్రాణంబు
లక్కజంబుగఁ దెచ్చె నొక్కసాధ్వి;
ముమ్మూర్తులను దనముద్దుబిడ్డలుగాఁగ
నొనరించి పాలిచ్చె నొక్కలేమ;
అడవిలోనఁ గిరాతు నడలించి క్షణములో
నుక్కడఁగించెఁ దా నొక్కకాంత;
భర్తృజీవములు గావఁగ బూని సప్తాశ్వు
నాగి మింట నరికట్టె నొక్కరామ;
యని పురాణంబులను విను టంతె కాని,
కాంచమైతి మీరీతి యక్కజము నెందు,
భళిరె! కలికాలమునఁగూడ పరమసాధ్వు
లుండుటను విలయంబు రాకున్న దింక. ౯౦

తరం—నీ వనినమాట నిజము.

విలా—నీ విప్రుఁ డనుగునది రాజమందిరమునకేనా?

తరం—ఔను.

విలా—అట్లయిన నేను నీతో వచ్చెదను. ఆపరమసాధ్వీమణివదన సందర్శనమున నైన పాపపరిహారము కాఁగలదు.

(ఇద్దఱు నిష్క్రమింతురు.)

[పట పరివర్తనము.]

---

2. రంగము—విలాసవతి మందిరము.

(ప్రవేశము—కాళిదాసు - విలాసవతి.)

విలా—ఆర్యా! తమ కీవిశేషము తెలిసెనా?

కాళి—విషయ మేమో తెలుపక; "తెలిసెనా" యన్నంతమాత్ర మున తెలుసుకొనుటకు నేను దైవజ్ఞుఁడను గానుగదా!

విలా—అమావాస్యను పూర్ణిమ యని పలికి రేయియంతయు పండు వెన్నెలం గాయించిన, మీదైవజ్ఞత్వమును జగమంతయు నె ఱుంగవలెఁగాక! యల్పజ్ఞ నగు నాకొక్కతె కేమి తెలియును?

కాళి—నాదైవజ్ఞత్వముమాట యెట్లున్నను నీకడుపులో నున్న యిప్పటివిశేషముమాత్ర మశేషముగా నీ వెఱింగినదే యై యుండును. కనుక విశేషముగ నన్ను బాధింపక యది యేమో తేల్చివేయుము!

విలా—మఱి యేమంతపెద్దవిశేషము గాదు. అనుకొన్నంత యైనది.

కాళి—మఱల నాదైవజ్ఞత్వముం బరీక్షించుచున్నావు! ఏ మనుకొం టివి! ఏమైనది?

విలా—మహారాజు, నిష్కారణముగ, తమపై నారోపించిననిందకుఁ బశ్చాత్తాపపడకపోఁడని యనుకొంటిమి. అది యట్లే జరిగినది!

కాళి—(ఉత్సాహముతో) ఆఁ! ఆఁ!! ఇది నిజమా! నీ కెవ్వరు చెప్పిరి?

విలా—పురమంతయు నట్లనుకొనుచున్నారు.

కాళి—ఏమనుకొనుచున్నారు? విస్తరముగ నెఱిఁగింపుము!

విలా—మహారాజాదినమున, తమ్ము పురము విడువ శాసించినపిదప లీలావతీదేవి మహారాజు తన్నుఁ గావించిననిందాపరిభాషణమును సహింపనోపక వ్యాధిగ్రస్తయై తన్ను పరామర్శింప వచ్చినరాజేంద్రునితోడ తన సాధ్వీత్వమును బరీక్షించుకొమ్మని దృఢస్వరంబునఁ బలుకుటయు—

కాళి—ఔనౌను. నే నీవృత్తాంతమును పౌరులసంభాషణవలనఁ దెలిసికొంటిని. సతీత్వపరీక్షయం దామె చక్కగా నుత్తీర్ణురాలయ్యె నని సయితము వింటిని. పిమ్మట నేమి జరిగినది?

విలా—పిమ్మట రాజేంద్రుఁడు మిమ్ము నిందించినందులకు హృదయమున బశ్చాత్తాపమునొంది వెదకించుచుండె నని వింటిని.

కాళి—తొందరపాటునందు స్వభావముగలవారికి తుదకుఁ గల్గు ఫలితము పశ్చాత్తాపమేగదా!

విలా—నాయింటనే తమరు నిగూఢస్థితి నున్నవిషయము నారాజేంద్రుఁ డెఱుఁగఁడు.

కాళి—ఇప్పటిస్థితియందు నీవు న్యాయముగా నరిగి, నాయునికి నెఱిఁగింతువేని, నీకు మంచిబహుమానము లభింపఁగల దని నా యూహ.

విలా—నాకు రాజేంద్రుఁ డనుగ్రహించి బహుమానమే ప్రాప్తింపఁ జేయునో - యాగ్రహించి యవమానమే ప్రాప్తింపఁజేయు

నో దానిం దరువాత చూచుకొనవచ్చును. కాని నా దొక చిన్నముద్దు గలదు; తీర్చెదరా?

(అనుబంధము 11)

కాళి—నీముద్దులు తీరనివేళయొకటిగలదా? సెలవిమ్ము.

విలా—(ఒకచీటినిఁ జూపి) నాచెలికత్తెయొకతె నన్నోడింపఁ బంతముఁ బూని యీసమస్య యిచ్చినది. మీవంటిమహాపండితశిఖామణిప్రాపకము కల్గియుండఁగా తక్కువయే మని నేనును పందెమునకు సమ్మతించితిని. దీనిం జిత్తగింపుఁడు!

కాళి—(చదువును)

శ్లో॥ "కుసుమే కుసుమోత్పత్తి
శ్శ్రూయతే నచ దృశ్యతే॥-"*

(నవ్వి) ఇదియేకదా ఘనమగుసమస్య! దీనిం బూరింపవలయునా?

విలా—ఘనపండితుల కిదియెన్నఁడును ఘనమైనది కాదు కాని—మావంటివారి కిదియే ఘనమైనదిగదా!

కాళి—సరే! అట్లయిన, నీసమస్యాపూరణమును నీ సఖి కెఱింగించి పందెముగెలుతువుగాక!

శ్లో॥ "బాలే! తవముఖాంభోజే
దృష్ట మిందీవరద్వయమ్"॥ * ౯౧

విలా—(కాళిదాసును ముద్దిడుకొని) తమ రీసమస్యాపరిపూర్తి నొనరించుటచేత నాకీరాజ్యపరిపాలనము నొనరించినంత బ్రహ్మానందము గలిగినది.

---

* గీ॥ కుసుమమందున నొండొకకుసుమ మవని
జననమందుట వినుటయే కనఁగ లేదు;
బాలరో! త్వన్ముఖం బనుపద్మమందు
చూపు లను నల్లకల్వలజోడు వెలసె! ౯౨

కాళి—హాయిహాయి! ప్రేయసీ! ఏమినీచుంబనమునందలి సుఖపారవశ్యము!

చ॥ మధురరుచిం దలంపఁగ సమానమలభ్య తరామృతంబుకే
వృథ యనిపించి స్వర్గపురవీథుల నాత్మ లయింపఁజేసె నీ
యధరసుధారసంబు; తనివారఁగ దీనినిఁ ద్రావుపిమ్మట
బుధపురిఁ జేరుటొక్కటియె పో తుదికోరిక నాకు భామినీ! ౯౩

విలా—హరిహరీ! ఇ దేటియశ్లీలము! కర్ణకఠోరమై తోఁచెను!

కాళి—వెఱ్ఱిదానా! ఇదియా కర్ణకఠోర మగు నశ్లీలము?

గీ॥ పుట్టు వొందుట యాజీవి గిట్టుకొఱకె
ఛాయపోలిక మరణంబు పాయ కెపుడు
మానవుని వెంట నంటి యేమరక తిరుగు
పొంచి కాలము దీరఁ గ్రసించుకొఱకు. ౯౪

నాకన్నుల కిప్పుడు పెన్నిదుర వచ్చుచున్నది. మెల్లమెల్లన పాదము లొత్తుచుండుము. ఇందే శయనించి నిద్రించెదఁగాక!

విలా—భాగ్యము! (పాదము లొత్తుచుండఁగాఁ గాళిదాసు నిద్రించుచుండును) (స్వగతము) భోజమహారాజు కాళిదాసు నరయు తలంపున నీసమస్య నిచ్చి దీనిం బూరించినవారికి నర్ధరాజ్యము నొసంగెద నని చాటించెను. భోజరాజేంద్రునిమనోగతానుసారంబుగ నీసమస్యను పూరింపఁగలఘుటికుం డొక్కకాళిదాసే యనుట నిశ్చయము! ఎన్నో మాయోపాయంబున సమస్యాపూర్తి యగునట్లొనరించితిని. ఇది కాళిదాసకృతమే యగుటం జేసి తప్పక భోజరాజీసమస్యాపూరణముం గని యానందించును. ఐన, యిప్పుడు నాకర్తవ్య మేమి?

సీ॥ ప్రకటింతునా? యర్ధరాజ్యదానచరిత్ర
మీ కవి సింహాసన కెలమి మీఱ
ఎఱిఁగింతునా? ధరణీంద్రున కిప్పుడే
కాళిదాసుం డిందు గలఁ డటంచు

ఇప్పింతునా? రాష్ట్రమొప్పఁగా నగపాలు
కళికి నన్నాతఁడు కరుణఁజూడ
ఆనందమునుఁ గూర్తునా? కాళిదాసును
గాంచ నెంచినధరాకాంతుమదికి
ఇంపుగా నీసమస్య పూరింపఁబడియె
నిప్పటికిఁ దీరె నామనోభీష్టమెల్ల;
అర్థరాజ్యము నాకరమందుఁ బడఁగ
వేఁచియున్నది, యేమి గావించుదాన? గీ॥

(ఆలోచించి) ఛీ! ఛీ! ఇప్పుడు నేను గావించినయాలోచ నంబెల్ల ననాలోచితమే! అశ్రమంబుగఁ జేఁజిక్కనున్న రాజ్యంబునకుఁ గాళిదాసు నేల భాగహారిం గావింపవలె? రమణి నైన నేమి? ఈయర్థరాజ్యముం బరిపాలింపఁజాలనా? పూర్వకాలంబున నెందఱు కాంతలు భూపరిపాలనం బొనరింపలేదు!..... కాని యిందులకు నా కొక్కయాటంకమాత్రము కనంబడుచున్నది. అది యీకాళిదాసునిజీవనమే! ఈతఁడు బ్రదికియుండిన నాకెన్నటికైనను ముప్పుగలుగక తీరదు. మీఁదు మిక్కిలి నేను రాజేంద్రునిమోసగించిన మహాపరాధంబునకు పాలగుదును. ఇందుల కేది యుపాయము?...... ఉపాయమున కేమున్నది? కాళిదాసుఁడు రాజగర్హితుండైన పిదప నాయింట నున్నవృత్తాంతము నాకును భగవంతునకును దప్ప మనుష్యమాత్రులకుఁ దెలియదుగదా! రాజు తన్నుఁ గావించినపరాభవంబున కోర్వఁజాలక కాళిదాసుఁడు దేశత్యాగమో దేహత్యాగమో కావించె నని కదా యిప్పటి వఱకును ప్రజలతలంపు. అది యట్లుండుఁగాక! కాళిదాసును కాళికాంబికకు బలిగా నిచ్చి సమస్యను నేనే పూరించితి నని రాజును నమ్మించి నిరపాయకరంబుగ నిరాటంకముగ నర్థరాజ్యము నేలుకొందునా?......హరిహరీ! నా కెట్టికట్టడితలంపు గలిగె! ఇట్టిజగత్పూజ్యుఁ డగు మహాకవిప్రాణములం దీయ సాహసించితి నే! ఇంతకన్న దుష్కృత్యము - ఇంతకన్న జననిందా

కర కార్యము - ఇంతకన్న సమానుషము - మఱియొకటి కలదా!
నా కీనుపకారభావుఁ డేమియుపకృతి గావించెను? 'భోజరాజేం
దుఁడు నన్నవమానించెను; దేశత్యాగినై పోవుచుంటి' నని
పలికినంతమాత్రమున నీతని వీడలేకగదా రహస్యముగ నిం
తవఱకు నాయింటనే దాఁచియుంచితిని. రాజ్యలాభదురాకాం
క్షచే నింతటిమహాకృత్యమొనరింప మనంబున తెగించుట యు
క్తమా? వేయిజన్మంబు లెత్తినను నిట్టిరసికశేఖరుని నేను
గణించుకొందునే? ఇందులకే కాంబోలును పెద్దలు స్త్రీబుద్ధి
ప్రళయాంకరమని చెప్పుదురు!

చ॥ ఒకదెస పాపభీతి మఱియొక్కదెసన్ ఘనరాజ్యకాంక్ష న
న్నొకపరి రెండువంకలకు నూపుచు నున్నవి; సత్యవృత్తిముం
బ్రికటముఁ జేసి సద్యశ మపారముగా గణియించుకొందునో
కటకట! దుర్యశం బయినఁగాని ధరాధరణంబుఁ గాంతునో?

ఛీ! ఏమి నాబుద్ధిమాంద్యము! నేను వెలకాంతనుగాని
కులకాంతను గానుగదా! ఈధర్మాధర్మవిచారము నా కేటికి?
అధర్మప్రవర్తనమునందలి దోషము నాకుఁ గల్గియున్నయెడల
నా కీవేశ్యావృత్తి నేల విధి విధియించును? ధనకాంతనగు
నాకు ధనమే ప్రధానధర్మము! కులధర్మనిర్వహణమేగదా
సర్వమానసమోదితసత్కర్మానుష్ఠానము! కాళిదాసు నా కేటి
చుట్టము? ఇట్టిరసికుల నెందఱఁ జూచితినో, ఎందఱఁ జూడ
నుంటినో పరిమితిగలదా? వేశ్యల యనురాగంబంతయు
బహిఃప్రవర్తనమునందే కాని యంతరంగముననయిత మను
ష్ఠింపదగినదియా?............కాదు. నిజమే! కాని రాజ్య
లాభముకొఱకై కాళిదాసుం గడతేర్చుటకన్న వేఱొకమా
ర్గాంతరముగలదా? ఇప్పుడు నేను తన కొనరించిన యుప
కారమునకుఁ దోడుగా "ఈ కార్య మిట్టిది; నాకు రాజ్యకాంక్ష
గలదు; నీవు వదలుకొ" మ్మని నే నికపింపుమని నిర్బంధించినచో
తనకు రానున్న రాజ్యభాగము నీతఁడు విడువవచ్చును. నిశ్చయ

కాలుజాఱినయంతకు గాని పనిగ
నోరుజాఱితిగద! మించ నొవ్వనాడి,
కోలుపోయితి పరమయోగ్యుని కవీంద్రు
పూసరంబును ఘనే యని మోసపోతి. ౯౮

బుద్ధి—మహారాజా! చర్వితచర్వణం బగు నీవిచారము కేవలము వ్యర్థము! అదిగాక కాళిదాసునకిక నెఱుంగుటకై తమరు పంపినసమస్య కొంతపనిచేయక పోవునా?

భోజ—బుద్ధిసాగరా! అతఁ డిప్పటికి జీవించియుండినఁగదా, నాసమస్య పనిచేయుట! అభిమాని యగు నాతఁ డవమానదుఃఖమున మరణించియే యుండిన నప్పు డేదిగతి?

బుద్ధి—రాజచూడామణీ! ఆత్మహత్య మహాపాపం బని యెఱింగియు నాతఁ డట్టిహీనకృత్యంబున కనుమతించు నని నాకుఁ దోఁపదు.

భోజ—అవమానదుఃఖము యుక్తాయుక్తముల నెంచనీయదుగదా!

(సేవకుఁడు ప్రవేశము.)

సేవ—అవధారు. మహారాజేంద్రా!

భోజ—ఏమిరా విశేషము?

సేవ—స్వామీ! ఎవ్వతెయో వేశ్యయఁట! కవయిత్రి యఁట! తమ దర్శనము చేయఁగోరుచున్నది!

భోజ—రానిమ్ము; అభ్యంతరమేమి?

సేవ—మహాప్రసాదము (నిష్క్రమి)

భోజ—బుద్ధిసాగరా! ఈయువతి యెవ్వతెయై యుండునో? మన మీరాయఁడుదానితో-అందు వేశ్యతో-సంభాషించుట యంత యుక్తముగ నుండునా?

బుద్ధి—నిరంకుశప్రభువు లగు తమ కాటంక ముండునా?

(విలాసవతి ప్రవేశము.)

విలా—మహారాజచూడామణీ! అనేకనమస్కారములు!

భోజ—(స్వగతము) ఎవ్వతెయో యని భావించితిని. నాకును గాళి దాసునకునుగూడ సంబంధముగల విలాసవతీనామధేయ యగు వేశ్యయే కాదా యిది! (ప్రకా.) విలాసవతీ! నన్ను చూడఁ గోరినది నీవేనా?

విలా—చిత్తము ప్రభూ!

భోజ—కవయిత్రి నని కబురంపితివే! ఈనడుమ నేమైన నభ్యసించితివా యేమి?

విలా—ప్రభువువారిమంగళకరమగు వదనబింబసందర్శనమాత్రముననే, ఎట్టివిద్యావిహీనులైనను కవిత్వమును జెప్పఁగలిగినవారగుచుండఁగా, దేవరవారిదాసి కంతమాత్రపుకవితాధారయే కలుగకుండునా?

భోజ—మంచిది. నీరాకకుఁ గారణ మేమి?

విలా—దేవా! పూరించినయెడల నర్ధరాజ్యము బహుమానము చేయుదు మని తమరు పంపినసమస్యను నేను పూరించి తెచ్చితిని.

భోజ—మారాజ్యమునందు, స్త్రీలు సయితము కవనముఁ జెప్పఁగలవారైనయెడల మాకు బ్రహ్మానంద మే! ఆకాగిత మేది?

విలా—(ఇచ్చును)

భోజ—బుద్ధిసాగరా! చదువుము.

బుద్ధి—(చదువును)

"శ్లో॥ కుసుమే కుసుమోత్పత్తి శ్శ్రూయతే నచ దృశ్యతే,
రాజే తవ ముఖాంభోజే దృష్ట మిందీవరద్వయమ్."

భోజ—(విని తలయూంకించి) బుద్ధిసాగరా! అపత్రిక నిటు దెమ్ము.

బుద్ధి—(ఇచ్చును)

భోజ—(సాలోచనముగ చాలసేపు పంఠించి, తలపంకించి, ఆగ్రహముతో తటాలున కత్తిలాగి) ఓసీ! మాయలాడీ! ఈసమస్యాపూర్తియందలి నిగూఢతంత్రరహస్యమును నే నెఱుంగుదును. కాళిదాసు నేమి చేసితివి? చెప్పెదవా? చంపనా?

విలా—(తత్తరపడుచు) రాజేంద్రా! నాకు-నాకు- నేను కాళిదాసు వృత్తాంత మేమి యెఱుఁగుదును?

భోజ—ఛీ! కలుగాకీ! హంతకీ! ఎందులకు నాతో నసృతము లాడెదవు? నా కీమాత్రపురహస్యభేదనశక్తి లే దనుకొంటివా?

మ॥ పలువాదంబు లిఁ కేల నోఖలమతీ! పాపిష్ఠ! యోపాంసులా,
కలువా! నీదుచమత్కృతుల్ మదనసౌభాగ్యంబునంగాక యీ
విలసద్రాజసభాస్థలంబునను గావింపంగ రాణించునే?
యలుకం గల్పనసేయకే పలుకు సత్యంబైన వృత్తాంతమున్.

అట్లుగా దని లేనిపోని యార్భాటము చేసితివా ఇదే కరవాలము!

బుద్ధి—రాజేంద్రా! ఇందలిరహస్య మేమి?

భోజ—ఈసమస్యాపరిపూర్తియందలి కవితారసము మహాకవి యగు కాళిదాసునకుఁ గాక యన్యులకు లభ్యము కా దని నేను బాగుగ నెఱుంగుదును. అదిగాక, యిందలి తృతీయచరణారంభమున, "రాజన్" అనుటకు మాఱుగా "రాజే" యను దుశ్శబ్దము ప్రయోగింపఁబడినది. ఇట్టిదోషము నేమాత్రము స్వల్పపాండితిగలవాడైనఁ జేయుఁడు. అందుచే నిది తప్పక భాషాపాండితిలేనిమూఢులచే దిద్దఁబడిన కాళిదాసకృతంబగు శ్లోక మని నిశ్చయం బగుచున్నది.

గీ॥ అర్ధరాజ్యము లభియించు నాశఁజేసి,
మూఢతనుఁ గాళిదాసును మోసగించి,

యీసమస్యను బూర్తిచేయించి తెచ్చి
పాపముల నాడుచున్న దీ వసుపునుండ. ౧౦౦

బుద్ధి—ఓసీ! మహారాజున కాగ్రహముఁ దెప్పింపక నిజము నెఱఁగింపుము! కాళిదాసు నేమి చేసితివి?

విలా—మహాప్రభూ! మీపాదములయాన! నే నేమియు నెఱుంగను. రాజభటు లీపత్రికను బంచిపెట్టుచుండఁగా పోనీ ప్రయత్నింతమని దీనిని రచించితిని. అన్యరాజ్యము లేకున్నమా నె! నన్ను ప్రాణములతో వదలుఁడు. పోయి నాబ్రతుకు దెరువు చూచుకొందును.

భోజ—ఏమీ? పోనీ ప్రయత్నింతమని నీవు తలఁచినంతమాత్రమున నాసమస్య నీకు రచనాసాధ్య మయ్యెనుగా! దిగ్వేదండముల వంటి నాయాస్థానకవీంద్రుల కెవ్వరికిని రాజ్యకాంక్ష లేకయే దీనిని పూరింపమాని రని తలంచితివా? వారి కెవ్వరికిని సాధ్యముకాని సమస్య భోగమాత్రోత్సవగు నీకుమాత్రము సాధ్యమయ్యెనా?

విలా—మహారాజా! ఊరక నన్ను తర్జనభర్జనములు చేసిన నే నే మని తమకుఁ బ్రత్యుత్తర మీయఁగలను? తమరు నన్నేమి చేసినను సరేకాని నే నేమాత్రమును కాళిదాసువృత్తాంత మెఱుంగను.

భోజ—(ఆగ్రహముతో) ఎఱుఁగవా? ఎఱుఁగవా?

విలా—ప్రభూ! ఎఱుఁగను.

భోజ—ఏమాత్రమును ఎఱుఁగవా?

విలా—అయ్యో! నాగ్రహచారకర్మమా!

భోజ—గ్రహచారకర్మము కాదు. కవిచారమర్మము! పాపాత్మురాలా! నీమనస్సాక్షిగా వచింపుము! దీనిని కాళిదాసు కాదా పూరించినది!

విలా—కాళిదా సెప్పుడు పూరించెను? అతఁ డిప్పు డెక్కడ నున్నాఁడు? దేవరవా రాతని దేశభ్రష్టుని గావించి రని విని......

భోజ—ఛీ! అదియంతయు నిప్పు డేల? ఆతని నేమి చేసితివో చెప్పుము.

విలా—అయ్యో! ఆతఁడు పాప మవమానముచే దేశత్యాగియయ్యెనో దేహత్యాగియయ్యెనో...

భోజ—ఆఁ! అట్లు దాఁటికి రమ్ము. రాజ్యకాంక్షచే నీ వేమైన నాతని కుత్తుక నుత్తరించితివా?

విలా—(అదరిపడి) అమ్మయ్యో! అంతపనియే! రాజ్యకాంక్షయుండిన నుండునుగాక! ఆఁడుదానను ఆతని కుత్తుక నుత్తరింపఁగలనా?

భోజ—రాజ్యకాంక్ష కల దనుమాట నిజమేకదా! ఇఁక హత్యయు నిజమే! అట్లయిన నాతని నీ వెందైన దాచితివో కాక పరిమార్చితివో తెలుపునందాక నిన్ను విడుతు నని తలంపకుము.

విలా—అయ్యయో! ఎట్టిగ్రహచారవేళలో నిద్దురలేచితి నమ్మా!

భోజ—తప్పక నీ కిది గ్రహచారమే! కానిచో నీ కిట్టి దుశ్చింత కలుగదు.

విలా—అయ్యో! ఆఁడుదానను చంపుదురా? స్త్రీహత్యాదోషమే!

భోజ—(జుట్టుపట్టుకొని) స్త్రీహత్యకు వెనుదీయువాఁడను గాను. చెప్పుము; కాళిదాసు నేమిచేసితివో! చెప్పవేని నీ శిర మిప్పుడే రెండుతునకలగును.

విలా—అయ్యో! తప్పినట్లు లేదు. నాపాపము నేటితో బ్రద్దలైనది కాబోలును! నిజ మెఱిఁగింపనే వలయును.

భోజ—ఔను. నిజమే యెఱిఁగింపుము. కాళిదాసును చంపితివా?

విలా—చంపితిని; రాజేంద్రా! చంపితిని.

భోజ—(అదరిపడి) ఆఁ! ఆఁ!! చంపితివా! చంపితివా! హా! కవిచంద్రమా! (మూర్ఛ.)

విలా—(ఏడ్చుచు) హా! కవిసింహామా! దుష్టురాల నగు నాచే హత మారితివా?

బుద్ధి—ఓసీ! పాపినీ! ఎంతపని చేసితి వే!

చ॥ పవలును రాత్రి యాకవినిఁ బాసిన చింతను దుఃఖమందు నీ
యవసిపుఁడిట్టివార్త విని యక్కట! జీవము దాల్చియుండునా?
శివశివ! యెంతదారుణము జేసితి హంతకి! రెండుప్రాణవా
యువులను మింగినావు! భువి నొందుటకై నరరూపసర్పమా!

భోజ—(లేచి) (అనుబంధము 12) హా! కవిసింహామా! కాళిదాసా! తుట్టతుద కొకయాఁడుదానిచే మరణంపు మని విధి నీనుదుట వ్రాసెనా?

చ॥ కవికులమౌళి! నీయశముఁ గాంచి మనంబున నోర్వలేక యా
దివిజధరాధనాయకుఁడు తెంపున నాత్మసభాంతరంబునం
దవిరళమౌ త్వదీయకవితామృతధారల సంపఁగోరి యీ
భువి భవదీయజీవితముఁ బూర్తముసేయఁగఁబోలు, నయ్యయో!

సీ॥ సురలోకసాహితీపరిషత్తునందు ని
న్నుంచి యధ్యక్షుఁ గావించి రేమొ,
కరుణసుంతయు లేక కనకగర్భుండు నూ
రేండ్లు నిండఁగ లిఖయించి నేమొ
శతపత్రమిత్రుని సత్పుత్రుఁ డొకచో న
కాలపాశమున ని న్గట్టె నేమొ
వలపొంది కాలయాపనసైప లేక స్వ
ర్వేశ్య లీగతినిఁ జంపించి రేమొ
కాకయుండిన యెడల నిష్కారణంబ
యుర్వి ననుఁ బాసిపోవ నెట్లోర్చితయ్య!
సురపురం బేమిగా ముందు జొచ్చితయ్య!
కవిజనశిరోవిభూష! శ్రీకాళిదాస! ౧౦౩

బుద్ధి—ప్రభుతిలకా! ఇది తమరు శోకింపఁదగినసమయము కాదు. ఏ మందు రేని కాళిదాసు మరణించిన యనతికాలముననే తమ ం

ను మరణముగలదనికదా చెప్పితిరి! ఇప్పటికే చాలకాలాతి
క్రమణమైన ట్లున్నది! తమ రింక భవిష్యత్కార్యవిధానముం
జూచుకొనవలసియున్నది.

భోజ—ఔను. అదియును నిజమే! హఠాన్మిత్రమరణవార్తాకర్ణనమున
నామతియంతయుఁ జెడిపోయినది! నాకొక్కమాఱు కాళిదా
సుమృతకళేబరమునైనఁజూపినఁగాని మనస్సు కుదుటబడదు.
నన్నటకుఁ గొనిపొండు.

బుద్ధి—ఓసీ! పాపినీ! కాళిదాసును వధించి యాకళేబరము నెందుంచి
తివో చూపుదువుగాక! ముందు నడువుము.

విలా—భాగ్యము.

[పటపరివర్తనము.]

2. రంగము — రాజసౌధము.

ప్రవేశము—కాళిదాసుశవమును ముందుంచుకొని భోజరాజు,
బుద్ధిసాగరుఁడు, లీలావతి, పరిజనులు.

బుద్ధి—రాజేంద్రా! మరణకాలము సమీపించెనని, తొందఱగా
తమరు రచించుచున్న చంపూరామాయణము పూర్తికా
లేదు.

భోజ—ఎంతవఱకు రచించితివి?

బుద్ధి—సుందరకాండము వఱకు.

భోజ—సరి! దాని నట్లేయుండనిమ్ము. అది యీజన్మమున నింక
పూర్తికాదు. నాకప్పుడే మరణచిహ్నములు తోఁచుచున్నవి!
శిరోబాధ తీవ్రగతి వేధించుచున్నది.

బుద్ధి—దేవరయాజ్ఞ. ఇంక నీసేవకున కానతియేమి?

భోజ—బుద్ధిసాగరుఁడవగు నీకు నేను చెప్పవలసిన దేమియున్నది?

చ॥ జనకునినాటనుండియును జాల హితంబుగ మాకు మంత్రివై
యనయము తోడునీడవయి, యాత్మహితంబును గోరు బోద్ధవై

జనకుఁడవై గురుండవయి సారెకు మిత్రుఁడవైన నీఋణం
బును నీకెఁ దీర్పఁజాలుట యమోఘము, కావునఁ జేతు వందనల్.

బుద్ధి—హా! మహారాజా! ఎట్టి పలుకులు నీనోట విను దురదృష్టము గల్గెను!

భోజ—అయ్యా! మీరు ప్రాజ్ఞులు. దుఃఖమున కిది సమయముగాదు. కావున నీరెండుమాటలను సత్వరముగ నాలకింపుఁడు.

బుద్ధి—విధేయుఁడను.

భోజ—

ఉ॥ ఇంతి యమాయకత్వమున నెంతయుఁగోల; జగంపుమోసమా
వంత యెఱుంగఁజాలని మహాగుణజాల; పవిత్రశీల: నా
సంతతి పిన్నవారు ఖలజాలవిజృంభిత మీజగంబు; స
త్స్వాంతులు మీరు; తండ్రివలె సాకుఁడు రక్షణలేని దీనులన్.

బుద్ధి—హాహా! ఎట్టిమాటలు వినుటకు బ్రదికియున్నాఁడను.

లీలా—ఆర్యపుత్రా! మందభాగ్యురాలనగు నాకేమిగతి చెప్పి పోయెదరు?

భోజ—దేవీ! ప్రపంచమునందు, పతి ముందుగా మరణించిన సతుల కందఱకును పరమేశ్వరుఁ డేమిగతిచూపునో నీకును నదియే గతి! వన్నెవేఱుగా నేల ప్రశ్నించెదవు?

సీ॥ చిరకాలమునసుండి చేసినచెల్మి నీ
మానసంబున నెప్డు మఱువఁబోకు;
కడుప్రమాదమ్మునఁ గావించినట్టి నా
తప్పుల నెమ్మదిఁ దలఁపఁబోకు;
వెలఁది! నేఁబోయినవెన్క నీశ్వరుని సం
స్మరణంబు నెన్నఁడు మఱువఁబోకు;
ప్రతివత్సరంబు నాసుతులచేఁ దిలవారి
వదలించుటను పొరపడఁగఁ బోకు;

గీ॥ కాలవైపరీత్య కర్మంబుచే నిట్లు
కాలమరణమునకుఁ బాలుపడితి;
మానినీలలామ! మనకింకఁ బరలోక
మందె యగుఁ బునస్సమాగమంబు. ౧౦౬

లీలా — అక్కటకటా! నాదురదృష్టమున కెంతని విలపింతును!

చ॥ వరమహితస్వరూపులుఁ గృపాసహితాత్మకులైనయట్టి మీ
కరములమీఁదుగా మహినిఁ గాయము వాసెడు నంతభాగ్య మీ
తరుణికిఁ గల్గదయ్యెనుగదా! జగదీశ్వర! మాయచావు దు
ర్భరగతి నావిధాత యెటువ్రాసెను త్వాదృశఫాలమందునన్.

సీ॥ పతిసేవయనియెడు వ్రతమునేకాని నే
నితరంబులైన యేవ్రతము లెఱుఁగ;
కలలోననైన నిక్కపుఁ బ్రసంగమెకాని
యనృతప్రలాపంబు లాడియెఱుఁగ;
దైవచింతయు మీపదారవిందముల చిం
తయుఁ దక్క నితరచింతల నెఱుఁగ;
అన్యపూరుషుల నాయన్నదమ్ములుగ దం
డ్రిగఁ దప్ప నన్యంపురీతు లెఱుఁగ;
గీ॥ నట్టి లోకవిహితమైన నాబ్రతుకిట్టు
లమితహేయగతుల నందనేల?
మానవేశ! నే సుమంగలినై చచ్చు
ప్రాప్తమబ్బదయ్యె పాపవిధిని. ౧౦౭

(తెరలో)

హా! మహారాజా! హా! దీనజనశరణ్యా? ఇన్నినాళ్ళు మమ్ముఁ గన్నబిడ్డలవోలెఁ గాపాడి, యిప్పు డెవ్వరి కప్పగించి పోయెదరు?

భోజ — బుద్ధిసాగరా! ఆ యాలాపం బెవ్వరిదై యుండునోకదా!

బుద్ధి — మహారాజా! తమ్ము కడసారి సందర్శించు నభిలాషంబున పౌరులు గుంపులుగాఁ గూడివచ్చి యావల నిలిచియున్నారు.

భోజ—నేను వారిని స్వయముగా నోదార్చెదను. తెరవంకఁ జూచి ఓహో! పౌరజానపదులారా! మీరు నామరణంబునకై యెంతమాత్రమును చింతనందవలదు. ఏమంటిరేని.

చ॥ జననమునందుఁ బ్రాణులకుఁ జమ్పుటనైజము; గాన నిత్యమాపనికి విచారమందు టది ప్రాజ్ఞులకుర్విహితంబుగాదు ధారుణి సకలంబు ధార్మికనియామ్యనేలితి నే విచారముం గనక సుఖంబుగా మృతినిఁగాంచెద నాకొఱ కేల చింతిలన్?

ఆ॥ చిరము మమ్ము భక్తి సేవించినారు నా
ఋణము దీరిపోయె నింతతోడ
మమ్ముఁగొల్చినట్లు మాసంతతినిఁగూడఁ
గొలిచి కీర్తినందవలయు నయ్య.

(తెరలో)

హా! హా! మహారాజా! ఇంక మేము దిక్కుమాలిన పక్షులమై పోవుదుము గాఁబోలును.

భోజ—బుద్ధిసాగరా! నాయప్పగింతలన్నియు నైనవి. ఇంక నే నేది వచించినను జర్విత చర్వణమే కాని ఫలకారి కానేరదు. నాకు శిరోబాధ ప్రారంభమైనది. దీనిఁబట్టిచూడఁగా కాలము సమీపించెనని తోఁచుచున్నది. (కాళిదాసుని ఖబరముం జూచి) హా! మిత్రమా!

సీ॥ జగతిలోపల మనచరితంబు లోకవి
ఖ్యాతంబుఁ జిత్రింబు నైనదంచు
నీవు నాయాస్థాననికటంబునందుండి
యుభయులకును గీర్తి నొసఁగితంచు
పణ్యాకాంతా పాపభరకార్యమున నీదు
ప్రాణంబు లిహమును వదలెనంచు
తనువులమున నె మర్త్యాప్రాణవాయువులు శా
శ్వతముగా ధరఁబాసి చనియెనంచు

కవియొకండు దృశ్యకావ్యంబు రచియింప
నటులు తత్ప్రదర్శనం బొనర్ప
మనదుకీర్తికాంత మనియుండు నాచంద్ర
తారకంబుగాఁగ ధరణియందు. ౧౧౧

కావున నిఁక మనయాత్మలు నిర్విచారముగ ధరిత్రిఁ బాయ
దగును. ఇఁక నాకు పరమేశ్వరభజనమే కర్తవ్యము.

పరమదయాకర! భవహర! శ్రీకర! పాపవిభంజన! శూలధరా!
పురహర! స్మరహర! దేవపరాత్పర! భూతకృపాభర! భూతవరా!
సురనరసన్నుత! సుభగజగన్నుత! సూరిజనస్తుత! సుజనహితా!
మరుధరణీతలమంగళచారణ! మహితవిచారణ! సుగుణగణా! ౧౧౨

(ప్రాణోత్క్రమణమగును.)

బుద్ధి—మహారాజా! మహారాజా! మమ్ముఁ బాసిపోయితివా?

లీలా—హా! జీవితేశ్వరా! (మూర్ఛ)

(తెరలో)

హా! భూలోకమందారమా! మమ్ము శాశ్వతముగ ననాథు
లం జేసితివా! హా! భోజరాజేంద్రా!

బుద్ధి—(శోకముతో) గీ॥ పోయితే మమ్ముఁ బాసి యోభూమిపాల!
తరలితే! యర్థిలోకమందారభూజ!
తండ్రి నిడఁ బాయు సుతుల నేడాఱఁ జేసి
పోయితివి తండ్రి! గిరిభేదిపురముఁ జేర. ౧౧౩

(శారదాదేవి ప్రవేశము.)

శార—(స్వగతము) ఓహో! ఏమి యీవిచిత్ర సన్నివేశము!

ఉ॥ భోజధరాతలేంద్రుఁ గని పోవఁగవచ్చినయంతలోన ని
స్తేజుని భోజునిన్ మృతినిజెందిన సత్కవిఁ గాళిదాసునిన్
భూజనులెల్ల దుఃఖమ్మును బొందెడిరీతియుఁ గాంచనయ్యె నా
హా! జగదీశకల్పిత నియామక మెంతవిచిత్రమో కదా!

బుద్ధి—(శారదకు నమస్కరించి) ఓపూజ్యురాలా! భగవతీ! నీవు విపదంబుధిని మునిగిన మమ్ముద్ధరింప నరుదెంచిన సాక్షాచ్ఛారదాదేవ్యపరావతారము గా నాకన్నులకుఁ దోఁచుచున్నావు! మమ్ము రక్షింపుము! నీ కివే వందనశతములు!

శార—(ఆలోచించి) ఆహా! ఇదియంతయు స్త్రీసాహసఫలితమే కాని వేఱు కాదుగదా! ఇప్పు డేమి తలంచితిని! అదియు నగును. ఇది పరమేశ్వరసంకల్పము! ఏ పని కెవ్వరు హేతువో యే కార్యముల నొనరింపఁదలంచునో యాతని యనుగ్రహ సంకల్పమాత్రమున నట్లు పరిణమించును! కాకున్నఁ, సింహగుహ యగు నాయాగమన మెట్లుగల్గును? నేను వచ్చినపనులకుఁ దగినఫలము గలుగుఁగాక! (కమండలూదకము గొని)

గీ॥ ఓ జగద్రక్షకా! మహామోహసహితమగు
పికలీలచే నెల్ల నీ మాయఁ దగిలిన
నట్టి భోజనృపాలు లభ్యుదయమును
లంది జీవింపఁజేయుము దయను! ౧౧౫

(జలంబులు చల్లును)

భోజ-కాళి—(నిద్ర లేచినట్లు లేతురు)

భోజ—(కాళిదాసును గౌఁగిలించుకొని) హా! మిత్రమా! ఏమి నాయదృష్టము! నేఁడెంతటి సుదినము!

సీ॥ నేఁడుగా నాతండ్రి నిజపుణ్యపుత్రిసా
తుండయ్యె నీ కావ్యస్తోత్రపితాత్మ!
నేఁడుగా మాయమ్మ రసికవరాంబ సల్పిన
పూజలు ఫలియించె పుణ్యమూర్తి!
నేఁడుగా భారతి, నిజమౌనిగాఁ బుత్రులో
కము గాంచి, యానందకలితయయ్యె!
నేఁడుగా నీయశంబు భువిదిక్కులనుండు
రజతదీప్తులచే రాణించె!

నేఁడు మత్కృతప్రాగ్భవానేక పాప
సంతతు లనంతములుగాఁగ సంతసమ్మొ
మరణమందిన నిన్ను నే మఱలఁ గంటి
కావ్యవిరచనాగ్రగణ్య! కవివరేణ్య! ౧౧౭

కాళి—(విస్మితుఁడై) ఏమి యీవిపరీతము! రాజచూడామణీ! నేను మరణించితినా! అట్లయిన పునర్జీవితుఁడ నైతిని?

భోజ—నీవే కాదు. నీవు మృతినందిన యనతికాలమునకే నేనును మరణించితిననియే జ్ఞాపకము! మనమిరువుర మొక్కసారియే పునర్జీవితులమైతిమి. ఇదియే విస్మయావహ మిదియు.

బుద్ధి—రాజకవిరాజశేఖరులారా! సాక్షాత్కరించిన యీశారదాదేవి మహిమాబలంబున మీ రిరువురును మాకు లభించితిరి. ఇది మాపుణ్యము.

కాళి—(శారదను గుర్తించి) ఓహో! మూఢుఁడనై యుండిన నన్ను కవినిగా నొనరించిన నాతల్లియగు శారదాదేవిగా దా యీభగవతి! ఓజననీ! నమస్కారము.

ఉ॥ మున్నొకకాలమందు కడుమూఢతఁజిక్కిన జన్మనాపి నా
కెన్నఁగ పూజితంబగు కవీశ్వరజన్మ నొసంగినావు నేఁ
డిన్నగరంబునందు గతియింపఁగ శాశ్వతజీవ మిచ్చి, నీ
పున్నముచేత వెండియును బ్రోచితి జన్మ నొసంగి మాతరో! ౧౧౮

ఇట్టి నీ కొక్క నమస్కృతిం దక్క నొండేమి నొసఁగి, మే మిరువురము నీ ఋణమును దీర్పఁగొనఁగలము?

శార—కవిసార్వభౌమా! అంతయును జగదీశ్వరసంకల్పమే.

కాళి—అకారణదయాపరు లగు మీవంటివారికిది యొక యలంకారము!

లీలా—(లేచి ఆనందముతో) అహాహా! ఎట్టి యానందదృశ్యముం గంటిని! మాంగల్యమా! దీర్ఘాయువు నందుము. ప్రాణేశా! అదృష్టముచే గర్వించు నీదాసురాలు నమస్కరించుచున్నది.

భోజ—దేవీ! నీయదృష్టమునకుం గారణభూతురాలైన యీశారదా దేవికి తొలుత నమస్కరింపుము.

లీలా—ఓభగవతీ! మహాత్మురాల వగు నిన్నెఱుంగనిదాన నైనను, మాకొఱకై యవతారమెత్తిన శారదాదేవి వని నమస్కరించుచున్నాను.

శార—బిడ్డా! శాశ్వత సుమంగలీత్వము నందుము.

బుద్ధి—అమ్మా! ఈభగవతి, కాళిదాసకవీంద్రుని విధివిహితభార్య యగు శారదాదేవి! ఈమె యనుగ్రహముచేతనే యీపూజ్యుండు కవీంద్రుం డయ్యెను. కాని విధివిపరీతముచేత...

లీలా—ఔను. ఆపుణ్యచరిత్రము వింటిని. ఎంతటి సుదినము నేడు.

శార—అమ్మా! నీదివ్యమాంగల్యశక్తిచేత నీనాథుండు జీవించెను.

మ॥ మును, సావిత్రీసతి ప్రభావమున, సత్యవ్రతుండెట్లు మృత్యువుఁ దా
టిన నాథాత్మజ కాలము న్ఘనతరార్యస్థితిన్ గన్న ప్రా
ణసఖి, నా వెంటయుండు నన్ను నుడి [illegible] నే పురాణంబులం
దున నేఁ జూడఁగఁ గాన [illegible] మొదల్ లోకపూజ్యస్థితిన్.

లీలా—అమ్మా! ఆ ముగ్ధురాలనగు నన్ను పెద్దజేయుటకు మీరిట్లాడఁదగదు కాని, యిదియంతయు నిక్కముగా మీయందే యున్నదియని చెప్పఁదగినవ్యక్తము. మీతపోబల ప్రాబల్యమును, శాశ్వతబ్రహ్మచర్యమహత్త్వమును, సావిత్రీచరిత్రముంబోలె మీపతిజీవనములం బ్రసాదించుటయే కాక నాకును మాంగల్య ప్రదానం బొనరించెను.

శార—ఆజీవితమే వేఱయ్యెను గదా! నాచరిత్రమునకు సావిత్రీ చరిత్రముతో సాటియెక్కడిది?

లీలా—దేవీ! ఐహికసుఖానుభవప్రాప్తము తప్పినను, కల్యాణమునకు సాక్షిభూతులైన దేవబ్రాహ్మణులు వేఱుగా నెట్లు సౌఖ్యమీయఁగలరు?

(విలాసవతి తటాలున ప్రవేశించును)

విలా—(శారదాదేవిపాదములపైఁ బడి) అమ్మా! పాపాత్మురాలను, బ్రాహ్మణప్రాణహంత్రిని నాకు తరణోపాయము నెఱిఁగించి రక్షింపుము.

శార—విలాసవతీ! లెమ్ము. నీపశ్చాత్తాపము చేతను, సత్యప్రకటనము చేతను నీపాపములను బరమేశ్వరుఁడు పరిహరించి నిన్ననుగ్రహించును.

భోజ—ఓసీ! దుష్ట వేశ్యాపిశాచినీ! రాజ్యకాంక్షచే కపిందుని (?)ఁ జంపి యింతటివిపద్దశం దెచ్చిన నీమొగము చూడఁ గూడదు.

శార—రాజేంద్రా! పశ్చాత్తప్తురాలైన యీగణికను నీవును క్షమించుటయే యుక్తమైనపని. ఏమనిన-

ఆ॥ "అఘము సలుపనట్టి యార్యులయెడఁ గల్గు
ప్రేమకన్న పాపభీతిచేత
చింతనొందుచారిచిత్తమె నాకు సం
ప్రీతికర" మటంచు శ్రీశుఁ డనఁడె? ౧౧౬

కాళి—ఓహో! దీనికంతటికిని కారణ మీవిలాసవతియా? ఔరా! ఎంతమోసము! ఎంతటివిన్నాణమున జరిగినదియైనను క్రూరభుజంగిపంబలె వేశ్యను విశ్వసింపరాదుగదా!

శార—పుణ్యాత్ములారా! చక్రవర్తిపర్వాణం బప్రశస్తము! రాజేంద్రా! నీ కేమికావలయునో కోరుకొనుము!

భోజ—భగవతీ! నీదయచే మాకోరికలు నిరవశేషంబులయ్యెను. నా ప్రాణమిత్రుఁడు నాకు లభించెను. ఇఁక జగన్మంగళం బగునట్లనుగ్రహింపుము.

మంగళమహాశ్రీ వృత్తము.

ధారుణీజనంబుల కెధర్మగతి దూరమయి
ధార్మికవిచారము సతంబు మది నిండఁగ

సారముగ నీపృథివి ♦ సస్యభరమై యెసఁగ,
జారులును చోరులును ♦ జాలనశియింపఁగ
శ్రీరమణిచే జను, ల ♦ శేషసుఖసంపదలఁ
జెందుచును సంపదల ♦ చే మోదమందఁగ,
మారజనకుండు ముద ♦ మారఁ కృపఁ గాంచుత ర
మాసహిత శీలుఁడయి ♦ మంగళమహా శ్రీ॥

శార—తథాస్తు.

కాళి—తథాస్తు.

(అనుబంధము 13)

(పటహరి వర్ణనము.)

గద్యము.

ఇది శ్రీభద్రాచల శ్రీసీతారామచంద్ర దివ్యకరుణాకటాక్షలబ్ధకవిత్వధారా
రసబంధురుండును, సోమరాజాన్వయపయఃపారావారసుధాకరుం
డును, కోదండరామ మహామహితాంబాగర్భశుక్తిముక్తాఫల పవిత్ర
మానుండును, భద్రాచలపురవాసియు నగు రామా
నుజరాయకవిప్రణీతంబగు, అష్టాంకసమేత
శ్రీ భోజకాళిదాస నాటకంబున
అష్టమాంకము — సర్వంబును,
సంపూర్ణము.

అనుబంధము.

1. శారద: బీం ఫలాస్ - తీన్ తాల్.

జనకా । గురుపాదా । సన్నుతులగు మీకిదేటికోరిక॥ జన॥
మనమున నిజముగ । దలంచి పలికెదరో । మరి - కాక నన్నిట్
పరీక్షింతురో॥ జన॥
బాల్యమాది పుత్రికవలెంజూచి । బహుతర విద్యావతిగనొనర్చి ।
కల్యాణయుక్తనగు నాపయినిటు । కాంక్ష జెందదగునే శుభమగునే॥ జన॥

2. దొమ్మరులు: బ్యాండు - దాద్రా.

ఓరోరి లెండు । వేగ మెరండు । గాడ్డెలదండు । నీడకు దొండు॥ ఓ॥
సారెకుబిడార్లు । సంతరింపగనుండు । పయనంబులుగండు
పదపదమనుండు॥ ఓ॥

3. శారద: పూరికల్యాణి - తీన్ తాల్.

మంజులమలయ సమీరసంచార హృద్యా । సాంద్రదిర తలపరితోషే ।
రంజితకుంజ విహారమత్త మరాళ । రందహార మృదుభాషే॥ మం॥
శరత్కాల పరిపూర్ణచంద్రికా । సంభృత నిర్మలయామే ।
వరానందతారా గణపూరిత । వర్ణితాంబరసుధామే॥ మం॥

4. విలాసకుండు: (కైసీమరంకీహై)

ఓసీ । జూదరీవలే । నే నన్నడెలుంగ॥ నోసీ॥
నీసాటివారి । లో సిగ్గుగాదే॥ ఓ॥
ఈరీతి నారులను నమ్మబోరు ।
పేరూప్రతిష్ఠగల్గు । ప్రియులు । మమ్ము । బోలువారు॥ ఓ॥

5. భోజరాజు: హిండోల్ - తీన్ తాల్.

ఇంతటి పరమాద్భుతంబు । నెన్నడుం గనంగొనంగనైతి॥ ఇం॥
వింతగ నమవస నిశీధి । వెలిగెను । పరిపూర్ణచంద్రుండు॥ ఇం॥
ధన్యుండవో కాళిదాసుండా । తావకమాహాత్మ్యము నేమందును ।
అన్యులెవరు నీకుసాటి జగమున । నహో వేద । మహావాక్య
మయ్యెను॥ ఇం॥

6. భోజరాజు: బ్యాగ్ - తీన్ తాల్.

వాచాదోషము లేటికి మాటికి। వానినెల్ల ధృవకరుపగవలెగా॥ వా॥
ప్రాచీనవిరోధంబులతో నా।పరమపూజ్యు దూషింపఁదగదుగా॥ వా॥
కాళిదాసు మస్త్యమాంసభోజియు। కల్లుద్రాగువాఁడంచుఁ బల్కితివి।
శీలరహితుఁడంటివి నిదర్శనము। జెప్పినగతి గన్పరుపంగలవా॥ వా॥

7. కాళిదాసు: సకిలా అనుమన్యు.

దైవమా। నృపుభోజుఁ। బాపితే। పాపి॥ దైవ॥
కవబా।యకనే। కశరీ।రము గా। మనువా। రివహా॥ దైవ॥
శుభహారచరము।శ్లోకము జపవగ। ...భి పగననుగోరెను సరపతి।
సభను విభవమును। పుణ్యమునువిడిచే। నభయుండైగ నుండగ నిటు
వచ్చితి॥ దైవ॥

8. భోజరాజు: శ్రీరమామనోహర అనుమన్యు.

కట్టిపెట్టు నీదు గుట్టుమట్టును దెలిసె। ధీదుష్కృత అఅఅ॥ క॥
వట్టి వట్టి యేమ్చితిల పా సులు। గట్టివాయి పాలతుకవే చాలా।
నిట్టిసిలువునను జీల్చించెద ను।న్నట్టి వాక్యసము బట్టకరుంటివా॥ క॥

9. భోజరాజు: సురట - తీన్ తాల్.

ఎంతటి జాలిఁశివే। తుద। కేమియుందెలియునటు నటియించెద॥ ఎం॥
హంత కాలి యింత ...లగు జగ।జంతేలు గను వర్ధిల్లుచుంటనే।
వింతగా నగ్గిలేక భూమాలు। బంతియు భగభగమండుచు నున్నది॥ ఎం॥
అకృతిసమూర్చ్ఛ యాకపిపిశాచ। మాడమండను ప్రీతిశియుఁ।
నీకై గూఢముగా నరుదెంచుట। నెఱుగుదు। నిఱువురి। శిరములు
తెగిపడు॥ ఎం॥

10. విలాసకుఁడు: బ్యాగ్ - తీన్ తాల్.

ఈవిలాసమును నెంతసిపొగడుదు। విది గన విపరీతము భళిరే॥ ఈ॥
పావనమగు ధా।రావరనగరము। బహుజన సంకులమగు సరణే॥ ఈ॥
ఒకరి పలుకులొక।రికి వినఁబడకా। ఒకరి రూపమొకరికిఁ గనఁబ
డకా। అటిట కికటమాగ। సతిసంభ్రమముగ। నటుల విటుల దిరు
గుదురకా। అఅఅఅఅఅఅ॥ ఈ॥

సు : కేదారగౌళ - త్రితాల్.

మృదుమోహన । ముఖజితసోమా । రంజితకామా । ప్రేమ
ధామా॥ మృ॥

నీదర్శనంబె నాకు । నిఖిలానందంబగుగా । సదయా । హృద
యా । భ్యుదయా । మోదమార నీకు కోర్కె । నాదరింతు
నెంతో చింతలార ॥ మృ॥

(ఈ పాట 108 పేజీలోనిది. గమనింపవలెను.)

11. విలాసవతి : హిండోల్ - జప్ తాల్.

ధైర్యవారాసివై । తనరుమా । హృదయమా॥ ధై॥
శౌర్యగంభీర । వేషమునను చరింపుమా
కాళిదాసును శాత ఖడ్గాగ్ని హారియించి ।
చాలగా నర్ధరాజ్యమును గణియింపుమా॥ ధై॥

12. భోజరాజు : సు ఖామ్ - దాదా.

విధి యీరీతిగ నేటికి । విపరీతం బైనటించె ।
కథావశేషమయి కాళిదాసా । హాహా॥ విధి॥
జాఱినియగు వేశ్యచేత । స్వప్రాణచయంబు వీడి ।
ధారుణి నెడబాసితె హితవర్యా । హా॥ విధి॥
భారతి నేటికి నవలంబనము వాసి దిక్కులేక ।
దీరనిదుఃఖమున మున్గ । వలసెను గద నిను । బాయుట॥ విధి॥

13. మంగళము : బ్యాండ్ - దాదా.

మందరధర । మంగళకర మంగళంబురా॥ మం॥
మారసుందరా । శ్రీరమేశ ప్రోవరా ।
దాసభరణదోషహరణ । దానవేశనాశా ।
రాజరాజేశ్వరా । యోపరాత్పరా ।
శ్రీనివాస । జగదీశా ।
శ్రీరమానాయకా । జగన్నాయకా॥ మం॥